

VERHANDELINGEN

VOOR HET JAAR

MDCCCXXXII.

TWEEDE DEEL.

NIEUWE VERHANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP

TOT VERDEDIGING VAN DE

CHRISTELIJKE GODSDIENST,

TEGEN DERZELVER HEDENDAAGSCHE
BESTRIJDERS.

VOOR HET JAAR 1832.

TWEEDE DEEL.

---

in 's GRAVENHAGE *bij*
DE ERVE J. THIERRY EN C. MENSING EN ZOON,
MDCCCXXXIV.

Uitgegeven na voorgaande Visitatie en Approbatie der Theologische Faculteit van 's Lands Hooge School te Leyden.

LEYDEN
31 *Julij* 1834.

N. C. KIST.
Fac. Theol. h. t. Dec.

VERHANDELING

TEN BETOOGE,

Dat het verschil van gevoelens, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft, geen' grond oplevert om vast te stellen, dat het Protestantismus zelf niet kan blijven bestaan, maar uit zijn' aard vervallen moet,

DOOR

D. T. HUËT,

Predikant bij de Walsche Gemeente te Rotterdam.

AAN WIEN EEN GOUDEN EEREPRIJS

IS TOEGEWEZEN.

INHOUD.

VOORLOOPIGE AANMERKINGEN EN OPHELDERINGEN.

EERSTE AFDEELING.

WAARBORGEN VAN DUURZAAMHEID, IN HET PROTESTANTISMUS GELEGEN.

Be-

TWEEDE AFDEELING.

VERSCHIL VAN GEVOELENS, BESTAANBAAR MET DEN GEEST EN DE BEDOELINGEN VAN HET CHRISTENDOM.

Of

DERDE AFDEELING.

VERSCHIL VAN GEVOELENS, GEEN BELETSEL VOOR DE UITBREIDING VAN HET CHRISTENDOM.

BESLUIT.

VERHANDELING,

TEN BETOOGE,

Dat het verschil van gevoelens, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft, geen' grond oplevert om vast te stellen, dat het Protestantismus zelf niet kan blijven bestaan, maar uit zijn' aard vervallen moet.

VOORLOOPIGE AANMERKINGEN EN OPHELDERINGEN.

---

§. 1.

Geen verschijnsel heeft de Protestantsche Christenheid aan heviger en schijnbaar regtmatiger *berisping* van de zijde der Roomschgezinden blootgesteld, dan hare *in- en uitwendige verdeeldheid.* Na dat BOSSUET, met meer geslepenheid dan waarheidsliefde, de weifelingen en twisten der Protestanten had in 't licht gesteld en breed uitgemeten, is dit wapen steeds bij voorkeur tegen hen gebruikt. Het verschafte toch

den

den Roomschgezinden het voordeel van in den strijd aanvallenderwijs te werk te gaan; het noodzaakte den Protestant op tegenweer bedacht te zijn, en het bleek, door aanhoudend gebruik, zoo weinig van deszelfs scherpte te verliezen, dat veeleer elke nieuwe aanval nieuwe en dieperre wonden scheen toe te brengen. Terwijl de voorstander van het Roomsche Catholicismus, met hoogen lof, de harmonische éénheid roemde, welke in zijne kerk zal gevonden worden; die geregelde en onafgebrokene opvolging van kerkhoofden, onmiddellijk aan de Apostolische tijden zich aansluitende; die onveranderlijkheid van leer en geloof, alle eeuwen door; die klem van een éénhoofdig bestuur, overal met gelijken nadruk werkzaam; die eenvormige eerdienst, in alle tijden, bij alle volken, onder alle hemelstreken, tot in het gebruik der taal, bestendig dezelfde, zag hij, met eene zegepralende houding, op de, in zijn oog, jammerlijk gescheurde Protestantsche kerk neder. Hier, welk eene menigte van sekten, onderling verdeeld en meermalen vijandelijk jegens elkander gezind; welk eene verscheidenheid van godsdienst-begrippen en kerkplegtigheden; ja, bij dezelfde gezindte, welk een verschil van denkwijze in verschillende tijden; wat al afwijking van de oude gevestigde orde; welk eene veranderingszucht, die, met verwerping van het bestaande, zoo ligt aan nieuwe gebrui-

bruiken en leerwijzen de voorkeur geeft; welk eene losbandigheid, door geen gezag krachtdadig beteugeld, of zich met overmoed tegen hetzelve verzettende! Is het wonder, dat de Roomschgezinde hoog ingenomen met zijne begrippen van éénheid, het meest zijne sterkte gevoelt, wanneer hij den Protestanten hunne twisten en verdeeldheden verwijt, en dit verwijt meer laat gelden, naarmate de tegenpartij (niet altijd even bedachtzaam in het krijgvoeren) aan hetzelve meer waarde schijnt te hechten, en, of poogt te verbloemen hetgeen door onloochenbare bewijzen gestaafd wordt, of zich, in den strijd, van ongeschikte en gebrekkige wapenen bedient (1)?

§. 2.

(1) BOSSUET, in de Voorrede van zijn werk: *Histoire des variations des Eglises Protestantes*, p. 1 verwijt den Protestanten het gebruik van *subtilités*, *détours*, *équivoques*, *artifices*, en men moet erkennen, dat de beschuldiging, hoewel op BOSSUET zelven in vollen nadruk toepasselijk, niet ongegrond is. Doch destijds waren vele Protestanten nog tot geen helder begrip van hun grondbeginsel gekomen, omtrent welks omvang en noodzakelijke gevolgen zij gebrekkige denkbeelden koesterden, welke eene verkeerde toepassing en verdediging van hetzelve moesten veroorzaken. Van hier, dat zij niet zelden tot groote tegenspraak met zich zelven vervielen. Terwijl JURIEU voor vrijheid van geloof en geweten tegen BOSSUET ijverde, was hij de onverdraagzaamste vervolger zijner Medeprotestanten, wanneer hunne regtzinnigheid hem verdacht voorkwam. Verg. *Apologie pour les*

§. 2.

Wij onderzoeken thans niet, hoeveel er, blijkens de geschiedenis en den tegenwoordigen toestand der Roomsche Kerk, op hare voorgewende éénheid zou kunnen worden afgedongen (2). Ook be-

vrais Tolérans, par G. HUËT, Dordr. 1690, p. 29—74, en *Lettre écrite de Suisse*, etc. ibid. van denzelfden Schrijver, p. 60.

(2) Hoe weinig trouwens de Roomschen zelve weten, waarin de zoo hoog geroemde éénheid hunner kerk gelegen zij, heeft MOSHEIM aangetoond, *Dissert. ad Hist. Eccles. pert.* Diss. XI. §. 6—9, 16—20. Vergel. CAROVÉ, *uber alleinseligmachende Kirche*, Gött. 1827. II. S. 192—207, en de *Verhand.* van den Hoogleeraar KIST, *over de Christelijke Kerk op aarde*, in *Teylers Godgeleerd Genootschap* XXX D. bl. 102. noot *, en bl. 222—225. (Schrijver dezes had zijn stuk reeds afgewerkt, toen hem de aangehaalde verhandeling van den Hoogl. KIST in handen kwam. Hij heeft in dezelve enkele, door hem voorgedragene, denkbeelden en stellingen aangetroffen, hetgeen hem niet bevreemden kon, daar de Heer KIST, het leerstuk der kerk in deszelfs ruimen omvang behandelende, menigwerf het punt, waarover dit opstel loopt, aanroeren moest. Hij zal, waar zulk een zamentreffen plaats heeft, ter bevestiging zijner eigene gevoelens, naar 's Hoogleeraars verhandeling verwijzen, in wier lof hij niet behoeft uit te weiden, doch hij is den Hoogleeraar dank verschuldigd voor menige hoogstbelangrijke opheldering, welke over het donker (of verdonkerd) leerstuk der kerk een nieuw en verrassend licht verspreidt).

behoeft de Protestant dit middel alleen niet, en zelfs niet voornamelijk, tot zijne verdediging aan te wenden. Wij willen het verwijt laten gelden, wat het gelden mag en ons vergenoegen, eenen blik te werpen op de *bedoelingen*, waarmede het gedurig te berde wordt gebragt, en op de gevolgtrekkingen, welke men er uit af te leiden pleegt. Beide zijn van verschillenden aard, doch gelijk in strekking, en deze laatste is geene andere, dan om het Protestantismus in een ongunstig daglicht te plaatsen. Nu eens zullen de verschillen, welke de Protestanten verdeelen, het bewijs opleveren, dat hunne afscheiding van de Roomsche Kerk een gevolg was hunner ligtzinnige denkwijze en overdrevene vrijheidszucht; dat dezelfde verderfelijke geest hen nog aanhoudend bezielt, en meer en meer van het regte spoor doet afdwalen, zoo dat zij, éénmaal het weldadig gezag eener onfeilbare kerk miskend hebbende, band- en teugelloos voorthollen, terwijl ieder voor zich zelven regt meent te hebben, om, naar eigen licht en overtuiging, zijn godsdienstig geloof te regelen. Dan weder zullen hunne uiteenloopende begrippen de bewering staven, dat de waarheid bij hen niet te vinden is. De waarheid toch, zóó spreekt men, is één. Waar velerlei verschil gevonden wordt, mag men rekenen velerlei dwaling te zullen aantreffen. Zelfs wordt de waarheid, zoo zij nog

bestaan mogt, op deze wijze onkenbaar: want de dwaling staat nevens haar in gelijken rang, en geen beslissend gezag treedt tusschen beide, om de regten der eerste te handhaven. Nog meent men, uit zoo veel verschil van denkwijze en begrippen, als onder de Protestanten gevonden wordt, te mogen voorspellen, dat het Protestantismus vroeg of laat te gronde zal gaan en derhalve de ware Kerk van CHRISTUS, welke de eeuwen verduren zal, niet zijn kan. Scheuringen toch en verdeeldheden zijn doorgaans voorboden van verval en ontbinding. Geene vastheid en bestendigheid zonder éénheid! Zij alleen is de zekere waarborg van die duurzaamheid, welke aan het Christendom is toegezegd (3).

§. 3.

Wij onthouden ons, voor als nog, van op dit een en ander onze aanmerkingen mede te deelen. De eerst opgegevene gevolgtrekking zal geenen onpartijdigen navorscher der geschiedenis ligt

(3) Vergel. de *Inleiding* van het aangeh. werk van BOSSUET. Hij zelf voorspelde den val van het Protestantismus: *c'est un royaume désuni, divisé contre lui-même, et qui doit tomber tôt ou tard*, zegt hij aan 't slot van zijn boek.

ligt in verwarring brengen (4). Hoe veel de tweede geldt, moge het vervolg dezer verhandeling

(4) Verg. de Verhandelingen van de Heeren WEYDMANN en SCHAAF GRATAMA, *over het Beginsel der Kerk-hervorming in de XVI eeuw*, in *Teylers Godgel. Genootsch.* XXXI Deel, ons eerst, gelijk eenige andere werken, welke wij vervolgens zullen aanhalen, na de bekrooning van dit opstel in handen gekomen. De Heer GRATAMA geeft als beginsel der Hervorming op de „ algemeene geestelijke en zedelijke ontwikkeling, *door* en „ *onder* het Christendom, en in den schoot der kerk ontstaan," dat is, de hoofdvoorwaarde, behoudens welke de Hervorming tot stand kon komen. De Schrijver toont, namelijk, aan, dat een groot deel der Christenheid in de XVI eeuw voor eene Hervorming rijp was. De Heer WEYDMANN ziet het beginsel der Hervorming in het leerstellig begrip van LUTHER over de *regtvaardiging door het geloof*, of in de hoofdleer van LUTHERS Bijbelsche Godgeleerdheid. Het betoog der beide Schrijvers, in het afgetrokkene, latende gelden, zou men, meenen wij, nog kunnen vragen, waarin het eigenlijk *beginsel* (iets anders dan *oorzaak*, *aanleiding*, *conditio sine quâ non*, *leerstellig begrip*) der Hervorming bestond; met andere woorden, van welke grondstelling of algemeene waarheid de Hervormers zijn uitgegaan? Ons dunkt, dat dit beginsel de stelregel was: *de Bijbel alleen heeft voor den Christen onfeilbaar gezag!* dus het Protestantsche grondbeginsel, gelijk wij het nader beschrijven zullen; welk beginsel aanvankelijk door de Hervormers voorondersteld (door LUTHER, bij voorbeeld, wanneer hij zijn leerstuk met het gezag des Bijbels tegen het gezag der Kerk verdedigde), daarna duidelijker begrepen en uitgedrukt, zich vervolgens, in de Protestantsche kerk, trapsgewijze ontwikkeld heeft. Vraagt men nu, waaraan het toe te

 schrij-

ling aanwijzen. De laatste willen wij, naar aanleiding der opgegevene vraag, opzettelijk onderzoeken en aan eenen bedachtzamen toets onderwerpen. Zij schijnt dit *waardig* te zijn. De bedenking, dat het verschil van gevoelens in de Protestantsche Kerk, en de daaruit ontstane scheuringen, het geheele verval van het Protestantismus ten gevolge zou kunnen hebben, is niet alleen door Roomschgezinden geopperd; maar ook bij welmeenende Protestanten kan zij opkomen en eene oorzaak van bezorgdheid zijn. Ongetwijfeld ligt hier eenige waarheid tot grondslag. Niemand zal ontkennen, dat éénheid en eenstem-

schrijven zij, dat dit beginsel in de XVI eeuw *zoo veel* bijval gevonden heeft (*eenigen* bijval heeft het, in de Christelijke kerk, altijd gevonden; het was geen *nieuw* beginsel); het antwoord hierop geeft de Verhandeling des Heeren GRATAMA. Wil men verder weten, wat — het beginsel aangenomen zijnde — volgens de Hervormers bijbelsche hoofdleer was, men raadplege de Verhandeling van den Heer WEYDMANN. Wat beide Schrijvers *niet* geven — wij kunnen niet gissen, of Teylers Genootschap dit verlangd had — is eene *geschiedenis van het Protestantsche grondbeginsel sedert de tijden der Hervorming*; een onderwerp, hetwelk zeker eene opzettelijke bearbeiding waardig is. — Ondanks deze aanmerkingen, welke men ons ten goede gelieve te houden, betuigen wij aan de beide Verhandelingen hooge waarde te hechten, en dezelve te beschouwen als voortreffelijke bijdragen tot verdediging van de zaak der Hervorming.

stemmigheid waarborgen van bestendigheid plegen te zijn, terwijl verdeeldheid niet zelden de oorzaak is van kwijning en vernietiging. Gelijk dit, uit den aard der zaak, onvermijdelijk volgt, zoo vinden wij er het bewijs voor in de geschiedenis van grootere en kleinere maatschappijen, ja in het dagelijksche leven en in de velerlei betrekkingen, welke de menschen aan elkander verbinden. Doch terwijl wij toestaan, dat de stelling, over het geheel, eenige waarheid behelst, moeten wij tevens aanmerken, dat hare toepassing groote behoedzaamheid vereischt Niet alle éénheid is een onderpand van duurzaamheid, niet alle verdeeldheid leidt tot verval. In hoeverre nu de gezegde stelling op het Protestantismus toepasselijk zij, kan alleen blijken uit de beantwoording der vraag, of bepaaldelijk, *het verschil van gevoelens, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft, grond oplevert om vast te stellen, dat het Protestantismus zelf niet kan blijven bestaan, maar uit zijn' aard vervallen moet?* Ons antwoord op deze vraag is ontkennend, en de ontwikkeling der gronden, waarop ons oordeel rust, het doel dezer verhandeling. Eer wij hiertoe overgaan, zal het noodig zijn de vraag zelve en de bewoordingen, waarin dezelve vervat is, eenigzins toe te lichten.

§. 4.

Wat hebben wij hier te verstaan door het *Protestantismus?* De Roomschgezinde (en zelfs menig Protestant) denkt bij dit woord aan een uitwendig kerkgenootschap, of aan verscheidene kerkgenootschappen, welke van de hervorming der XVI eeuw hunnen oorsprong ontleenen, zich van de gemeenschap der Roomsche kerk hebben afgescheiden, en het gezag der Roomsche Hierarchie voortdurend verwerpen. Deze wijze van zien is niet naauwkeurig. Het Protestantismus is eigenlijk geen genootschap; het is een *gevoelen*, een *begrip;* het begrip namelijk, dat de uitspraken van JEZUS en de Apostelen, gelijk zij in de Heilige Schrift, naar den oorspronkelijken tekst, voorkomen, de eenige regelmaat behooren te wezen van der Christenen godsdienstig geloof en pligts-betrachting, terwijl aan ieder het onderzoek der geopenbaarde leer en de toegang tot derzelver bronnen moet vrijgelaten worden, zonder dat hij verpligt zij, eene onfeilbare Schriftverklaring of menschelijken geloofsregter te erkennen (5). Wie dit *begrip* aan-

(5) Volgens het gewone spraakgebruik beteekent het woord Protestantismus de *leer der Protestanten.* Hier wordt dus geen uitwendig genootschap, maar een *gevoelen* bedoeld. Wanneer intusschen een gevoelen betrekking

aankleeft, is *Protestant*, onverschillig tot welk Christelijk genootschap hij behoore. Het *Protestantismus* is derhalve niets anders, dan een plegtig *protest* tegen alle *menschelijk* gezag in de zaak des geloofs, gegrond op de meening, dat alleen het gezag der *Heilige Schrift* (6) hier be-

king heeft op de godsdienst, inzonderheid wanneer het een stellig begrip is over het Christendom en deszelfs belijdenis, zullen de voorstanders van zoodanig gevoelen ééne of meer maatschappijen vormen, naar mate zij ook in andere opzigten onderling overeenstemmen. Dit heeft in de Christelijke kerk steeds plaats gehad, en was ook zeker de bedoeling van JEZUS. Alzoo maken de voorstanders van het Protestantsche grondbeginsel eene maatschappij (*kerk*, *kerken*, *kerkgenootschappen*) uit, en zullen dit blijven doen, zoo lang dit beginsel stand houden zal, zoo dat, wie de duurzaamheid van hetzelve bewijst, tevens de voortduring der Protestantsche kerk aantoont, even gelijk men de voortduring der Christelijke *Kerk* uit de instandhouding der Christelijke *leer*, of van het Christendom, bewijst, zijnde de eene een gevolg van de andere. Hieruit evenwel leide men niet af, dat het Protestantismus gelegen zij in de Protestantsche kerk of kerken *als zoodanig*. Dan toch zouden de veranderingen, welke deze ondergaan, als veranderingen van het Protestantismus moeten aangemerkt worden. Dit laatste is gelegen in de *grondstelling* of het *hoofdbegrip* der gezamenlijke Protestanten. Het Protestantismus omvat derhalve het denkbeeld van Protestantsche kerk, doch moet daarmede niet verward worden.

(6) De Protestanten hebben zich van den Bijbel verschillende voorstellingen gemaakt. Voor de Hervormers en hunne eerste volgelingen waren Bijbel en Openbaring na-

beslissen kan, en, als onfeilbaar en goddelijk, voor elken Christen verbindend is. Ofschoon nu

nagenoeg woorden van gelijke beteekenis. Later heeft men beide uitdrukkingen onderscheiden, en den Bijbel beschouwd als de oorkonde der Openbaring, door mannen geschreven, die onder den invloed eener goddelijke verlichting stonden. Volgens beide wijzen van zien heeft de Bijbel, wat het Christelijke geloof betreft, een goddelijk gezag. „*Bei beiden Prinzipien betrachtet man die* „*Bibel als eine Sammlung* göttlicher Schriften, *welche die* „*Lehre und Geschichte der göttlichen Offenbarung enthalten* — —. *Dort ist das ganze Buch bis auf jeden* „*Buchstaben göttlich; hier ist das Göttliche nur in dem* „*Inhalt und der Entwickelung der geoffenbarten Religions*„*lehre.*" BRETSCHNEIDER, *Ueber die Grundprinzipien der evangelischen Theologie*, Altenb. 1832. S. 90. Minder zijn wij het met dezen Schrijver eens, wanneer hij op grond hiervan *twee* Protestantsche beginselen, een *oud* en een *nieuw*, aanneemt. Er is hier inderdaad slechts *één* beginsel (de Bijbel heeft een goddelijk gezag!), hetwelk trapsgewijze naauwkeuriger bepaald en juister uitgedrukt werd. Ook zijn beide gevoelens over den Bijbel met het Protestantsche grondbeginsel, gelijk wij het boven beschrijven, bestaanbaar, waaruit evenwel niet volgt, dat zij op even goede gronden rusten en voor de verklaring en verdediging des Bijbels gelijke aanbeveling verdienen. Zie de *Aanspraak* van den Hoogl. VAN VOORST, *Haagsch Gen.* 1811, bl. 35. Voorts herinneren wij, dat wij hier en elders de goddelijkheid der Openbaring en het goddelijk gezag des Bijbels, in den eenen of anderen zin, voor bewezen houden, dewijl het, onzes inziens, niet tot de beantwoording der voorgestelde vraag behoort, dit bewijs te leveren. Voor hen, die beide

na deze meening door de kerkhervorming in het licht is gesteld, en alzoo het grondbeginsel van een aanzienlijk gedeelte der Christenheid geworden is; zoo is dezelve ongetwijfeld ouder dan LUTHER en wie, vóór hem, pogingen tot herstel hebben aangewend. Men mag het daarvoor houden, dat zij in de donkerste tijden nog hier en daar voorstanders gevonden heeft, en nimmer aan de gansche Christenheid geheel vreemd was (7). De Waldenzen althans, wier oorsprong zich in de Christelijke oudheid verliest, waren haar toegedaan (8), en hoe meer wij de Apos-

de ontkennen, zal zeker ons volgend betoog geene waarde hebben, doch er is ook voor hen noch Christendom noch Protestantismus.

(7) Men zie VAN SENDEN, *Verdediging van Bijbel en Openbaring*, bl. 53—67. DELPRAT, *Verhandeling over de Broederschap van G. Groote en de Fraterhuizen*, bl. 201, 202, 213, 261, 278, 279. — Men heeft aan de Hervorming, niet de eerste vinding, maar de herstelling, handhaving en toepassing van het Protestantsche grondbeginsel te danken. Het Protestantismus is oud; het Catholicismus van later dagteekening; eene opmerking, welke zeer tot aanbeveling der Hervorming strekt, en de ongegrondheid van het verwijt aantoont, dat zij eene nieuwe leer verspreid, en eene nieuwe kerk gesticht zou hebben.

(8) Zij beroepen zich uitsluitend op den Bijbel, met verwerping van het pausselijke gezag. Verg. MARTINET, *Kerkelijke Geschiedenis der Waldenzen*, 2de druk, inzonderheid bl. 298 en volg.

Apostolische eeuw naderen, des te helderder zien wij haar uitkomen, als een algemeen gevoelen, door niemand weêrsproken (9). Protesteerde PAULUS zelf niet tegen menschelijk gezag in de godsdienst, toen hij met nadruk den eisch bestreed, om de Christenen uit het Heidendom te verpligten tot het onderhouden der Mozaïsche instellingen en plegtigheden (10)? Niet zonder grond mogen wij beweren, dat het Protestantismus te allen tijde, meer of minder merkbaar, in de Christenwereld aanwezig is geweest, al werd het door geen afzonderlijk genootschap beleden en vertegenwoordigd.

§. 5.

(9) VAN SENDEN, aangeh. werk, bl. 33—43.

(10) Gal. II: 11—14, een bewijs tevens, dat het verschil van gevoelens in de Christelijke kerk van vroege dagteekening is. Want ofschoon BORGER, *ad Gal.* p. 141, te regt aanmerkt, dat PETRUS en PAULUS, in dit geval, eenstemmig *dachten*, en alleen verschillend *handelden*; belet zulks niet, dat het hier een leerstuk gold, waarover de Christenen van dien tijd zeer verschillende gevoelens koesterden, naar mate zij, of van Joodsche of van Heidensche herkomst waren. En van hier de scherpe berisping, welke aan PETRUS handelwijze van PAULUS wedervoer. — Doch dat men, in de eerste Christenkerk, te vergeefs naar eene volstrekte éénheid van denkwijze zoekt, zal ons nog nader blijken.

§. 5.

De vraag maakt gewag van *het verschil van gevoelens*, hetwelk onder de Protestanten, of belijders van het Protestantismus, plaats heeft, ten gevolge, namelijk, van het vrije onderzoek, hetwelk dit laatste vergunt. Het wezenlijk bestaan van zoodanig verschil van gevoelens onder de Protestanten met de vraag erkennende, meenen wij tevens, dat eene uitvoerige opgaaf dier verscheidenheden tot ons bestek niet behoort, en evenmin voor het doel dezer verhandeling gevorderd wordt. Het is genoeg bekend, hoe verschillend onder de Protestanten gedacht wordt, nu eens over de opvatting van sommige leeringen der Heilige Schrift, dan over kerkgebruiken en plegtigheden en de meest gepaste viering der openbare eerdienst; dan weder over de inrigting van het kerkbestuur en deszelfs betrekking tot de hoogste magt in den Staat; hoe de éene Protestantsche gezindte groote waarde hecht aan geloofspunten, welke eene andere, of verwerpt, of minder gewigtig acht, of op eene andere wijze verklaart en toepast; hoe hier de noodzakelijkheid verdedigd wordt van geloofsbelijdenissen en formulieren, welke de overeenstemmende denkwijze van al de leden eens genootschaps zullen uitdrukken en andersdenkenden weren of be-

teu-

teugelen; terwijl dáár de Heilige Schrift, als algemeen vereenigingspunt, genoegzaam wordt geacht (11). Het een en ander ter verklaring en verdediging dezer verscheidenheden zal, voor zoo ver het tot ons onderwerp behoort, in 't vervolg door ons bijgebragt worden. Hier merken wij alleen aan, dat dit *verschil van gevoelens* onder de Protestanten niet, door alle tijden heen, hetzelfde aanzien vertoont; dat er nu meer, dan minder, toenadering over betwiste vraagstukken bespeurd wordt; dat, terwijl sommige derzelve of geheel wegvallen, of althans onaangeroerd blijven, andere daarentegen eensklaps te voorschijn treden, welke voorheen onbekend, immers aan de heerschende denkwijze te vreemd waren, om tot een opzettelijk onderzoek aanleiding te geven (12).

§. 6.

(11) Vermits in de vraag alleen gesproken wordt van het verschil van gevoelens, hetwelk *onder de Protestanten* plaats heeft, achten wij hiertoe niet te behooren de meeningen van hen, die den goddelijken oorsprong en de geloofwaardigheid der bijbelsche leer loochenen, en alzoo de grondslagen van het Protestantismus verwerpen. Wij zullen hierop terugkomen §. 11.

(12) Wij achten het noodeloos, dit algemeen gestelde door voorbeelden op te helderen. De kundige lezer behoeft dienaangaande onze aanwijzing niet, en wij willen, in de behandeling van een eenigzins teeder onderwerp, liefst geene namen noemen, ten einde zelfs het vermoeden van partijdigheid te ontgaan.

§. 6.

Eindelijk behooren wij met eenige naauwkeurigheid te bepalen, wat wij te verstaan hebben door *het verval van het Protestantismus*, waardoor hetzelve zou *ophouden te bestaan*. Volgens het geen boven, §. 4 is aangemerkt, zal dit verval hierin moeten gelegen zijn, dat alle Christenen het Protestantsche grondbeginsel laten varen, en dus afstand doen van de meening, dat de Heilige Schrift de eenige regelmaat is des geloofs, door iederen Christen, onafhankelijk van alle menschelijk gezag, te raadplegen en te onderzoeken. Wordt deze meening algemeen opgegeven, dan *houdt* het Protestantismus, *uit den aard der zaak, op te bestaan*, want deze meening *is* het Protestantismus. Een ander geheel verval of ontbinding van hetzelve is niet denkbaar. Hieruit blijkt, dat men zich dit verval van het Protestantismus verkeerdelijk zou voorstellen, wanneer men daarbij dacht aan de ontbinding of wegsmelting van één of meer genootschappen in de Protestantsche kerk; want deze genootschappen kunnen, als zoodanig, ophouden te bestaan, het zij door vereeniging met andere, het zij door gebrek aan leden, het zij door opheffing der redenen, welke tot derzelver afzonderlijke oprigting aanleiding gaven, het zij

door andere oorzaken, zonder dat daarmede het Protestantismus geacht kan worden ten val te neigen, of zelfs eenige schade te lijden. Groote veranderingen kunnen er onder de belijders van het Protestantismus plaats hebben. Men weet, hoe zij tegenwoordig schaars gevonden worden in sommige gewesten, waar zij voorheen talrijk waren; hoe zij zich in andere daarentegen hebben vermenigvuldigd en uitgebreid; hoe van verschillende gezindten onder hen, weinig meer, dan de naam, overig is; hoe zij, in enkele landen, genootschappelijk vereenigd zijn, terwijl elders de schifting meer toe- dan afgenomen is; hoe zelfs vele nog bestaande genootschappen slechts flaauwe sporen vertoonen hunner vroegere denkwijze, en meer en meer verliezen wat hen oorspronkelijk kenmerkte. Doch van al deze veranderingen is het *verval* van het Protestantismus volstrekt onafhankelijk. Zij bewijzen zelfs weinig ten opzigte van deszelfs bloei of kwijning. Wat dit laatste betreft, zou eene stellige toenadering tot de Roomsche Kerk, zigtbaar in het handhaven van menschelijke bepalingen en besluiten van kerkvergaderingen, ten koste van het vrije onderzoek, zeker meer bewijzen, en zoo iemand beweren mogt, dat eene algemeene verwerping van het Protestantsche grondbeginsel niet te verwachten is zonder eene algemeene erkentenis der Roomsche Hierarchie

en

en onderwerping aan haar gezag, of aan eene soortgelijke Priesterheerschappij, zou ik aarzelen, zulks hoog en luid tegen te spreken. Intusschen zou het Protestantismus evenzeer geacht moeten worden vervallen te zijn, ingeval de Christenheid algemeen afstand deed van het geloof aan den Goddelijken oorsprong der Evangelische Openbaring en aan het Goddelijke gezag der Heilige Schriften, en geene andere godsdienst erkennen wilde dan die der Rede, voor welke onderstelling trouwens nog minder gronden van waarschijnlijkheid pleiten dan voor de eerstgenoemde (13).

§. 7.

(13) Men mag het daarvoor houden, dat, voor de groote menigte, de uitkomst nagenoeg dezelfde wezen zou. Er is meer dan ééne merkwaardige overeenkomst tusschen het Catholicismus en Rationalismus aan te wijzen. In beide beslissen menschelijke uitspraken, hoewel onder verschillende benamingen. Beide roepen een gezag in, waaromtrent de grootste onzekerheid heerscht. Hier is het de kerk, waardoor de één verstaat den Paus, de ander het algemeene Concilie, een derde den Paus met het Concilie; dáár is het een hooger beginsel in den mensch, hetwelk, volgens den eenen, de theoretische Rede zijn zal, volgens den anderen de praktische Rede, volgens een' derden het gevoel, volgens een' vierden de verbeelding. Vraagt men naar de gronden van het aangenomen gezag; men verneemt, dat de kerk, met de haar toekomende onfeilbaarheid, verklaart, dat zij onfeilbaar is, en dat de Rede, met het haar toebehoorend hoogste gezag, beslist, dat zij dit hoogste gezag bezit. Beide

§. 7.

Na de vraag zelve genoegzaam te hebben opgehelderd, valt het gemakkelijk over den aard van het gevorderde betoog te oordeelen, en te bepalen *wat door ons al, wat niet bewezen behoort te worden.* Er zal, namelijk, door ons moeten aangetoond worden, dat het verschil van gevoelens, hetwelk onder de belijders van het Protestantismus gevonden wordt, geen' grond oplevert om vast te stellen, dat zij eenmaal gezamenlijk het Protestantsche grondbeginsel zullen laten varen, en alzoo afstand doen van het vrije onderzoek der Heilige Schrift, beschouwd als de eenige regelmaat des geloofs (14). De lezer

stelsels kenmerken zich door minachting van den Bijbel, door stoute aanmatigingen en onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden. Beide missen al de voorwaarden om algemeen en duurzaam te worden, ofschoon het Catholicismus, hetwelk nog iets stelligs geeft, zich langer staande houden zal, dan het Rationalismus, dat op eene algemeene ontkenning uitloopt.

(14) Men ziet, dat wij door het voortduren van het Protestantsche grondbeginsel niet verstaan, dat het in wezen blijve, gelijk het geval is met elke meening, welke door middel der geschiedenis tot het nageslacht overgebragt wordt; maar dat het steeds voorstanders en aanhangers vinde, die het als eene waarheid belijden en verdedigen, en de gevolgen, die uit hetzelve voortvloeijen, verwezenlijken.

zer bespeurt, dat wij, door deze bepaling van het onderwerp des betoogs stilzwijgend toestemmen, wat toegestemd moet worden; te weten, dat de verschillende denkwijze der Protestanten aanzienlijke veranderingen in de Protestantsche Kerk te weeg kan brengen, beurtelings afzonderlijke genootschappen kan doen ontstaan en verdwijnen, en tot velerlei oneenigheid en scheuring aanleiding geven. Terwijl wij dit gereedelijk erkennen, zien wij hier evenwel alleen *mogelijke*, geene *noodzakelijke* gevolgen van het verschil van gevoelens. In allen geval zal door ons bewezen moeten worden, dat deze gevolgen geene oorzaken kunnen zijn van den *val* van het Protestantismus, in dien zin, als boven gezegd is. Het zal, bij het te voeren betoog, van het hoogste gewigt zijn, de ware beteekenis van het woord *Protestantismus* steeds onder het oog te houden, waardoor menige tegenwerping, uit misvatting of verkeerd gebruik van spreekwijzen ontstaan, van zelf wegvallen moet. Gewoonlijk stelt men het Protestantismus tegen over het Catholicismus, als twee verschillende Kerkgenootschappen, en past men, wanneer het beider duurzaamheid geldt, op beide toe, wat, in het algemeen, als waarborg van de bestendigheid eener gevestigde inrigting wordt aangemerkt. Doch deze beschouwingswijze mist allezins juistheid en waarheid. Het Protestantis-

mus is een *gevoelen*, en als zoodanig van het genootschappelijke bestaan der Protestantsche Kerk of Kerken wezenlijk onderscheiden. Het is een beginsel, hetwelk zich onder verschillende vormen vertoont, zonder dat daarbij deszelfs *wezen* geacht kan worden verloren te gaan. Daarentegen is het denkbeeld van een uitwendig genootschap volstrekt onafscheidbaar van het Catholicismus. Hier, wordt eene zigtbare, volgens vaste wetten bestuurde maatschappij, bedoeld (15). Het Protestantismus kan ook buiten de Protestantsche Kerk aanwezig zijn. Het Catholicismus bestaat alleen *met* en *door* de Katholieke Kerk en moet met dezelve wegvallen (16). Hier-

(15) De Protestanten staan derhalve, als *Maatschappij*, niet tegen de Roomsche kerk over; maar wel als voorstanders van een tegengesteld gevoelen, wier eenheid en kracht, niet in hunne maatschappelijke (uitwendige) vereeniging, maar in *dit* gevoelen gelegen is. Hierom bestrijden wij de Roomschen met andere wapenen dan zij ons, en moet de duurzaamheid van ons genootschap naar eenen anderen maatstaf beoordeeld worden, dan die van het hunne.

(16) Het woord *Catholicismus* schijnt weinig geschikt te zijn, om de leer en hierarchie der Roomsche kerk aan te duiden *Papismus* zou naauwkeuriger zijn, doch heeft het voorkomen van een schimpwoord verkregen. Wij gebruiken derhalve de eerste uitdrukking, en kunnen dit veilig doen, zoo wij slechts weten wat dezelve beteekenen moet. (Anders oordeelt de Heer KIST, die het woord

Hieruit blijkt, dat dezelfde oorzaak, welke voor het bestaan van het Catholicismus gevaarlijk zou kunnen zijn, uit dien hoofde nog niet geacht kan worden even nadeelig op het Protestantismus te moeten werken, gelijk het zeker is, dat het Catholicismus vallen zal, wanneer eenmaal in hetzelve een verschil van gevoelens ontstaat, hoedanig in de Protestantsche Kerk gevonden wordt. Waar toch eene volstrekte, uitwendige, stoffelijke éénheid als noodzakelijk wordt beschouwd, en als 't ware den grondslag van het gebouw uitmaakt, moet verscheidenheid van denkwijze allezins tot ontbinding leiden; waar integendeel zoodanige éénheid niet vereischt wordt, kan er verschil van gevoelens plaats hebben, zonder dat hieruit noodwendig vernietiging zou moeten volgen.

§. 8.

Tot de overtuiging hiervan worden wij reeds ge-

woord *Catholicismus*, of den *katholieken naam*, zeer gepast vindt, omdat hier eene aanwijzing is van de *afdwaling, welke aan de Roomsche kerk haren, van de leer van* JEZUS *en zijne Apostelen geheel en al afwijkenden, vorm gegeven heeft*, l. l. bl. 202, de noot. Zijn Hooggeleerde keurt dus het gebruik van dit woord goed, om dat het juist te kennen geeft, wat de Roomsche kerk *zijn wil.* Ons kan het woord niet behagen, om dat het juist te kennen geeft wat de Roomsche kerk *niet is*).

gebragt, wanneer wij de zaak van een *algemeen standpunt* bezien. Is eene waarheid geene waarheid meer, of houdt zij op belangrijk voor ons te zijn, om dat zij tot verschil van denkwijze aanleiding geeft? Zullen wij de geheele geneeskunde verwerpen, om dat, te allen tijde, verschillende stelsels de beoefenaars dier wetenschap verdeelden? Wat zou er niet wegvallen, in geval wij van den stelregel uitgingen, om niets als proefhoudend en van blijvende waarde aan te merken, dan hetgeen waarover allen volmaakt dezelfde begrippen koesteren? Verscheidenheid van denkwijze blijkt zoo weinig voor de waarheid gevaarlijk te zijn, dat zij veeleer de strekking heeft, om haar in helderder licht te plaatsen en tot derzelver erkentenis te leiden. Bevat het ruim gebied der menschelijke kennis tegenwoordig waarheden, welke algemeen erkend en aangenomen zijn; men mag veilig beweren, dat zij den toets van het onderzoek hebben doorgestaan, zoo dat er zich, trapsgewijze, uit de verschillende meeningen een overeenstemmend gevoelen gevormd heeft. Wat niet van alle zijden beschouwd en onderzocht is, heeft voor ons verstand geene wezenlijke noch blijvende waarde, en het is er zoo ver af, dat verschil van denkwijze ons wantrouwen zou inboezemen, dat veeleer eene buitengewone eenparigheid van gevoelens ons bedenkelijk toeschijnt, zoo dik-

werf

werf wij reden hebben te twijfelen, of zij het gevolg is van bedachtzame en oplettende nasporingen. Geldt dit van elk voorwerp onzer kennis in het algemeen, even zeker is het, dat verschil van gevoelens, waar het zich in een genootschap vertoont, geen' grond oplevert, om deszelfs ontbinding te duchten. Waar zag men ooit eene talrijke vereeniging van menschen, tot een zeker doel werkzaam, die over de aangelegenheid, waarmede zij zich bezig hielden, steeds eenstemmig dachten, en wie onzer zal, uit hunne verschillende denkwijze, den val hunner maatschappij voorspellen? Pleegt men niet in vergaderingen van volksvertegenwoordigers eene verstandige *oppositie* als nuttig en heilzaam aan te merken (17), en zijn wij niet steeds geneigd om aan overheersching van éénen of weinigen, en aan slaafsche onderwerping der overigen te denken, wanneer aller gevoelen, bestendig, in één

(17) Wat, in het *godsdienstige*, het onderzoek is, waarmede wij ons thans bezig houden, is in het *staatkundige* de vraag, of regeringsvormen, waarbij velen aan het bestuur der algemeene belangen deel hebben, en dus velerlei verschil van gevoelens gevonden wordt, niet de omkeering van den Staat ten gevolge moeten hebben? eene vraag, die door de zulken toestemmend pleegt beantwoord te worden, welke de noodzakelijkheid van een *Staatkundig Catholicismus* prediken, als buiten het welk er voor de natiën geen heil zal zijn.

één punt zamenvloeit? Kon geen genootschap, waar verschil van gevoelens gevonden wordt, duurzaam bestaan, hoe liet zich dan het eeuwen lange aanwezen van Staten en Rijken verklaren? hoe zelfs het voortdurend bestaan van het menschdom, daar toch ieder mensch zijne bijzondere beschouwingswijze heeft? Het ligt dus niet in den aard der zaak, dat het Protestantismus, of zelfs de Protestantsche kerk, als genootschap beschouwd, zou moeten te gronde gaan, om dat er verschil van gevoelens onder de Protestanten plaats heeft (18).

§. 9.

Ook de *geschiedenis* levert, tot heden toe, geene gronden op, om eene dergelijke vrees te koesteren. Het Protestantismus, aangenomen dat hetzelve van geene vroegere dagteekening is, dan onze kerkhervorming, bestaat toch reeds gedurende ruim drie honderd jaren, een tijdsverloop lang genoeg, om over de duurzaamheid eener inrigting eenigermate te oordeelen. Jammerlijke twisten en ge-

(18) Uitvoeriger dan hier geschieden kon, en van een algemeen standpunt beschouwd, zijn deze denkbeelden door ons ontwikkeld in eene Redevoering over *Verscheidenheid en Overeenstemming*, geplaatst in het Tijdschrift: *de Fakkel*, 3de Jaargang, bladz. 223 volgg.

geschillen, met niet weinig bitterheid en somwijlen met echt Roomsche onverdraagzaamheid gevoerd, hebben, in dit lange tijdperk, de Protestantsche Christenheid geschokt en beroerd. Al de schadelijke gevolgen, welke uit het verschil van gevoelens kunnen ontstaan, hebben zich, in ruime mate, vertoond. Aanvankelijk waren zelfs vele Protestanten nog van den geest van het Catholicismus doordrongen, en namen dwangmiddelen te baat, om het vrije onderzoek te belemmeren en eene, op gezag gevestigde, éénheid van geloof te handhaven. Van daar scheuringen, vervolgingen, uitbanningen en al wat van eene onchristelijke onverdraagzaamheid te verwachten was. Terwijl alzoo de Protestantsche kerk in hare eigene ingewanden wroette en haren val scheen voor te bereiden, verzamelde het Catholicismus al deszelfs krachten, om de afvallige ketters te verdelgen. Keizers en Koningen leenden hunnen arm, om de Roomsche Hierarchie den verlorenen grond te doen herwinnen: de godsdienst was de spil, om welke de Staatkunde zich bewoog. Men bedenke verder, dat de verloopene drie eeuwen een omwentelingstijdperk waren. Niet alleen Staten en Rijken, ook denkbeelden en begrippen zag men ontstaan en verdwijnen. Veel, wat bleek geene innerlijke waarde te hebben, viel weg of verloor allen invloed op den ontwaakten menschelijken geest. Wat in zulk eenen

tijd

tijd aan grondige tegenspraak onderhevig is, en in het algemeene gevoelen geenen steun vindt, kan bezwaarlijk in wezen blijven. En echter heeft de Protestantsche Kerk zich gedurende die drie eeuwen staande gehouden. Hare inwendige verdeeldheden, gevoegd bij menigvuldige uitwendige gevaren, hebben niet verhinderd, dat zij thans vaster gevestigd is en uitgebreider grondgebied omvat, dan ooit. Wel verre van daar, dat de Protestanten, door hunne twisten of door vervolgingen, bewogen zijn geworden, hun grondbeginsel te laten varen; kleven zij het meer en meer met getrouwheid aan, en waarderen het hooger, naarmate zij hetzelve duidelijker bevatten en meer onbevooroordeeld in beoefening brengen. Het zuivere Protestantismus is een dier begrippen, welke aan de algemeene verdelging der laatste eeuwen zijn ontkomen. Zoo weinig staaft, tot heden toe, de geschiedenis het vermoeden, dat verschil van gevoelens onder de Protestanten den ondergang van het Protestantismus zou moeten veroorzaken (19).

§. 10.

(19) Dat de verloopene drie eeuwen het aanzien en de magt van het Catholicismus niet weinig hebben verkort, is overbekend, en bewijst, wat aan het slot van §. 7 is aangemerkt.

§. 10.

Er blijft derhalve alleen over te onderstellen, dat, wat tot nu toe geen plaats heeft gehad, *in het toekomende* zou kunnen geschieden. Mogelijk liggen er in het Protestantismus kiemen van ontbinding, welke het verschil van gevoelens eerst later ontwikkelen zal. Welligt zullen eens de Protestanten zelve inzien, dat zij hun grondbeginsel niet vasthouden kunnen, zonder de hoogere belangen der godsdienst in de waagschaal te stellen en den invloed of de uitbreiding van het Christendom tegen te werken. Welligt zal het Protestantismus eenmaal blijken, voor den toestand van het menschdom even ongeschikt geworden te zijn, als dit thans reeds van het eenvormige, onbewegelijke Catholicismus beweerd kan worden. Er moet dus aangetoond worden, dat, wat het verschil van gevoelens in de Protestantsche kerk tot heden niet heeft uitgewerkt, ook voor het vervolg van hetzelve niet verwacht kan worden. Met vertrouwen mogen wij dit betoog aanvangen, na al wat wij reeds §. 8 en 9 gevonden hebben. Doch het zal ons verpligten, in het wezen van het Protestantismus dieper in te dringen, en de zaden van *duurzaamheid*, welke in hetzelve liggen, op te sporen. Wij zullen het in verband moeten brengen met den *geest* en het *doel*;

doel, zoo wel als met de *bestemming* van het Christendom, en overwegen, welke vermoedelijke uitkomsten het verschil van denkwijze onder de Protestanten opleveren zal. Ons betoog schijnt derhalve het best te zullen worden ingerigt, wanneer wij aantoonen:

Vooreerst, dat er éénheid genoeg in het Protestantismus gevonden wordt, om deszelfs duurzaamheid te waarborgen;

Vervolgens, dat verschil van gevoelens over godsdienstzaken met den geest en de bedoelingen van het Christendom allezins bestaanbaar is;

Eindelijk, dat dit verschil van gevoelens de uitbreiding der Christelijke leer niet verhindert, noch dezelve belet, overeenkomstig hare bestemming, de algemeene godsdienst der wereld te worden.

Wij gaan beproeven dit een en ander in de drie volgende Afdeelingen te ontwikkelen, om daarna het besluit op te maken.

EERSTE AFDEELING.

WAARBORGEN VAN DUURZAAMHEID, IN HET PROTESTANTISMUS GELEGEN.

---

§. 11.

Moest er toegestemd worden, dat het verschil van gevoelens onder de Protestanten zoo zeer al de voorwerpen van hun godsdienstig geloof betreft, dat men te vergeefs bij hen naar punten van aanraking, naar eenen, door allen erkenden, grondslag zoekt; wij zouden aarzelen de taak, om de duurzaamheid hunner leer te bewijzen, op ons te nemen. Doch er is hier in der daad meer *éénheid en overeenstemming*, dan velen vermoeden of erkennen willen, en deze éénheid is nergens elders gelegen, dan in het *Protestantsche grondbeginsel zelf.* Te weten, alle Protestanten komen daarin overeen, dat de Bijbel de eenige zuivere kenbron is der Christelijke Openbaring; dat het geloof van elken Christen zich uitsluitend behoort te regelen naar de uitspraken

van

van JEZUS en de Apostelen; dat er, buiten de Heilige Schrift, geen gezag op aarde aanwezig is, bevoegd om den zin dier uitspraken in diervoege te bepalen, dat de Christenheid verpligt zou zijn, aan zoodanige Schriftverklaring zich te onderwerpen; dat, integendeel, aan iederen Christen het onderzoek der Heilige Schrift, en de vrijheid om aan dezelve te toetsen wat men hem als christelijke waarheid wil doen gelooven, moet toegestaan worden. Dit is inderdaad het gevoelen van *alle* Protestanten. In al hunne geloofsbelijdenissen, leerboeken en formulieren wordt het uitgedrukt, of stilzwijgend ondersteld (20). In hunne twistschriften, bij elk ver-

(20) Zie, bij voorbeeld, de Voorrede en het slot der *Augsburgsche Geloofsbelijdenis*, als ook *Art.* 5, 7, 15, 21, 25, 28. (In de Augsb. Geloofsbel., even als in de oude gedenkstukken der Waldenzen, wordt het Protestantsche grondbeginsel algemeen aangenomen en ondersteld, doch in geen afzonderlijk artikel uitgedrukt. Desgelijks in de Smalkaldische Artikelen. Eerst in de *formula concordiae* wordt bepaaldelijk gezegd, dat „de Profetische en Apos„tolische Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments de „eenige regel en rigtsnoer zijn des geloofs." (BRETSCHNEIDER a. w. S. 84, 85.) De nadere bepaling van den *zin* dezer grondstelling, waartoe de vraag over het onderscheid tusschen Bijbel en Openbaring aanleiding gaf, is weder van latere dagteekening. Het behoeft geene bevreemding te baren, dat het Protestantsche grondbeginsel trapsgewijze naauwkeuriger bepaald en begrepen werd.

verschilpunt, hetwelk opzettelijk behandeld wordt, ziet men het te voorschijn komen. Wat stellig met de Bijbelsche Godsdienstleer in tegenspraak is, wordt door allen verworpen; wat, na gezet onderzoek, blijkt met dezelve overeen te stemmen, wordt door allen aangenomen. De Bijbel is derhalve het vereenigings-punt, waarom alle Protestanten zich scharen, de grondslag, waarop alle bouwen, het goddelijk gezag, het welk alle eerbiedigen (21). En hier werpe men ons niet

werd. Dit moest wel het gevolg zijn van de vorderingen der Protestanten in Bijbelkennis, en van de tegenspraak welke hun beginsel ondervond). *Nederl. Geloofsbelijdenis Art.* 3, 5, 6, 7. „ *Das grosse Prinzip, von* „ *welchem* LUTHER — — *ausging* — — *war kein ande-* „ *res, als der Grundsatz, dass das Fundament alles Wis-* „ *sens und alles Glaubens in der christlichen Religionslehre* „ *nur allein die Schrift, oder die in der Schrift enthaltene* „ *Offenbarung Gottes sey; dass nur dasjenige, was diese* „ *uns gelehrt habe, den Charakter des Christlichwahren* „ *für uns haben könne; dass nur das Ansehen von dieser* „ *uns zum Glauben daran verpflichte und berechtige: aber* „ *dass es Gott auch einem jeden möglich gemacht habe, bei* „ *einem treuen Gebrauche der gehörigen Mittel, dies selbst* „ *aus der Schrift zu schöpfen, ohne dass er erst durch* „ *einen unfehlbaren Ausspruch des Pabstes, oder der Kir-* „ *che, darüber belehrt werden müsste, was als Sinn der* „ *Schrift, oder als Offenbarungs-belehrung Gottes in der* „ *Schrift angenommen werden dürfe.*" G. J. PLANK, *Ueber den gegenwärtigen Zustand uud die Bedürfnisse unserer Protestantischen Kirche, u. s. w.* Erf. 1817. S. 22.

(21) Te oordeelen naar hetgeen sommige Roomsche Schrij-

niet tegen, dat er sommigen in de Protestantsche kerk gevonden worden, die het gezag des Bij-

Schrijvers, inzonderheid van den tegenwoordigen tijd, beweren, kent het Protestantismus wet noch regel, verwerpt het alle gezag, en willigt het de grootst mogelijke losbandigheid van begrippen in. „*Le principe le plus gé„néral du libéralisme dogmatique, est la souveraineté de „la raison individuelle ou son indépendance absolue; prin„cipe qui, en excluant toute autorité extérieure* (te weten „der Roomsche kerk), *exclut dès-lors toute loi commune, „toute loi divine et obligatoire, et détruit la notion même „de justice et de devoir.*" LA MENNAIS, *Des progrès de la Révolution et de la guerre contre l'église*, Bruxell. 1829. p. 45, — en op grond hiervan durft hij dan ook onbeschaamd schrijven: „*considérez en général les pays „séparés du Catholicisme, vous ne trouverez nullepart une „populace aussi abrutie, aussi dépourvue de sens moral, „aussi étrangère aux idées intellectuelles, à tout ce qui „élève l'ame et ennoblit l'existence humaine,*" p. 38. — Dit laatste is te ongerijmd, om eenige wederlegging te verdienen, en de eerste stelling bewijst alleen, dat de Schrijver het Protestantismus niet kent, en in den waan verkeert (aan de meeste Roomschen eigen) dat, wie het gezag der Roomsche hierarchie verwerpt, geen gezag hoegenaamd in de godsdienst eerbiedigt. Intusschen heeft het niet aan Rationalisten ontbroken, wier denkwijze over het Protestantismus met die van LA MENNAIS overeenkomt, daar zij beweren, dat de Protestant gehouden is tegen *alle* gezag, dat des Bijbels niet uitgezonderd, te *protesteren.* Zie VAN SENDEN, aangeh. werk, bl. 394. Dit was voorwaar het Protestantismus der Hervormers niet (ald. bl. 69—76, BRETSCHNEIDER, aangeh. werk, S. 81—86), en is nimmer de meening der Protestanten geweest. Vreemd is het, dat deze Rationalisten daarbij van

Bijbels loochenen, deszelfs inhoud als Goddelijke Openbaring niet aannemen, en in zoo ver alleen voor

van geen protesteren tegen het gezag der *Rede* hooren willen, daar zij toch, om *consequent* te zijn, erkennen moesten, dat hun Protestantismus in een volslagen Scepticismus eindigt. Doch wij behoeven ons het misbruik van een woord, evenmin als het verwijt van LA MENNAIS, aan te trekken. „*Es ist ein leerer Vorwurf, „welchen man unserer Kirche wohl gemacht hat, dass sie „durch ewiges Protestiren und Reformiren sich selbst auf- „löse. Den Vernunftgebrauch giebt sie allerdings frei; „aber an dem Missbrauche desselben nimmt sie keinen „Theil, sondern glaubt vielmehr, dass er sich von selbst in „Nichts auflösen werde. Der Geist der evangelischen Kir- „che ist ein Geist der strengsten Untersuchung und sorg- „fältigsten Prüfung; aber diese Untersuchung und Prü- „fung artet weder in eine Vergötterung der Vernunft, noch „in einen unselig schwankenden Skepticismus aus. Eben „dadurch vielmehr, dass unsere Kirche alles menschliche „Ansehn in Glaubenssachen, als ein Product der concreten „Vernunft, zurückweiset, fühlt sie sich verpflichtet, mit „desto tieferer Ehrfurcht an den Ausprüchen der höchsten „Vernunft in der Schrift festzuhalten.*" (Door *hoogste Rede* verstaat de Schrijver *goddelijke rede*, *goddelijke waarheid*, welke de aan zich zelve overgelatene menschelijke rede niet ontdekken kon. Het Christendom noemt hij eene *Openbaring der Goddelijke Rede*, S. 19). FRIEDRICH KÖSTER, *Das Christenthum die höchste Vernunft*, Kiel, 1825. S. 103. De Protestant beweert derhalve niet, dat de individuele rede onafhankelijk en oppermagtig zij; doch hij onderzoekt de Heilige Schrift met behulp zijner rede, en van al die middelen, welke hem derzelver zin kunnen doen verstaan; en is hem deze eenmaal gebleken, dan

voor waar houden, als de menschelijke rede denzelven bevat en goedkeurt. Ons antwoord op deze bedenking kan en moet eenvoudig zijn. Wie niet alleen tegen *menschelijk*, maar ook tegen *goddelijk* gezag protesteert, en van geene stellige openbaring, waarvan de Bijbel de eenige geloofwaardige gedenkschriften bevatten zal, hooren wil, verwerpt met der daad het Protestantsche grondbeginsel, want dit *onderstelt* de goddelijkheid der Christelijke Openbaring en het goddelijke gezag der gewijde Schriften, door mannen vervaardigd, welke onder den invloed eener hoogere leiding stonden (22), gelijk het ook

dan eerbiedigt hij het gezag der Heilige Schrift, en neemt hare godsdienstleer aan als goddelijke waarheid. Langs dezen weg komt hij tot een *stellig* en tevens *redelijk* geloof, want *redelijk* is ook de leer der Heilige Schrift, in weêrwil der ondoorgrondelijke geheimen, welke zij bevat; en waar treffen wij geene geheimen aan? Verg. de Verhandeling van den Eerw. DONKER CURTIUS, *over Jezus leer en het gezag der Rede*, *Haagsch Genootsch.* 1827. §. 56—59, en de Eerw. MESSCHAERT, *Leerr. over het Evang. van Johannes*, I D. bl. 24—26.

(22) De Protestanten behoeven, mijns inziens, over het moeijelijk vraagstuk der *Ingeving* niet te twisten. Het oudere gevoelen, volgens welk de gansche Bijbel, naar inhoud, woord en letter beschouwd werd als Gods werk, en door den Heiligen Geest in de pen gegeven, heeft zeker in den Bijbel geenen grond, en is weinig geschikt, om de eer des Bijbels tegen de spotternijen van het ongeloof te handhaven. Even verwerpelijk is de meening

ook van deze onderstelling kracht en beteekenis
ont-

ning van hen, die den Bijbel voor een gewoon menschelijk boek houden, hetwelk op geen hooger gezag dan elk ander menschenwerk aanspraak maken kan. De middelweg tusschen deze twee uitersten is bezwaarlijk aan te wijzen, doch men kan reeds tevreden zijn, wanneer een Schrijver, wiens vrije denkwijze over den Bijbel niet twijfelachtig is, erkennen wil: „ *die Bibel — ist die* „ *glaubwürdige Erzählung von der Stufenfolge der göttli-* „ *chen Offenbarung; — ihre Verfasser waren theils solche* „ *Männer, welche unter dem Einflusse der göttlichen Offen-* „ *barung standen*, (derhalve, onder den invloed van Gods Geest, onder eene hoogere leiding of verlichting; door *goddelijke openbaring* verstaat de Schrijver een onmiddellijk goddelijk onderrigt in den eigenlijken zin) *theils sol-* „ *che, die zunächst von dem Vermittler der Offenbarung* „ *unterrichtet worden waren, wie die Apostel*, (aan wie bovendien eene hoogere leiding of hulp was toegezegd) „ *theils solche, die wenigstens, wie die Verfasser der histo-* „ *rischen Schriften des alten Testaments und Andere, im* „ *Schoosse des Volks lebten, das durch die Offenbarung er-* „ *zogen wurde.*" BRETSCHNEIDER, l. l. *S.* 226, 228. Zelfs, volgens deze wijze van zien, waren de Schrijvers des Bijbels *door den Geest gedreven*, en zijn hunne Schriften geloofwaardige oorkonden der goddelijke openbaring. Voorts, indien deze laatste bestemd was om ook alle volgende tijden en volken, en eenmaal zelfs het gansche menschdom te verlichten, mag men vaststellen, dat de Voorzienigheid een gepast middel zal hebben verordend, waardoor de kennis der geopenbaarde godsdienstleer zuiver en onvervalscht tot het verste nageslacht kon worden overgebragt. Geen ander middel ter bereiking van dit doel is ons bekend, dan de Bijbel; gevolgelijk handelen de Protestanten *consequent*, wanneer zij aan den Bijbel, wat de

 ge-

ontleent (23). Hij behoort dus niet tot de Protestantsche Kerk, en op welken godsdienstigen

geopenbaarde godsdienstleer betreft, een goddelijk gezag toeschrijven.

(23) Het beteekent inderdaad niets, aan de Heilige Schrift alleen *in zóó verre* geloof te geven, als de Rede derzelver inhoud en leer verklaart begrijpelijk en aannemelijk te zijn, met verwerping van alles, wat door haar niet volkomen bevat wordt, en buiten den kring der verstandsbegrippen ligt; want niemand zal zwarigheid maken, in dezen zin, ook aan den *Vedam* en *Coran* te gelooven. Indien eene zuiver Rationalistische denkwijze met het Protestantsche grondbeginsel overeengebragt kan worden, dan voorwaar hebben LA MENNAIS en anderen volkomen gelijk, wanneer zij in het Protestantismus een louter *negatief* stelsel, eene onafhankelijkheidsverklaring der *individuele* rede zien; dan zullen wij, Protestanten, ons bezwaarlijk, als Christenen, tegen het Catholicismus kunnen staande houden, en is het te vreezen, dat de Roomsche kerk, als de eenige wijkplaats van het Christelijk geloof, zich uitbreiden, en, vroeg of laat, den verloren grond herwinnen zal. Eigenlijk bestaat er dan geen Protestantsch grondbeginsel, en heeft deze uitdrukking volstrekt geene bepaalde beteekenis. Kan men te gelijkertijd Protestant en streng Rationalist zijn; men heeft dan geen ander grondbeginsel, dan het gezag der Rede, het beginsel van alle onafhankelijke denkers van vroegeren en lateren tijd, die eene Goddelijke openbaring of niet kenden of verwierpen. Als godsdienstig-christelijk beginsel moet het Protestantsche grondbeginsel iets *karakteristieks* hebben, waardoor het zich van andere godsdienstige en wijsgeerige beginsels onderscheidt. En dit *karakteristieke* kan alleen daarin gelegen zijn, dat het Protestan-

gen naam hij aanspraak moge maken, dien van Protestant moeten wij hem ontzeggen (24).

§. 12.

tantismus de goddelijkheid der Christelijke Openbaring en het gezag des Bijbels erkent, doch geenen menschelijken geloofsregter duldt. Alzoo verschijnt het Protestantsche grondbeginsel als iets wezenlijks, en staat de Protestant even verre van den strengen Rationalist, als van den Roomschgezinde, terwijl hij met den eersten de regten der Rede, met den laatsten het gezag der Openbaring eerbiedigt.

(24) Na al het bijgebragte, zal niemand ons, vertrouwen wij, wegens deze uitspraak verwijten, dat wij het Protestantsche grondbeginsel binnen willekeurige grenzen bepalen. Wie in dit beginsel zien wil, wat het inderdaad is, wat het van den aanvang der Hervorming af tot heden toe geweest is, wat het thans nog is, volgens de eenparige hoofdleer van alle Protestantsche Kerkgenootschappen, (indien niet lang geleden de gansche Protestantsche Christenheid plegtig het aandenken vernieuwd heeft aan de *Augsburgsche Confessie*, was dit wel niet, om dat alle Protestanten zich met de gevoelens en schriftuurlijke opvattingen in dezelve voorkomende vereenigen, maar om dat hun gemeenschappelijk grondbeginsel allerwegen in dit stuk op den voorgrond wordt gesteld, en hetzelve voor alle Protestanten waarde behoudt, als bevattende de oudste openbare belijdenis van het Protestantismus; zie de boven aangeh. art.) moet zich ook de wettige gevolgtrekkingen, uit hetzelve afgeleid, laten welgevallen. Niemand wordt verpligt te gelooven. Voor iedereen mogen de goddelijkheid der Christelijke Openbaring en de geloofwaardigheid der Bijbelsche oorkonden voorwerpen van onderzoek zijn. Wie, in dit onderzoek, op onoverkomelijke zwarigheden stoot, welke hij in zijne

§. 12.

Wij weten nu waarin de Protestantsche éénheid gelegen is. Thans moeten wij onderzoeken, welke waarborgen van bestendigheid zij in zich bevat, met andere woorden, wij moeten aantoonen, dat de Protestantsche éénheid al die eigenschappen bezit, welke, in elke éénheid of

rede of elders meent te vinden, verwerpe het Protestantismus als eene dwaling, doch hij make dan ook geene aanspraak op den naam van Protestant en van Evangeliesch Christen, en vergunne ons, hem dien te betwisten. „ *Nur* „ *wo das Prinzip, dass es eine Offenbarung gebe, und dass* „ *sie in heiliger Schrift enthalten sey, aufgehoben wird,* „ *da ist ein Abfall von der evangelischen Kirche, und die,* „ *welche alle Offenbarung Gottes für onmöglich, und den* „ *Glauben an sie für Aberglauben halten, Jesum und die* „ *Apostel, so wie die Propheten, nur in die Reihe gewöhn-* „ *licher Menschen stellen, die ohne göttlichen Auftrag* „ *und ohne göttliche Belehrung — gehandelt und gelehrt* „ *hätten, welche daher der Schrift — keine andre Auctori-* „ *tät zuschreiben als jedem menschlichen Buche, diese sind* „ *nicht mehr evangelische Christen, und sie kann unsre* „ *Kirche nicht als die ihrigen ansehen.*" BRETSCHNEIDER, l. l. S. 73. „ *Godsdienstige gemeenschap kan er* „ *geene plaats hebben tusschen leeraren en leden, waarvan* „ *deze voor waarachtig en Goddelijk houden, hetgene an-* „ *dere als onzekere. menschelijke begrippen en gevoelens* „ *beschouwen.*" FRANSEN VAN ECK, *Tiental Leerredenen*, bl. 223.

of overeenstemming, als voorwaarden van duurzaamheid te beschouwen zijn. Naar mate die eigenschappen in grooter aantal vereenigd aangetroffen worden, zal ook de éénheid vaster zijn en meer blijvende waarde hebben, en wij meenen, dat geene éénheid er zoo vele bezit, als de Protestantsche. En hier moeten wij, in de eerste plaats opmerken, dat zij iets *wezenlijks* is. Uwe éénheid, pleegt de Roomschgezinde den Protestant te gemoet te voeren, heeft geene waarde, want zij is louter denkbeeldig. Hoe kan de Heilige Schrift uw gemeenschappelijk vereenigingspunt zijn; daar zij eene duistere, raadselachtige taal spreekt, alleen verklaarbaar door een onfeilbaar kerkelijk gezag? En bewijzen niet uwe aanhoudende geschillen over derzelver zin, dat dit inderdaad alzoo is? Wat baat het, dat gij u allen eenstemmig op den Bijbel beroept, wanneer gij, te gelijker tijd, in de opvatting van de leer des Bijbels onderling verschilt, en ieder zijn gevoelen met den Bijbel meent te kunnen bewijzen? Is nu de Bijbel, uit zijnen aard, ongeschikt om tot grondslag eener overeenstemmende denkwijze te verstrekken, en wordt dit door uw twisten bevestigd; zoo volgt, dat uwe zoogenoemde éénheid een hersenschim is, en uw grondbeginsel niets beteekent. Het ongegronde en overdrevene dezer gansche redenering is reeds

dikwerf aangetoond (25). De Bijbel is geen duister boek; hij is dit zelfs minder dan andere boeken van gelijke dagteekening. Het grootste gedeelte van het Nieuwe Testament, inzonderheid voor den Christen belangrijk, is voor elken lezer verstaanbaar, en wat wij tot onze geruststelling en heiligmaking te gelooven en te betrachten hebben, wordt ons aldaar zoo duidelijk geleerd, dat zelfs de minstgeoefende het begrijpen kan. Het nut door het Bijbellezen te weeg gebragt, en de belangstelling, welke hetzelve den meesten Protestanten inboezemt, bewijzen dit overvloedig. Vreemd zou het voorwaar ook zijn, dat eene verzameling van boeken, oogenschijnlijk door de Voorzienigheid bestemd, om als gedenkschriften van Gods Openbaringen aan het menschdom in wezen te blijven en de uitbreiding eener gezuiverde godsdienst-leer te bevorderen, door derzelver duisterheid hiertoe ongeschikt ware, en dit vreemde kan het Catholicismus niet anders ophelderen dan door den Bijbel voor een nutteloos boek te houden; want zoo de leeken denzelven missen kunnen, heeft eene on-

(25) Onder anderen door den kundigen SCHOLTEN, in zijne bekende schriften tegen LE SAGE TEN BROEK en BRAMER, waarin de dwalingen en drogredenen van het Catholicismus, op eene schrandere en voor het algemeen bevattelijke wijze, worden wederlegd.

onfeilbare priesterschap er zeker nog minder behoefte aan. Ongetwijfeld komen er in de Heilige Schrift plaatsen voor, wier verklaring aan groote moeijelijkheid onderhevig is. Doch eensdeels betreffen zij onderwerpen, welke, uit hunnen aard, onze bevatting te boven gaan; anderdeels kunnen zij door onderzoek en Bijbelstudie opgeheven worden. De Bijbel is derhalve niet ongeschikt, om een vereenigingspunt te zijn, en hij is dit ook te allen tijde voor de Protestanten geweest. Gelijk wij niet ontkennen willen, dat deze sommige van deszelfs uitspraken verschillend verklaren en opvatten; zoo moeten wij tevens alle overdrevene voorstellingen dier verschillen als ongegrond verwerpen. In hoofdzaken of hoofdleeringen (26) waren de Protestanten het steeds ééns. Zij verschilden het meest, wanneer zij, door stelselzucht gedreven, van de Heilige Schrift afweken, of aan wijsgeerige bespiegelingen eene plaats in de geloofsleer inruimden, of de grenzen der geopenbaarde leer poogden uittezetten en tevens het bovenzinnelijke onder bepaalde bewoordingen, uit eene menschelijke taal ontleend, wilden brengen. Hoe meer zij aan hun grondbeginsel getrouw bleven, alle vooroordeelen, uit het Ca-

(26) Wat wij hierdoor verstaan, zal uit het vervolg blijken.

Catholicismus herkomstig, aflegden, en van het Christelijk *geloof* afzonderden wat tot het gebied der *godgeleerdheid* (eene menschelijke wetenschap) behoort; des te meer overeenstemming had er onder hen plaats: een bewijs, dat hun grondbeginsel de strekking heeft om eene, niet schijnbare, maar allezins wezenlijke éénheid te weeg te brengen (27). En het ligt wel in den aard der zaak, dat alleen zoodanige éénheid duurzaam kan zijn. Ook valt het bezwaarlijk te begrijpen, hoe het Protestantismus drie eeuwen heeft kunnen bestaan, en meer en meer vastheid verkrijgen, indien hetzelve voor iets denkbeeldigs moest gehouden worden.

§. 13.

De Protestantsche éénheid rijst te meer in waarde, wanneer wij verder in aanmerking nemen, dat zij *een goddelijk gezag tot steunpunt heeft.* Zulk een gezag schrijft de Protestant aan de uitspraken van JEZUS en de Apostelen toe,

(27) Wezenlijker voorwaar, dan eene éénheid, welke alleen op gezag steunt, ooit zijn kan. Menschelijk gezag moge sommige uitwendige handelingen regelen, het kan niet doordringen tot het gebied der gedachte, noch den geest en het geweten aan een duurzaam dwangjuk onderwerpen. Dit heeft de geschiedenis van het Catholicismus reeds bewezen.

toe, en deszelfs noodzakelijkheid wordt zoo algemeen erkend, dat Pausen en Kerkvergaderingen zich hetzelve aanmatigen, om aan hunne besluiten kracht en klem te geven (28). En, inderdaad, zal eenig gezag invloed hebben op ons godsdienstig geloof, zoo moet dit een goddelijk gezag zijn. Menschen bezitten hiertoe, als zoodanig, geene volmagt, of, zoo zij voorwenden die te bezitten, behooren zij zulks door onwedersprekelijke bewijzen te staven. Alzoo deden JEZUS en de Apostelen, en hunne leer en geschriften hebben daardoor voor den Protestant een gezag verkregen, aan welks goddelijkheid hij niet twijfelen kan. Van hier de hooge eerbied, welke, in de Protestantsche Kerk, aan de Heilige Schrift, doch ook uitsluitend aan dezelve, bewezen wordt. Van hier tevens de verwerping van alle gezag, hetwelk zich, buiten de Heilige Schrift, als goddelijk wil doen gelden, doch het bewijs dier aanmatiging schuldig blijft. En wij mogen niet nalaten bij deze gelegenheid optemerken, dat terwijl het goddelijk gezag der Roomsche Kerk door velen ontkend wordt als onbewezen en onbewijsbaar; alle Christenen het goddelijk gezag der Heilige Schrift vereeren, zelfs de Roomsche Hie-

(28) Desgelijks de Priesters van het Heidendom: zij gaven voor, tolken der Godheid te zijn en onfeilbare orakeltaal te spreken.

Hierarchie, die ook al gaarne uit den Bijbel bijbrengt wat geacht kan worden, met eenigen schijn, voor hare zaak te pleiten. Nu is het ontwijfelbaar, dat een waarlijk goddelijk gezag alleen een' waarborg van bestendigheid oplevert. Hier namelijk biedt zich een vaste regel aan, welke door allen, in alle tijden, geëerbiedigd kan worden en ten duurzamen grondslag van het geloof verstrekt, omdat hij zich verheft boven onze feilbare en weifelende begrippen (29). Wat het te-

(29) Juist dezen waarborg van duurzaamheid mist elke zuiver Rationalistische godsdienstleer, welke, om deze reden, op geene bestendigheid rekenen kan. Men kan geene vastheid van geloof verwachten, waar ieders subjectieve denkwijs tegen die van elken anderen overstaat, en niemand een hooger gezag dan dat zijner rede erkennen wil. Zelfs de godsdienstige denkbeelden, welke door de rede gegeven worden (God, Voorzienigheid, Onsterfelijkheid), hebben eene hoogere bekrachtiging noodig, zullen zij, tegen alle twijfelzucht beveiligd, als godsdienstige *waarheden* voorwerpen zijn van ons geloof, en op onze zedelijkheid eenen duurzamen invloed uitoefenen, en wij mogen hierin eenen grond te meer vinden, om te vertrouwen, dat elke poging om het Goddelijk gezag der Christelijke Openbaring te ondermijnen, mislukken zal. Voor het Protestantismus zal derhalve het Rationalismus, op den duur, niet gevaarlijk zijn, allerminst het Duitsche Rationalismus, hetwelk een gevolg is van de rigting, welke de wijsbegeerte, in de laatste jaren, in Duitschland genomen heeft, en dat, als zoodanig, in andere landen geene diepe wortelen schieten zal. Het is bovendien alleen geschikt voor denkers, en niet *populair* ge-

tegenwoordige geslacht, op goede gronden, als goddelijk vereert, moet ook voor de volgende geslachten eerbiedwaardig zijn. Alle menschelijk gezag is bovendien veranderlijk, en wordt door den invloed van tijden, omstandigheden en meeningen gewijzigd; eene opmerking, welke ook door de geschiedenis der opkomst, uitbreiding en inkorting der Roomsche Hierarchie bevestigd wordt. Daarentegen spreekt de Heilige Schrift steeds dezelfde taal en beslist met hetzelfde gezag. Haar leer is onveranderlijk, de wisselvallige loop der wereldsche gebeurtenissen en de strijd der begrippen hebben op dezelve geenen invloed. In zoo verre bezit zij juist de eigenschap, waardoor zich het goddelijke onderscheidt, als waarbij wij steeds aan iets duurzaams denken En het moet iedereen in het oog vallen, hoe geschikt zij daardoor is, om een onwrikbaar, voor alle tijden heilig, vereenigingspunt te zijn, en welk eene bestendigheid men zich van elke overeenstemming beloven mag, welke van haar uitgaat. Ook heeft de ondervinding den Protestanten geleerd,

genoeg om algemeen te worden. Men heeft ook reeds gezien, dat het, dáár, waar het zich te stout verheft, eenen tegenstander vindt in een overdreven Supranaturalismus (gelijk vroeger het koude, ziellooze Dogmatismus in het Piëtismus), terwijl de Rationalisten zelve het onderling te weinig eens zijn, wanneer het op het stellige der godsdienstleer aankomt.

leerd, dat zij, buiten den Bijbel, geen vast vereenigingspunt bezitten. Hunne geloofs-formulieren zijn dit niet. Natuurlijk, zij worden door geen goddelijk gezag bekrachtigd, en kunnen alzoo geen aanspraak maken op den eerbied van alle volgende tijden! Bovendien ondervinden zij den invloed der wereldsche veranderlijkheid: want het blijkt, vroeg of laat, dat zij opgehouden hebben de overeenstemmende denkwijze van al de leden eener gezindte uit te drukken (30).

Keert

(30) Wanneer wij, hier en elders, van *Symbolische Schriften* en *Geloofsformulieren* spreken, beschouwen wij dezelve meestal als middelen om eenen *duurzamen* geloofsregel vast te stellen. Hiertoe komen zij ons ongeschikt voor, om de boven aangevoerde redenen, waarmede men vergelijke, wat door ons verder, §. 38, 40 en elders, aangemerkt wordt. Of zij, in andere opzigten, al of niet aanprijzing verdienen, is eene vraag, welker beantwoording niet tot het bestek dezer verhandeling behoort. Over derzelver bestaanbaarheid met het Protestantsche grondbeginsel zal door ons, te zijner plaats, een woord gezegd moeten worden. Voorts vergelijke men een opstel van DE WETTE, *Gedanken ueber die Lehreinheit der evangelische Kirche*, in het Tijdschrift: *Theol. Stud. und Kritik.* 1831. S. 221—240. DAVID SCHULZ, *Was heisst glauben und wer sind die Ungläubigen?* Leipz. 1830. S. 201—203. *Kritische Geschichte der kirchlichen Unfehlbarkeit*, Frankf. am Main 1791. S. 524 folg. alwaar verscheidene vroegere Duitsche geschriften, hiertoe betrekkelijk, worden aangehaald. Het werk: *over de vereeniging der Protestanten in de Nederlanden*, bl. 363—368. WEYDMANN, in *Teylers Godg. Gen.* XXXI D. bl. 82—87. CLARISSE, *Encyclop. Theol.* p. 428 seqq.

Keert men dan, na veelvuldig onderzoek, tot den Bijbel terug, terstond openbaart zich weder de ware éénheid. Het goddelijke verheft zich boven het menschelijke, en blijkt alleen van duurzame waarde te zijn.

§. 14.

Doch, ofschoon de Protestantsche éénheid op gezag berust, is zij evenwel allezins *redelijk*. De erkentenis namelijk van de waarheid en goddelijkheid der Christelijke Openbaring, als ook van de geloofwaardigheid der Schriften, waarin zij ons wordt medegedeeld, is bij den Protestant het gevolg eener redelijke overtuiging. De gronden van zijn geloof zijn van dien aard, dat zij door zijne rede beoordeeld kunnen worden en voor aannemelijk gehouden; zoo dat hij, terwijl hij zich aan het gezag der Heilige Schrift onderwerpt, zelfs dáár waar hij den diepen zin van sommige waarheden niet bevat, in zijn geloof door zijn verstand wordt goedgekeurd en voor zich zelven de bewustheid heeft van redelijk te handelen. Geen Protestant gelooft om dat eene zoogenoemde onfeilbare kerk hem dit voorschrijft; noch ook om dat zij de leer, welke hij gelooft, verklaart van goddelijken oorsprong te zijn. Nietig is de tegenwerping, dat het den meesten Protestanten aan de vereischte kunde

ontbreekt, om zich, door eigen onderzoek en nadenken, van het goddelijke gezag des Bijbels te overtuigen. Iets anders is het, blindelings te gelooven wat ons door menschen geleerd wordt, die voorgeven hiertoe eene goddelijke zending ontvangen te hebben, zonder dat het ons vrij zal staan aan dit voorgeven te twijfelen, of het bewijs van deszelfs gegrondheid te vorderen; iets anders, vertrouwen te stellen op het inzigt en de kunde van anderen, en ons door hen te laten voorlichten. In het eerste geval is ons geloof een uitvloeisel van onredelijken dwang; in het laatste, is het in overeenstemming met de uitspraken van het gezonde verstand en geheel vrijwillig. En hierin vinden wij wederom eenen waarborg van bestendigheid. Duurzaam kan geene éénheid zijn, welke, door dwang te weeg gebragt, het verstand aan banden legt en alle medewerking van hetzelve uitsluit. Men zij verzekerd, dat het vroeg of laat zijne boeijen afschudden en zijne regten hernemen zal. De mensch is genegen (en zeker ook bestemd) om bij elke gewigtige aangelegenheid van zijn denkvermogen gebruik te maken: hij wil dit inzonderheid, wanneer het de allerbelangrijkste zaak, de zaak der godsdienst, geldt. Op de onwetendheid en traagheid van het levende geslacht moge men somwijlen berekeningen kunnen bouwen, niet op die van het nakroost. Hier hangt alles af

van

van gebeurtenissen en omstandigheden, welke het schranderste brein niet voorzien kan, en het ligt zoo weinig in den aard der zaak, dat de sluimerende rede zou blijven sluimeren, dat men veeleer op haar ontwaken behoort te rekenen. Hoeveel duurzaamheid men zich van de eenheid van het Catholicismus beloven mag, heeft de Hervorming bewezen, en de gebeurtenissen onzer dagen schijnen dit verder te zullen aantoonen. Geene éénheid kan waarlijk bestendig zijn, dan die in de rede een' steun vindt en tot welke men vrijwillig toetreedt. In dit geval is men allezins geregtigd, ook op de toestemming van het nageslacht te rekenen, want de waarheid, en nog veel meer elke goddelijke waarheid, beveelt zich te allen tijde aan het gezonde menschenverstand aan, in weêrwil van het verschillende gezigtspunt, waaruit dezelve beschouwd wordt. Kerkelijke dwang en gezag mogen voor sommige tijden gepast zijn geweest, althans in den toestand van het menschdom eenige verontschuldiging gevonden, en, in zoo verre, eenig goeds gesticht hebben; doch die tijden gaan voorbij. Het menschdom is niet bestemd om voortdurend in eenen staat van slavernij en onwetendheid te verkeeren, doch deszelfs godsdienstige en zedelijke behoeften zullen wel steeds dezelfde blijven, en daarom meenen wij in de ongedwongene en redelijke éénheid, welke de Heilige Schrift tot

 mid-

middelpunt heeft, eene vastheid te vinden, die de duurzaamheid van het Protestantismus waarborgt (31).

§. 15.

(31) Den hier vermelden waarborg van duurzaamheid mist het *Mysticismus*, en elke godsdienstige dweeperij, waarbij, hoe verschillend de vorm wezen moge, de rede door het gevoel en de verbeelding wordt onderdrukt en tot werkeloosheid gebragt. Deze toestand is te onnatuurlijk en met de inrigting van ons wezen te zeer in strijd, om langdurig te zijn. Het Mysticismus zal derhalve aan het echte Protestantismus geen blijvend nadeel kunnen toebrengen, ofschoon men niet ontkennen mag, dat het, meer dan het Rationalismus, de geschiktheid heeft, om *populair* te worden, en doorgaans het Catholicismus in de hand werkt. Doch er wordt eene zekere vatbaarheid toe vereischt, welke nimmer algemeen aangetroffen zal worden. Het is bovendien iets tijdelijks, een uitvloeisel van zekere omstandigheden, eene *reactie*, een bewijs van een verbroken evenwigt, dat zich vroeg of laat herstelt. Verg. BORGER, *de Mysticismo*, p. 238 sq. ed. in 8°. BORGER wil tegen het Mysticismus geen geneesmiddel aangewend hebben; het zal zich zelf vernietigen. Zonder twijfel: doch men zou mogen vragen, of er, in de zedelijke wereld, eenig kwaad bestaat, hetwelk ten laatste zich zelf niet vernietigt, en waartegen nogtans geene gepaste middelen *kunnen* en alzoo *moeten* aangewend worden, het zij om het te genezen, het zij om deszelfs voortplanting te keer te gaan? Het Mysticismus behoort tot de *besmettelijke* kwalen; doch men kan voorzorgen gebruiken, ten einde er niet door aangetast te worden, of om anderen te beveiligen. Eenige goede wenken hierover vindt men bij MATTHAÏ, *Der Mysticismus, nach seinem Begriffe, Ursprunge und Unwerthe*; Gött. 1832. S. 184—195.

§. 15.

Terwijl wij toestemmen, dat de Protestantsche éénheid *voor velerlei verschil van gevoelens ruimte overlaat*, is het er evenwel zoo ver af, dat wij hieruit haar verval zouden voorspellen, dat wij veeleer in deze bijzonderheid eenen nieuwen waarborg van bestendigheid ontdekken. Zoodanige éénheid, welke eene volkomene eenparigheid van gevoelens en begrippen over alles, wat tot de godsdienst in betrekking staat, vereischen zou, laat zich niet denken zonder een handhavend gezag, waardoor aan het onderzoek perk gesteld, en de rede in hare navorschingen wordt belemmerd. Doch, waar het geloof aan dergelijk gezag onderworpen is, houdt het op redelijk en vrijwillig te zijn. Hoe weinig het in den aard der zaak ligt, dat alle menschen, in alle tijden, over de Christelijke waarheden eenstemmig denken, en zich van dezelve volkomen gelijke voorstellingen vormen, zal door ons opzettelijk aangetoond moeten worden. Hier merken wij alleen aan, dat wanneer de éénheid daarin moest gelegen zijn, zij met den aanleg der menschelijke natuur strijden en, uit dien hoofde reeds, de kiemen der vernietiging in zich bevatten zou. Geene éénheid, godsdienstige of wetenschappelijke, kan bestendig zijn, wanneer bij dezelve de wetten van ons denkvermogen miskend en de

velerlei toevallige omstandigheden, welke op onze beschouwingswijze invloed hebben, uit het oog verloren worden. Eischt gij, dat de volgende geslachten *hun* geloof naar het *uwe* regelen en, met *uw* oog en *uwe* begrippen, de Heilige Schrift zullen raadplegen; uwe vordering is niet alleen onredelijk, maar niets waarborgt u, dat aan dezelve voldaan zal worden. Gij zult toch bezwaarlijk het nageslacht kunnen overtuigen, dat *uwe* wijze van zien de eenige ware is. Gij weet niet, welke rigting de denkbeelden in volgende tijden nemen zullen, en of niet welligt latere onderzoekingen over sommige leerstukken een helderder licht verspreiden zullen. Zal daardoor de éénheid verbroken worden? in geenen deele: uw grondbeginsel blijft onaangeroerd, het verliest niets van zijne kracht en waarde, en is onafhankelijk van alle verschil van denkwijze. Door hetzelve gaat *uw* geloof en dat der *volgende* geslachten van hetzelfde punt uit, hetgeen, voorwaar, het geval niet zou zijn, wanneer *gij* uw geloof naar den Bijbel, het nageslacht daarentegen het *zijne* naar het *uwe* regelde. Sluiten wij ons niet, van heeler hart, aan de Hervormers en hunne volgelingen aan, wanneer zij het goddelijke gezag des Bijbels inroepen, hun geloof aan den Bijbel toetsen en met denzelven verdedigen, wat met den Bijbel in tegenspraak is verwerpen, en geene kerkelijke magt erkennen,

wel-

welke zich boven denzelven verheft of nevens dien plaatst? Is er tusschen hen en ons geene overeenstemming, geene ware éénheid? Denken wij niet in hunnen geest, zijn hunne godsdienstige beginselen niet de onze? Doch nemen wij daarom al hunne bijzondere begrippen over sommige leerstukken aan? Vereenigen wij ons geheel met al wat zij gezegd en geschreven hebben? Neen, voorzeker! en het is alleen omdat dit niet van ons gevorderd wordt, dat er, in weêrwil van een tijdsverloop van drie eeuwen, rijk aan veranderingen en omwentelingen, nog zoo veel overeenstemming tusschen hen en ons gevonden wordt. Daardoor is de Protestantsche éénheid in stand gebleven, en zal ook tot volgende tijden worden overgebragt. Moesten wij daarentegen in alle opzigten met de Hervormers (of met sommigen hunner; want zij zelven verschilden niet weinig in gevoelens) eenstemmig denken; de band, die ons aan hen verbindt, zou reeds lang verbroken zijn, terwijl nu *en* zij, *en* wij, *en* het verste nageslacht door denzelfden band vereenigd worden. Hieruit blijkt, dat het verschil van gevoelens inderdaad ter beveiliging strekt der Protestantsche éénheid en bevorderlijk is aan de instandhouding van het Protestantismus. Er wordt hier niets geëischt, 't welk aan de menschelijke natuur geweld aandoet. Welke veranderingen in meeningen en begrippen volgende tijden mogen opleveren, het Protestantismus

heeft niets van dezelve te duchten (32). Juist dit, dat het gedoogt, wat uit den aard der zaak onvermijdelijk is, waarborgt deszelfs duurzaamheid. En door te vergunnen, dat er verschil van gevoelens besta, blijft het tevens een waar vereenigingspunt: het brengt te weeg, dat de Protestanten elkander gedurig ontmoeten en zelve verpligt zijn te erkennen, dat zij, hoe uiteenloopend hun gezigtspunt ook zij, op denzelfden grond staan.

§. 16.

Ofschoon toch het Protestantsche grondbeginsel velerlei verschil van gevoelens gedoogt, heeft het wezenlijk de strekking om meer en meer *overeenstemming te weeg te brengen.* Het vestigt namelijk steeds het oog der Protestanten op den Bijbel, waardoor dezelve het voorwerp wordt van een vlijtig en aanhoudend onderzoek. En dat zulks inderdaad in de Protestantsche kerk het

(32) Integendeel zijn zoodanige veranderingen voor het Catholicismus hoogst gevaarlijk, en zulks te meer, daar de Katholieke kerk verpligt is het bestaande te handhaven en zich tegen elke hervorming of verbetering van misbruiken te verzetten. Hierdoor moeten meer en meer inwendige woelingen en uitwendige botsingen ontstaan, en wordt de toekomst voor het Catholicismus onzekerder en hagchelijker.

het geval is, bewijzen de ijverige nasporingen, welke ten doel hebben den zin des Bijbels te verklaren en op te helderén. Nu is het zeker, dat niet weinige verschillen, welke de Protestanten voormaals hebben verdeeld of nog verdeelen, aan eene gebrekkige Schriftverklaring hunnen oorsprong verschuldigd zijn, daar men, of de taal des Bijbels niet verstond, of deszelfs leer naar een zeker stelsel wijzigde, of bij het voordragen derzelve vorm en wezen verwarde. Vele verschillen, uit dit een en ander ontstaan, moeten wel voor en na wegvallen, naar mate men met den Bijbel beter bekend wordt, in deszelfs geest dieper indringt, het eigenaardige van den Bijbelstijl, de verschillende bedoelingen der Heilige Schrijvers, de omstandigheden, die op hun schrijven invloed hadden, tijden, plaatsen en personen naauwkeuriger leert kennen en onderscheiden, en alzoo de geopenbaarde waarheden in haar eigen licht voorstelt. Ongetwijfeld heeft het Protestantsche grondbeginsel, door de Bijbelstudie aan te moedigen, te weeg gebragt, dat er onder de Protestanten, over veel betwiste vraagstukken, thans eene eenpariger denkwijze, immers meer toenadering bespeurd wordt dan voorheen. En deze uitwerking van hetzelve strekt niet alleen grootelijks om het aan te bevelen, maar waarborgt ook deszelfs duurzaamheid. Moest men dit grondbeginsel beschouwen als de

 bron

bron van gedurige twisten en verdeeldheden, welke eer toe- dan afnemen zullen; kon met hetzelve de hoop op rust en eensgezindheid in de Christenheid nimmer verwezenlijkt worden; men zou reden hebben te voorzien, dat eenmaal de Protestanten, om des vredes wille, hetzelve zullen laten varen, of zich uit radeloosheid in de armen der Katholieke Kerk werpen. Heeft dit evenwel tot heden toe geene plaats gehad, ofschoon het twistvuur wel eens hevig blaakte; gansch ongegrond is de vrees, dat het in volgende tijden geschieden zal. In het Protestantsche grondbeginsel ligt de kiem van eene langzaam voortgaande, doch steeds groeijende overeenstemming (33), inzonderheid ook in die Christe-

(33) Men zal voorzeker zoodanige kiem te vergeefs zoeken in het Rationalismus (ik versta, hier en elders, door dit onbepaalde woord het gevoelen door mij weêrsproken §. 11). Hoe weifelend en uiteenloopend hier de meeningen zijn, is bekend, als ook dat de positieve resultaten, waartoe sommigen gekomen zijn, betwistbaar blijven, en ook inderdaad tegenspraak ontmoeten. Vaste punten van overeenstemming bieden zich hier niet aan; alles is integendeel onzeker en twijfelachtig, en de gewigtige vraag: *wat is waarheid?* op het godsdienstige toegepast, zal nimmer door de Rede op eene stellige en bevredigende wijze kunnen beantwoord worden, zoo lang zij de waarde en het gezag van eene Goddelijke Openbaring, in den eigenlijken zin, miskent. Het Rationalismus geeft niet wat het denkend en zedelijk wezen noodig heeft.

telijke gezindheden, welke alle verschil van denkwijze wel niet opheffen, maar voor den inwendigen vrede der Kerk onschadelijk maken en de ergerlijke uitwerkselen daarvan verhoeden. Vermeerdering van Bijbelkennis moet toch ook uitbreiding van den geest des Christendoms ten gevolge hebben. Men is dus allezins geregtigd te verwachten, dat het Protestantsche grondbeginsel in wezen blijven zal, gelijk elk goed zaad, welks ontwikkeling tot heil der menschheid en der Christenheid verstrekt. Ook heeft reeds de ervaring geleerd, dat de meeste geschillen, welke voor de Protestantsche Kerk noodlottige gevolgen hebben gehad, niet zoo zeer te wijten zijn aan het Protestantsche grondbeginsel, als wel aan eene verkeerde of gebrekkige aanwending van hetzelve: en gelijk wij zien, hoe het door de Protestanten trapsgewijze beter begrepen werd; zoo mogen wij vaststellen, dat het in volgende tijden eerst al deszelfs invloed zal openbaren, en zooveel overeenstemming te weeg brengen, als op redelijke gronden verwacht mag worden. Thans reeds heeft hetzelve uitgewerkt, dat de Protestanten, in weerwil hunner verschillende denkwijze, gesloten zijn en elkander de hand reiken, zoodra het den Bijbel geldt, den

heeft. Van zulk een stelsel mag men beweren, dat het geene waarborgen van duurzaamheid oplevert.

den Bijbel vrij van menschelijke bijvoegsels, en tegen menschelijke inzettingen overgesteld. Dit blijkt, wanneer wij Protestanten van alle gezindten, uit alle landen, aan de Bijbelgenootschappen deel zien nemen: eene echt Protestantsche instelling, op het Protestantsche grondbeginsel gevestigd, en waarin de Protestantsche éénheid zich in haar wezen en kracht vertoont. Geen wonder voorwaar, dat het Catholicismus tegen zulk eene instelling het harnas aantrekt, en in zijnen banvloek zelfs den Bijbel niet ontziet (34).

§. 17.

Wat eindelijk, onzes inziens, de duurzaamheid van het Protestantismus waarborgt, is de behoefte, welke de christenheid steeds gevoelen zal, aan *een wapen tegen het indringen van menschelijk gezag in de godsdienst.* Wij gelooven wel niet aan de duurzame heerschappij van het Catholicismus. Eerder denken wij, dat dit gothische gebouw, voor onzen tijd ongeschikt, door ouderdom verzwakt, door stormen geteisterd, in zij-

(34) Dat, in ons vaderland, Protestanten van alle gezindten, in elke gemeente, tot de Avondmaals-viering worden toegelaten, mag men ook wel als eene vrucht van het zuiver Protestantsche grondbeginsel aanmerken.

zijne grondslagen geschokt, en waarvan, vóór en na, aanzienlijke gedeelten wegvallen, deszelfs slooping nabij is. Het is reeds niet meer wat het oorspronkelijk was en volgens het ontwerp der stichters moest zijn, en de tegenwoordige bewoners toonen genoeg, door de zonderlinge middelen, welke zij te baat nemen om het overgeblevene in stand te houden, dat zij ten einde raad zijn (35). Doch allezins gelooven wij aan de mogelijkheid, dat menschelijk gezag, onder welke benaming dan ook, zich, te allen tij-

(35) Men denke aan de gedrochtelijke *Belgische Unie* en aan den beruchten LA MENNAIS, die thans (1831) *Jakobijnsche* leerstellingen verkondigt. (Sedert is hierin verandering gekomen, ten gevolge van den rondgaanden brief van Paus GREGORIUS XVI aan de Bisschoppen, van den 15 Augustus 1832. De Heilige Vader namelijk, begon het, door de nieuwe leer van LA MENNAIS c. s., en het fraaije voorbeeld van Frankrijk en België, in zijne eigene Staten, te kwaad te krijgen. Belangrijk is voornoemde Brief, 1°. als een blijk, dat de tegenwoordige hoofden der Roomsche kerk het onderling weinig eens zijn; 2°. als gedenkstuk van den veranderden pauselijken stijl sedert GREGORIUS VII en INNOCENTIUS III, die andere brieven schreven; 3°. als bewijs tegen de Roomschen, wanneer zij ons de honderdmaal wederlegde beschuldiging doen hooren, dat de Hervorming een opstand was tegen het wettige gezag, en dat alle Protestanten oproermakers zijn. Wie thans de voorname beroerders van Europa zijn, zou GREGORIUS XVI ons hebben ontdekt, indien wij het niet vroeger geweten hadden.)

tijde, ten koste der Christelijke vrijheid, doe gelden, de gewetens beheersche, bestaande vormen door dwangmiddelen handhave, en de vrije werking van den menschelijken geest belemmere. Wij gelooven dit op grond der geschiedenis van de Christelijke kerk en zelfs van het Protestantismus. Gelijk elk gezag, zoo is ook alle geestelijke heerschappij steeds geneigd, om zich uit te breiden, en in eene onwettige overheersching te ontäarden. De zucht om het Goddelijke gezag der Heilige Schrift tot zich te trekken, of zich als deszelfs tolken en vertegenwoordigers voor te doen, heeft zich reeds vroeg bij de hoofden en leeraars der Christelijke kerk vertoond, en men wane niet, dat zij verdwijnen zou, al hield het Catholicismus op in deszelfs tegenwoordige gedaante te bestaan. Wie weet niet, hoe ver sommige Protestanten het Katholiek voetspoor gevolgd zijn? Is nu dit gevaar steeds te vreezen, dan zal de behoefte aan het Protestantsche grondbeginsel, als het beste behoedmiddel tegen hetzelve, zich ook steeds doen gevoelen. Nu reeds ondervinden de Protestanten, dat zij het sterkst zijn, wanneer zij het Catholicismus met de wapenen der Heilige Schrift bestrijden, en zij zullen dit steeds ondervinden, zoo dikwerf zij geloofs-dwang af te weren hebben. Ongegrond is de vrees, dat zij, door hunne inwendige verdeeldheid, tegen de magt van het Catholicismus,

op

op den duur, zich niet zullen kunnen staande houden. Tegen het Catholicismus zijn de Protestanten nimmer verdeeld, want hier geldt het den Bijbel en deszelfs alleen beslissend gezag: doch men moet tevens erkennen, dat, in dezen strijd, hunne kracht uitsluitend gelegen is in hun grondbeginsel. Elke afwijking hiervan is eene schrede tot hunnen ondergang, en juist deze overtuiging zal krachtig medewerken, om hen aan hun grondbeginsel vast te doen houden. Alleen door hetzelve zijn zij in staat om Bijbelsche regtzinnigheid tegen kerkelijke te handhaven, om zich voor alle inbreuk op hunne gewetensvrijheid te hoeden, en elke overheersching, die hun geloof bedreigen mogt, welk ook hare vorm of oorsprong zij, met nadruk te keer te gaan. Wie den gang der wereldsche gebeurtenissen met opmerkzaamheid nagaat, zal de noodzakelijkheid van een wapen tegen de overweldiging van menschelijk gezag in de Christenheid, gereedelijk erkennen, en dat hiertegen geen beter wapen kan aangewend worden, dan de Heilige Schrift en het vrije onderzoek derzelve, is reeds door de geschiedenis overvloedig aangetoond.

§. 18.

Zooveel is ons nu reeds uit het tot hiertoe beredeneerde gebleken, dat, welk dan ook het

ver-

verschil van gevoelens zij, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft, er bij hen eene éénheid gevonden wordt, welke de krachtigste waarborgen van duurzaamheid oplevert. Ons althans is geene inrigting bekend, wier bestendigheid door zoo *vele* en zulke *vermogende* waarborgen word verzekerd. Men hebbe derhalve het Protestantismus niet te beschouwen als een dier vlugtige begrippen, welke in den eenen tijd ontstaan, en in den anderen wegvallen, om dat zij van omstandigheden en meeningen afhankelijk zijn. Het bezit innerlijke vastheid, het vereenigt deszelfs belijders door eenen hechten, duurzamen band; het brengt tusschen hen meer toenadering te weeg, dan hun verschil van denkwijze verwijdering veroorzaakt. Zullen zij nu, wegens dit verschil van denkwijze, ooit besluiten om hun grondbeginsel te laten varen? Wij hebben tot hiertoe geenen enkelen grond gevonden om dit, en vele om het tegendeel te verwachten. Wenschelijk moge hun een middel voorkomen, om tot grootere overeenstemming of éénheid te geraken, dan door hun grondbeginsel veroorzaakt wordt: maar, of dit middel zal zich aan hun grondbeginsel aansluiten, in welk geval dit laatste onaangeroerd blijft, of het zal de verwerping van hetzelve ten gevolge hebben, en dat de gezamenlijke Protestanten hiertoe ooit

ko-

komen zullen uit zucht, om daardoor aan alle verschil van gevoelens een einde te maken, houden wij voor eene even groote zedelijke onmogelijkheid, als hunne gemeenschappelijke terugkeering tot het Catholicismus. Alleen het beredeneerde §. 16 maakt deze onderstelling volstrekt onaannemelijk, en wij zien niet, dat er, in het godsdienstige, tegen over vrijheid, eigene overtuiging en goddelijk gezag iets anders staat, dan slavernij, blind geloof en menschelijke dwang. Hoe sterk het verlangen naar éénheid, bij de Protestanten ook worden moge, nimmer voorzeker zullen zij eenpariglijk besluiten, om voor dezelve hunne gewetensvrijheid, hun redelijk geloof op te offeren. Zoo zouden zij toch, om een minder goed te verwerven, een meerder wegwerpen en afstand doen van voorregten, op welke de mensch, zoo lang hij zijne waarde als mensch gevoelt, den hoogsten prijs stelt. En welk eene éénheid zouden zij alzoo verkiezen boven die, welke zij nu bezitten? Doch wij achten het noodeloos hier meer bij te voegen. Of zij evenwel, te eeniger tijd, niet bewogen zullen worden van hun grondbeginsel af te zien, door de overweging, dat zij hetzelve niet vasthouden kunnen, zonder de hoogere belangen der godsdienst in de waagschaal te stellen, om dat hun verschil van gevoelens in strijd zou zijn met den geest en de

 be-

bedoelingen van het Christendom, is eene andere vraag, welke wij in de volgende Afdeeling trachten zullen te beantwoorden.

TWEEDE AFDEELING.

VERSCHIL VAN GEVOELENS, BESTAANBAAR MET DEN GEEST EN DE BEDOELINGEN VAN HET CHRISTENDOM.

---

§. 19.

In weêrwil van al de waarborgen van bestendigheid, welke het Protestantismus oplevert, zouden wij aan hetzelve geen duurzaam bestaan durven toezeggen, indien het verschil van gevoelens, hetwelk er uit voortvloeit, geacht moest worden, met de eischen en bedoelingen van het Christendom regtstreeks te strijden. Duurzaam kan zeker geen vorm van Christelijke belijdenis zijn, waarvan dit laatste met grond beweerd wordt: want het menschelijke, hetwelk men in elken vorm

vorm aantreft, kan alleen in zoo verre bestendig zijn, als het in het Christendom zelf eenen steun vindt; het moet vroeg of laat wegvallen, ingeval het dezen steun mist. Hieruit vloeit de noodzakelijkheid voort van het betoog, dat zoodanig verschil van gevoelens, als het Protestantsche grondbeginsel toelaat, *met den geest en de bedoelingen van het Christendom bestaanbaar is*, en dus geenszins de strekking heeft, om deszelfs wezen te vernietigen, of deszelfs uitwerking te belemmeren. Bevinden wij, dat het inderdaad met de zaak aldus gelegen is; er zal dan ook, van *die* zijde geen grond bestaan, om vast te stellen, dat de Protestanten, te eeniger tijd, bewogen zullen worden, wegens hunne verschillende denkwijze, hun grondbeginsel te laten varen.

§. 20.

En hier merken wij allereerst aan, dat verschil van gevoelens, in het algemeen beschouwd, *onvermijdelijk* is. Voorzeker, de waarheid is één en onveranderlijk, maar de voorstellingen, welke wij menschen ons van dezelve vormen, zijn dit niet, en kunnen dit niet zijn. Hiertoe zou vereischt worden, dat allen dezelfde inborst en ligchaams- zoo wel als zielsgesteldheid bezaten: dat bij allen het denkvermogen in dezelfde mate ontwikkeld ware: dat allen de za-

ken van hetzelfde standpunt beschouwden, dezelfde indrukken er van ontvingen en dezelfde begrippen daarmede verbonden. Er zou verder gevorderd worden, dat allen langs denzelfden weg tot de kennis der waarheid kwamen, en het in deze kennis tot dezelfde hoogte bragten. Maar nu blijkt, dat er, in al deze opzigten, onder de menschen, de grootst mogelijke verscheidenheid heerscht; eene verscheidenheid, welke men zelfs dáár aantreft, waar men dezelve, wegens gelijkheid van uitwendige omstandigheden, opvoedingsmiddelen, aanleg, werkkring enz., het minst verwachten zou. Moet hieruit niet noodwendig velerlei verschil van denkwijze voortvloeijen? Hoe kan men eene volkomene overeenstemming van gevoelens verwachten bij wezens, waaronder er geen twee gevonden worden, die elkander volmaakt gelijk zijn? Moet zelfs niet ieder onzer erkennen, dat *zijne* begrippen van sommige waarheden, in alle tijden, niet dezelfde zijn? In eenen gevorderden leeftijd, na veelvuldig onderzoek en langdurige ondervinding, denken wij over vele zaken gansch anders, dan in onze jeugd. Met regt mogen wij beweren, dat verscheidenheid van denkwijze in den aard der menschelijke natuur gegrond is, en inzonderheid te weeg gebragt wordt door onze beperktheid. Het is ons namelijk niet gegeven de waarheid in haren geheelen omvang te kennen, waaruit volgt, dat

ver-

verschil van gevoelens niet noodzakelijk dwaling onderstelt. In vele gevallen duidt hetzelve alleen eene, meer of minder, gebrekkige kennis der waarheid aan, natuurlijk te verwachten bij wezens, die, hoewel denzelfden aanleg bezittende, niet dezelfde middelen onder hun bereik hebben, om hunne begrippen met de voorwerpen in overeenstemming te brengen (36).

§. 21.

(36) „ In iis etiam doctrinis, quas haereticas per contemtum vocare solent, inest plerumque aliquid veri, „ quod indagare nos oportet et justo aestimare pretio." CLARISSE, *Encyclop. Theol.* p. 455. „ De verscheidenheid vertoont ons doorgaans de waarheid van ééne zijde; hier van deze, dáár van eene andere, ginds wederom van eene andere zijde. — — Overal straalt de „ waarheid eenigermate door, en schiet flaauwere of „ sterkere vonken uit, enz." *Redev. over Verscheid. en Overeenst.* bl. 247. — Het behoort tot den rijkdom der Heilige Schrift, en het is tevens een bewijs harer geschiktheid, om tot leerboek der godsdienst te verstrekken, dat zij ons de leerstukken van het Christendom van verschillende zijden te beschouwen geeft. Zoo stelt zij JEZUS lijden en dood voor als een offer voor de zonde, Efez. V: 2; als eene bevestiging zijner leer, 1 Tim. VI: 13; als eene proeve zijner gehoorzaamheid aan God, Filipp. II: 8; als een bewijs zijner allesopofferende menschenliefde, 1 Joh. III: 16; als een voorbeeld der verhevenste deugd, 1 Petr. II: 21; als de weg waar langs Hij tot de waardigheid van Zaligmaker en Heer der menschheid verheven moest worden, Hebr. II: 9, 10; als een onderpand van Gods vergevensgezindheid, Rom. V: 8, 9; of van Zijne genadige bescherming en belangstelling in

§. 21.

Is verscheidenheid van denkwijze, in het algemeen, onvermijdelijk; zij is het inzonderheid, wan-

ons heil, Rom VIII: 31; of van zijne regtvaardigheid in de handhaving der zedelijke orde, Rom. III: 24—26. De Christen dwaalt derhalve *niet*, wanneer hij het een of ander dezer gezigtspunten voor waar en gewigtig houdt, maar *wel*, wanneer hij daarbij al de overige uitsluit of verwerpt. Elke eenzijdige beschouwing is onvolledig, en onderstelt, wel geene verkeerde, maar eene gebrekkige kennis der waarheid. Wij zijn van oordeel, dat er veel verschil (verscheidenheid) van gevoelens onder de Protestanten plaats kan hebben, zonder dat zij geregtigd zijn elkander van dwaling te beschuldigen. Ieder bedenke, dat *zijn* oogpunt niet het eenige ware is, en dat het geenen sterveling gegeven is, eene veelomvattende beschikking, met éénen blik, in hare gansche uitgestrektheid te overzien. — Volgens den overdreven' Rationalist heeft de rede het hoogste gezag, en de Openbaring geen; het tegengestelde beweert de overdreven Supranaturalist. Hier is de Rede niets, dáár is zij alles. Beide beschouwingswijzen zondigen door eenzijdigheid. De Rede heeft hare regten, gelijk de Openbaring de hare. Aan de Rede komt het toe, naar den oorsprong en den inhoud der Openbaring, als ook naar den zin der Schriften, waarin zij vervat is, onderzoek te doen, en alzoo zich, door uit- en inwendige bewijzen, welke binnen den kring harer nasporingen vallen, van de goddelijkheid der Openbaring en van de geloofwaardigheid harer geschiedschrijvers te overtuigen. Doch in het onderzoek over sommige leerstukken of buitengewone gebeurtenissen bereikt de Rede een

wanneer het *godsdienstige waarheden* geldt. Deze toch behooren tot het gebied van het onzienlijke: zij liggen geheel buiten den kring onzer zinnelijke voorstellingen: zij zijn, uit haren aard, voor ons slechts ten deele kenbaar, en, ofschoon wij ons van derzelver zekerheid en gewigt volkomen overtuigen kunnen, is het ons evenwel onmogelijk, in haar wezen diep in te dringen. Hoe verschillend moeten hier de gevoelens zijn, zelfs over waarheden, welke niemand in twijfel trekt, en tot welker erkentenis wij reeds door eene gezonde wijsbegeerte gebragt worden! Hoeveel zal hier afhangen van de mate van verstands-ontwikkeling, van de meerdere of mindere geschiktheid om zekere begrippen te zuiveren, en ons, zooveel mogelijk, van het zinnelijke en zigtbare los te maken! Hoe uiteenloopend wa-

een zeker punt, waar hare regten eindigen en die der Openbaring aanvangen; waar zij niet bevoegd is te verklaren en te beslissen, maar berusten en aannemen (gelooven) moet, en dit op redelijke gronden *kan*. Alzoo laten zich de regten der Rede en die der Openbaring, zonder kwetsing van de eene of de andere, vereenigen, en wij verwachten, dat de Rationalist en de Supranaturalist, hun eenzijdig stelsel onhoudbaar bevindende, elkander, op het door ons bedoelde punt, eenmaal ontmoeten zullen, om het echte Protestantismus te omhelzen, hetwelk, naar onze overtuiging, alléén waar, bevredigend en *consequent* is; gevolgelijk ook alléén duurzaam en geschikt om algemeen te worden.

waren, te allen tijde, de denkbeelden over een Opperwezen, ofschoon Deszelfs bestaan gereedelijk werd erkend! Welk een afstand tusschen het grove Pantheismus der oude Egyptenaren en hedendaagsche Braminen en het Theismus der latere wijsgeeren! Even verschillend zijn de gevoelens over de Voorzienigheid, over de onsterfelijkheid en den toestand der menschen na den dood, in weêrwil van het zuiverder licht, waarin het Evangelie dit alles gesteld heeft. Hier, namelijk, bevindt zich de menschelijke geest op een, voor denzelven grootendeels vreemd, grondgebied. Onze bijzondere beschouwingswijze is een hinderpaal voor de kennis der waarheid op zich zelve: en ofschoon wij vaststellen mogen, dat niemand deze hinderpaal geheel uit den weg zal ruimen; zullen nogtans sommigen het hierin verder brengen, dan anderen. Reeds de overtuiging, dat wij onze zinnelijke begrippen in het gebied van het bovenzinnelijke niet mogen overbrengen, is van gewigt, en zal ons terughouden van stellige beslissingen, wanneer het bovenzinnelijke waarheden geldt. Doch deze overtuiging zal wel nimmer, in gelijke mate, algemeen worden, en dus ook op aller godsdienstig geloof niet denzelfden invloed uitoefenen. Men zal derhalve, bij het beschouwen van godsdienstige waarheden, een hooger of lager standpunt kiezen: het menschelijke zal meer of minder door-

doorstralen: sommigen zullen zelfs, uit gemoedelijke bezorgdheid, zekere zinnelijke voorstellingswijze vasthouden, meenende, dat zij tot beveiliging verstrekt van het godsdienstig geloof. Het valt in het oog, hoe door dit alles velerlei verschil van gevoelens onvermijdelijk moet worden veroorzaakt.

§. 22.

Doch het Evangelie bevat niet alleen zulke godsdienstige waarheden, welke geacht worden tot de natuurlijke godsdienst te behooren; er komen hier nog andere voor, welke, in den eigenlijken zin, gezegd kunnen worden aan het menschdom van Godswege *geopenbaard* te zijn, ook daarom, wijl zij op stellige gebeurtenissen rusten, waarin alle Christenen eene goddelijke tusschenkomst erkennen, en waaromtrent de Heilige Schrift alleen ons geloofwaardige berigten geeft. Het is te vermoeden, en ook bewijsbaar, dat ons van deze waarheden zoo veel geopenbaard is, als voor de rust van ons hart, voor onzen troost, en onze heiligmaking noodzakelijk is; doch, voor zoo ver zij almede tot het gebied van het bovenzinnelijke behooren, moet onze kennis derzelve onvolkomen wezen, en moeten dus ook de gevoelens over dezelve verschillen. Want ofschoon het Christendom aan onze rede is te hulp gekomen;

 heeft

heeft het echter hare grenzen niet uitgezet (37), noch de wetten van ons denkvermogen veranderd. Wij mogen derhalve niet verwachten, hier meer te zullen vinden, dan voor onze bevatting berekend is, en voor ons behoefte was te

(37) Het tegendeel beweert de Hoogl. F. KÖSTER, *Das Christenthum die höchste Vernunft*, S. 61. Volgens hem, zal het Christendom de grenzen onzer Rede hebben uitgezet, ten bewijze waarvan hij zich beroept op hetgene wij door de Openbaring weten van de Engelen, de Erfzonde, de Godheid van CHRISTUS, de Verlossing, den invloed van Gods Geest, de kracht van het Avondmaal, de Opstanding, het laatste Oordeel, S. 63, 64. Doch eene uitbreiding van het gebied onzer Rede is niet denkbaar zonder eene verandering van den tegenwoordigen aanleg en de gesteldheid onzer natuur; en het was noch noodzakelijk, noch met het doel der Openbaring overeenkomstig, zoodanige verandering te weeg te brengen. Men mag het daarvoor houden, dat wat vóór de invoering van het Christendom buiten de grenzen onzer rede lag, en dus door ons verstand niet bevat kon worden, daar nog buiten ligt, bij voorbeeld, het wezen van het onstoffelijke, oneindige enz. Doch er ligt veel binnen de grenzen onzer rede, het welk de Openbaring opgehelderd, bevestigd en ons beter en vollediger heeft doen kennen. Ook heeft zij, in velerlei opzigt, onze godsdienstige denkbeelden gezuiverd, derzelver juiste ontwikkeling en toepassing op onze zedelijkheid bevorderd, en ons tevens nieuwe voorwerpen van kennis ontdekt, welk alles geschieden kon, zonder ons kenvermogen te veranderen en de tegenwoordige grenzen van ons verstand wijder uit te zetten.

te weten. Veilig mogen wij vaststellen, dat, wat ons nader in het Evangelie geopenbaard wordt betrekkelijk Gods bestaan, Gods werking, Gods bestuur over de zedelijke wereld, Gods beschikkingen tot heil van het menschdom en de middelen door Hem tot dat einde verordend; betrekkelijk het verband tusschen onzen toestand hier op aarde en de doeleinden van Gods Voorzienigheid, ons lot in de toekomst, ons leven in de eeuwigheid, ruimte overlaten zal tot velerlei vragen, welke het Evangelie niet kon noch moest beantwoorden, zou het zich schikken naar onze vatbaarheid en bekrompenheid. Ondertusschen is het te verwachten, dat de menschelijke geest, door eene betamende zucht tot onderzoek en nasporing gedreven, zich met deze hoogst gewigtige onderwerpen zal bezig houden, het duistere zal pogen op te helderen, het raadselachtige op te lossen, het ontbrekende aan te vullen, het onbepaalde tot vaste begrippen en onder de juiste bewoordingen te brengen. Dat allen in deze poging niet op dezelfde wijze te werk zullen gaan, noch even gelukkig zullen slagen; dat ieders bijzondere denkwijze op zijne navorschingen invloed zal hebben; dat hier meer, dáár minder sporen van eene zinnelijke beschouwingswijze merkbaar zullen wezen, en alzoo de verkregene uitkomsten vele ongelijkvormigheid zullen opleveren, is even natuurlijk, als het on-

ver-

vermijdelijk is, dat uit dit alles velerlei verschil van gevoelens ontsta.

§. 23.

Nu voege men hier, ten laatste, nog bij, dat *de wijze, waarop ons het Evangelie de geopenbaarde waarheden voordraagt*, al mede aanleiding geeft tot verscheidenheid van denkwijze over dezelve. De Heilige Schrift, namelijk, bevat geen kunstmatig ingerigt zamenstel der Christelijke leer, waarin de waarheden, volgens zekere bepaalde rangschikking, in eigenlijke bewoordingen, gelijk zij in alle tijden voorwerpen zouden behooren te zijn van het geloof der Christenen, worden uitgedrukt. Integendeel dragen de Schriften des Nieuwen Verbonds overvloedige kenmerken van de eeuw, waarin zij allereerst vervaardigd werden, en van de menschen door en voor welke zulks geschied is. Het zijn gedenkschriften van de eerste prediking van het Christendom, en van de merkwaardige gebeurtenissen, welke dezelve hebben vergezeld, en wel zulke gedenkschriften, waarin het tijdelijke en plaatselijke niet te miskennen is. JEZUS stelde zijne leer voor in gesprekken, met zijne bijzondere leerlingen, of de Joodsche menigte of hare hoofden gehouden; of in redevoeringen tot dezelve gerigt, zijn onderwijs steeds schikkende naar tijdsgelegenheid, naar de vatbaarheid,

heid, behoeften, denkwijze zijner toehoorders, of ook wel ter wederlegging hunner vooroordeelen en wanbegrippen. Hij bediende zich daarbij dikwerf van figuurlijke en zinnebeeldige uitdrukkingen; ja sommige gewigtige waarheden droeg Hij voor onder den vorm van gelijkenissen. Van zich zelven en van zijne betrekking tot God, sprak Hij in bewoordingen, welke van menschelijke zaken of betrekkingen zijn ontleend, zoo ook van Gods Voorzienigheid, van deszelfs liefderijke bedoelingen met het menschdom en van den toekomenden staat. Van de Apostelen bezitten wij, behalve eenige geschiedkundige berigten aangaande de prediking en lotgevallen van sommigen hunner, ettelijke brieven tot gemeenten of bijzondere personen gerigt, waarin gewigtige gedeelten der Christelijke leer min of meer uitvoerig behandeld worden, zóó echter, dat terstond blijkt, hoe de Schrijvers het oog hadden op hunne tijdgenooten, en hun de Christelijke waarheden voorstelden op zoodanige wijze, als naar hunne behoeften meest berekend was en tevens geschikt, om hun oude vooroordeelen te doen afleggen en de Christelijke leer begrijpelijk en aannemelijk te maken. Hunne taal verraadt hunne Joodsche herkomst. Doorgaans bedienen zij zich van Joodsche beelden en spreekwijzen bij de voorstelling der Evangelische waarheden. De geheele vorm, waarin wij de Christelijke leer in hunne schriften

ten aantreffen, is Joodsch. Dit alles belet niet, dat wij uit deze schriften eene genoegzaam volledige kennis der leer van het Evangelie verkrijgen, en zelfs, wat gewigtige hoofdzaken betreft, tot eenstemmigheid komen kunnen; doch het is te verwachten, dat, bij naauwkeurig onderzoek en ontleding der geopenbaarde waarheden, en de poging om deze laatste in eigenlijke bewoordingen uittedrukken, velerlei verschil van gevoelens ontstaan zal. Sommige voorstellingen der Heilige Schrift zal men meer of minder oneigenlijk opvatten. Waar de één liefst den letterlijken zin zal drukken, zal de ander eene figuurlijke inkleeding zien. De zucht om de Christelijke leer in eenen stelselmatigen vorm te brengen, en derzelver deelen in eene geleidelijke orde te rangschikken, zal tot verschillende uitkomsten leiden: zoodat ook hier weder blijkt, dat verschil van denkwijze onder de Christenen inderdaad onvermijdelijk is (38).

§. 24.

Uit dit alles mogen wij thans opmaken, dat het verschil van gevoelens, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft, daarom reeds niet geacht

(38) Vergel. *Brieven over het vervaardigen van een zamenstel der Christelijke Geloofsleer*, in de *Godgeleerde Bijdragen* 1831. bl. 196 volgg. inzonderheid brief 2—4.

acht kan worden met den geest van het Christendom te strijden, omdat hetzelve *uit geene onzuivere bronnen voorkomt.* De opmerking toch van het onvermijdelijke van dit verschil brengt ons natuurlijk tot deze gevolgtrekking, welke van te meer gewigt is, naar mate het zekerder is, dat het Protestantismus op geene duurzaamheid zou kunnen rekenen, indien men alle verschil van denkwijze aan berispelijke oorzaken toeschrijven moest: want in dat geval zou hetzelve met den geest van het Christendom inderdaad niet bestaanbaar zijn. Nu willen wij wel niet beweren, dat alle Protestanten, bij hun onderzoek der Heilige Schrift, steeds door zuivere waarheidsliefde gedreven worden, en de oorkonden van Gods openbaringen met dien eerbied behandelen, welke hier te regt gevorderd wordt. Velen ontbreekt het niet aan vooringenomenheid en aan de zucht om geliefkoosde begrippen vast te houden. Velen verbergen achter hunne gevoelens geheime bedoelingen, welke allezins van hunnen eigenwaan, zoo niet van hunne ongodsdienstige denkwijze, zouden kunnen getuigen. Velen gaan bij het onderzoek des Bijbels, alleen te rade met het koude verstand, ziende uitsluitend op de doode letter en wiskunstige zekerheid eischende bij waarheden, welke, uit haren aard, voorwerpen zijn van een godsdienstig geloof. Doch dit belet niet, dat, over het ge-

heel

heel, het verschil van denkwijze uit geene onzuivere bronnen voortkomt. Men zal toch zoodanig verschil zelfs dáár bespeuren, waar het noch aan waarheidsliefde ontbreekt, noch aan eerbied voor de Heilige Schrift, noch aan eenen Christelijken zin, noch aan de bewustheid van eigen feilbaar inzigt, noch zelfs aan de bereidwilligheid, om eene opgevatte meening, wanneer zij ongegrond mogt bevonden worden, te laten varen. Voorzeker straalt in elk verschil van denkwijze onze menschelijke bekrompenheid door. Doch deze is van onze natuur onafscheidbaar, en wordt door het Christendom erkend (39). Onvermijdelijke gevolgen, welke geene Godsdienstleer noch billijk menschenkenner wraken zal, moeten uit

(39) 1 Kor. XIII: 9—13. Ik meen toch deze plaats te mogen aanhalen ten bewijze, dat PAULUS onze Godsdienstige kennis voor onvolkomen hield, in weêrwil zelfs der buitengewone gaven van den Heiligen Geest, welke in de eerste Christen-gemeente aan sommigen ten deele vielen. Indien er al eenige dubbelzinnigheid gelegen is in de uitdrukking vs. 9, *ἐκ μέρους γινώσκομεν*; dezelve valt geheel weg bij de woorden vs. 12, *ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους*, welke zeker niets anders beteekenen kunnen dan, *nu ken ik ten deele*, *nu is mijne kennis onvolmaakt*, *onvolledig*, *gebrekkig*, juist hetzelfde, wat in het eerste gedeelte van dit vers heet: *te zien*, *δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι*. Het kan derhalve niet twijfelachtig zijn, wat PAULUS in dit verband, door *ἐκ μέρους* verstaan wil hebben.

uit dezelve voortvloeijen, en waar de oorzaak niet opgeheven kan worden, zal men het uitwerksel wel moeten gedoogen.

§. 25.

De voorstander van het Catholicismus zal veel van het geen door ons §. 20 — 24 bijgebragt is, gereedelijk toestemmen; hij zal zelfs meenen, dat dit alles, in den grond, voor *zijne* zaak pleit. Blijkt het toch, zoo zal hij redeneren, dat verschil van gevoelens, wegens den aanleg der menschelijke natuur en de inrigting der Christelijke oorkonden, onvermijdelijk is; zoo volgt, dat gij met uw Protestantsch grondbeginsel nimmer tot eene eenparige denkwijze in het godsdienstige komen kunt. Juist daarom is een gebiedend gezag in de Kerk noodzakelijk: want het kan het oogmerk van den Stichter van het Christendom niet geweest zijn, dat zijne volgelingen, onafgebroken, over zijne leer zouden twisten. Uwe uiteenloopende meeningen zijn dus wel zeker in strijd met den geest van het Christendom, hetwelk éénheid wil. Gij zult dit vroeg of laat zelf moeten erkennen, en inzien, dat de zaak der godsdienst vordert, dat gij uw grondbeginsel laat varen." Ten einde de mogelijkheid te onderstellen, dat de Protestanten ooit tot dezen stap komen zullen, zou moeten bewe-

zen worden, dat de Heilige Schrift alle verschil van gevoelens veroordeelt en eene volstrekte eenparigheid van denkwijze vordert. Ondertusschen meenen wij het tegendeel te kunnen, en hier te *moeten* bewijzen, om aan te toonen, dat verschil van gevoelens met den geest van het Christendom bestaanbaar is, en men dus, uit dien hoofde, geene reden heeft, om den val van het Protestantismus te voorzien. Met het middel, hetwelk men aanwenden wil, om de éénheid te bewaren, te weten *kerkelijk gezag*, zullen wij ons niet opzettelijk behoeven bezig te houden; het onderzoek dienaangaande behoort niet tot ons bestek, evenmin als het bewijs, dat dit middel, blijkens de geschiedenis, ongeschikt is ter bereiking van het voorgestelde doel. Een onfeilbaar kerkelijk gezag, buiten de Heilige Schrift, kennen wij niet; en tegen menschelijk gezag verklaart de Heilige Schrift zich even stellig (40), als de volgende opmerkingen het ongepaste daarvan zullen aantoonen.

§. 26.

Wij merken dan, in de eerste plaats, aan, dat

(40) Matth. XX: 25 — 28. XXIII: 8, 10. Rom. XIV: 4. 1 Kor. III: 5. 2 Kor. I: 24. Gal. II: 4. IV. V: 1 verg. 13. Jac. III: 1. IV: 12. 1 Petr. V: 3. KIST l. l. bl. 150—152.

dat *de Heilige Schrift een vrij onderzoek der Christelijke leer allezins toestaat.* Met volle regt mogen wij dit opmaken uit JEZUS vermaning aan de Joden: *onderzoekt de Schriften* (41); uit zijne verklaring aangaande de valsche leeraars: *aan hunne vruchten* (*leer*) *zult gij ze kennen* (42), het geen zeker niet zonder onderzoek geschieden kan. Uit andere gezegden van Hem (43), laat zich hetzelfde bij wettige gevolgtrekking afleiden. Ook wil Hij, dat *het licht, hetwelk in ons is*, (het licht des verstands en des gezonden oordeels) *geene duisternis zij* (44). De beide leerlingen van *Emmaus* berispt Hij wegens *hun onverstand en gebrekkig geloof aan de Profetische Schriften*, en toont hun aan, hoe zij uit dezelve hadden kunnen leeren, *dat de* CHRISTUS *moest lijden om in zijne heerlijkheid integaan* (45). Vraagt iemand Hem, *wat hij doen moet om zalig te worden;* Hij verwijst hem naar *de beschrevene Wet Gods*

(41) Joh. V: 39.
(42) Matth. VII: 15, 16.
(43) Joh. IV: 41, 48. XII: 48. Zie over deze en de beide vorige plaatsen de reeds aangehaalde *Verhandel.* van den Eerw. DONKER CURTIUS. bl. 76—80, waarnaar wij, kortheidshalve, verwijzen.
(44) Luk. XI: 35. Zie KUINOEL en *Prof.* VAN DER PALM, ad h. l.
(45) Luk. XXIV: 25—27.

Gods (46). Moet Hij zich wegens *zijne leer* verantwoorden; Hij beroept zich *op de genen, die Hem in het openbaar gehoord hebben: deze*, zegt Hij, *weten wat ik gezegd heb*, en kunnen beoordeelen, of mijne leer berispelijk was (47). Hij verklaart iedereen, *wien het ernst is Gods wil te doen*, in staat om *de goddelijkheid zijner leer te erkennen* (48). In het algemeen was zijne leerwijze juist ingerigt, om nadenken en onderzoek uit te lokken. Waartoe anders bediende Hij zich gaarne van verbloemde voorstellingen, beelden, spreekwoorden en dus genoemde wonderspreuken (49)? Waarom kleedde Hij zijn onderwijs in gelijkenissen, en liet aan het gezonde menschenverstand over de toepassing te maken

(46) Luk. XVIII: 18—20.

(47) Joh. XVIII: 20, 21.

(48) Joh. VII: 17. vergel. VAN DER PALM ad h. l. en *Verzameling van Bijdragen* enz. door KROM en VAN WILLES, voor 1827, 1ste stuk, bladz. 1.

(49) Matth. V: 3—10, 13—15, 29, 30, 39—41. VI: 21—23. VII: 3—6, 13, 14, 24—27. IX: 12, 15—17. X: 34—37. XI: 7—19. XII: 48—50. Mark. II: 27. Joh. IV: 13, 14, 32. VI: 32 *seqq.* en menigvuldige andere plaatsen. Dat JEZUS bedoeling, wanneer Hij oneigenlijk sprak, wel was, zijne hoorders tot nadenken over zijne leer op te wekken, blijkt ook uit de, een en andermaal, door Hem gebruikte woorden: *wie ooren heeft om te hooren, hoore!* Matth. XI: 15. XIII: 9. enz.

ken (50)? Voorzeker, had JEZUS een blind geloof geëischt en alle onderzoek aangaande zijne leer afgekeurd; Hij zou op eenen anderen toon, meer stellig, meer in eigenlijke bewoordingen tot zijne toehoorders gesproken, en alle aanleiding vermijd hebben om hun nadenken op te wekken.

Raadplegen wij de *Apostolische Schriften*, ook daar vinden wij het vrije onderzoek toegestaan en aanbevolen. Beslissend is hier de loffelijke getuigenis nopens de *Bereërs* afgelegd, *die dagelijks de Schriften onderzochten* (51). Ik haal hier onder eenige plaatsen aan, waarover elders het noodige licht is verspreid (52). Doch men heeft de *redevoeringen* en *brieven* der Apostelen slechts in te zien, om te bespeuren, dat zij, wel verre van met gezag te beslissen, voor hunne prediking zulke bewijzen bijbragten, welke hunne hoorders allezins beoordeelen konden (53).

Dwa-

(50) Bij voorbeeld Luc. VII: 40—43. X: 25—37.

(51) Hand. XVII: 11.

(52) Rom. XII: 1. 1 Petr. II: 2. 1 Kor. X: 15. Rom. XII: 2. Efez. V: 10. 1 Thess. V: 21. 1 Joh. IV: 1. DONKER CURTIUS, l. l. bl. 80—84.

(53) Hand. II: 22—36. III: 12—26. IX: 26—35. X: 37—43. XIII: 15—41. — In al deze Apostolische redevoeringen is de strekking blijkbaar, om, door middel van verstandelijke overreding, welke onderzoek en nadenken onderstelt, geloof te weeg te brengen.

Dwalingen, vooroordeelen, wanbegrippen en misbruiken gaan zij te keer door middelen van overreding, welke op het verstand der menschen werken en overtuiging te weeg moesten brengen (54). Voorwaar, zóó handelen geene predikers, welke een vrij en verstandig onderzoek schuwen, en verlangen, dat men aan hunne woorden, als onfeilbare orakeltaal, geloof geve.

Men kan derhalve niet ontkennen, dat de Heilige Schrift het onderzoek der geopenbaarde leer aan de Christenen vergunt (55); doch daarmede moet zij tevens geacht worden velerlei verschil van gevoelens te gedoogen: want het laatste

(54) Men zie slechts, om iets te noemen, 1 Kor. XI, XIV, XV. Gal. III. Is niet de bedoeling van den brief aan de *Hebreën*, om, naar den denktrant van dien tijd, het verkeerde begrip tegen te gaan, dat de Joden, in het Evangelie, niet dat alles zouden vinden, wat de Mozaïsche godsdienst hun aanbood? En zoo men vraagt, waarom, in dit geschrift, de christelijke leer in eenen anderen vorm wordt voorgedragen, dan, bij voorbeeld, door PAULUS te *Athene* geschiedde, Hand. XVII: 22—31; is het antwoord, om dat dwalenden van verschillende denkwijze, door verschillende overredingsmiddelen, tot de kennis der waarheid gebragt moeten worden.

(55) En wel zonder eenige beperking, welke, of de personen, aan wie dit onderzoek zou moeten worden toegestaan (de Hoofden der Kerk, met uitsluiting der leeken), of de wijze van onderzoek, of de leerstukken van het Christendom betreft. Men zie de aangehaalde plaatsen.

ste is een onvermijdelijk gevolg van het eerste, §. 20 — 23. Was zoodanig verschil van gevoelens inderdaad strijdig met den geest van het Christendom; JEZUS en de Apostelen zouden niet nagelaten hebben het eerste en voornaamste middel, om hetzelve voor te komen, aan te wenden: welk middel geen ander kon zijn, dan de eisch: *gelooven, zonder te onderzoeken* (56)! Inzonderheid was dit van de Apostelen te verwachten geweest, die, langs dezen weg, aan het indringen van vele begrippen te hunnen tijde, waaronder sommige gevaarlijke en onchristelijke, een einde hadden kunnen maken. De Roomsche Kerk is hiervan zoo zeer overtuigd, dat zij juist daarom aan de leeken het onderzoek en zelfs de vrije lezing der Heilige Schrift verbiedt. Het blijkt echter nu, dat dit verbod met de stellige vergunning van JEZUS en de Apostelen in strijd is: iets, hetwelk, krachtens deze zelfde vergunning, van het verschil van denkwijze niet beweerd kan worden.

§. 27.

(56) JEZUS leerde *als magt hebbende*, Matth. VII: 29. Zedelijke voorschriften, namelijk, inzonderheid wanneer zij met menschelijke leeringen strijdig waren, gaf Hij met het gezag, hetwelk Hem als eenen hemelschen gezant toekwam: gelijk de Schriftgeleerden, behoefde Hij zich niet op menschelijke uitspraken te beroepen. Doch nimmer eischte Hij een blind geloof aan godsdienstige waarheden, welke men zonder nadenken omhelzen moest.

§. 27.

Trouwens, de Apostelen *drongen nimmer*, wanneer er, te hunnen tijde, onder de Christenen verschil van gevoelens over het een of ander godsdienstige vraagstuk ontstond, *op de noodzakelijkheid aan van eene volstrekt overeenstemmende denkwijze*, noch eischten met gezag, dat hun eigen gevoelen tot regelmaat voor anderen zou strekken. Men vergelijke wat PAULUS schrijft over het al of niet verbindende, voor Christenen, der Mozaïsche spijswetten en feestdagen, of over het eten van vleesch der dieren, die aan Afgoden geofferd waren (57). Hoe hij zelf over dit een en ander denkt, geeft hij niet onduidelijk te kennen (58); doch hij duldt gaarne, dat anderen, wegens gemoedelijke bezwaren, aan een ander gevoelen zijn toegedaan, en wil zelfs, dat men dit gevoelen eerbiedigen zal (59). Allen staan toch niet op denzelfden trap van kennis (60): men kan op verschillende wijze Gode welbehagelijk zijn (61). Dit laatste was hier hoofd-

(57) Rom. XIV. 1 Kor. VIII,
(58) Rom. XIV : 14, 17. 1 Kor. VIII : 4, 8.
(59) Rom. XIV : 1, 3, 4. 1 Kor. VIII : 10.
(60) 1 Kor. VIII : 7.
(61) Rom. XIV : 6.

hoofdzaak, gelijk ook het bevorderen der onderlinge stichting en het vermijden van alles, wat aanstoot geven en ergernis verwekken kon (62). Alleen zulke verschillen en oneenigheden veroordeelt PAULUS, welke stellig uit onzuivere bronnen voortkwamen; wanneer, bij voorbeeld, de Christenen in verschillende partijen verdeeld waren, welke zich naar menschennamen noemden en menschelijk gezag volgden (63); of ook, wanneer zij de Christelijke leer door nietige spitsvinnigheden en haarkloverijen verminkten, en daardoor tot velerlei nutteloozen woordentwist aanleiding gaven, waarbij het hoofddoel van het Christendom uit het oog verloren werd (64). In het algemeen was PAULUS verdraagzaam (65), doch verdraagzaamheid is onbestaanbaar met den eisch, dat allen in het godsdienstige steeds eenstemmig zullen denken, en men moet wel aannemen, dat het Christendom verschil van gevoelens duldt, daar het verdraagzaamheid predikt (66).

§. 28.

(62) Rom. XIV: 13, 15, 19—23. 1 Kor. VIII: 9—13.

(63) 1 Kor. I: 10—13.

(64) 1 Tim. 1: 3—7. 2 Tim. II: 14—16.

(65) NIEMEYER, *Charakterkunde*, V. D. bl. 385 volgg. Vergel. de *Aanteekening* van den Hoogleeraar KIST op Filip. I: 18. *Verhandeling*, bl. 86.

(66) Ook JEZUS was toegevend en verdraagzaam. Verg. ons *Viertal Leerredenen*, Rotterdam 1830, bl. 77, 78.

§. 28.

Blijkt het nu, dat de Heilige Schrift het onderzoek der Christelijke leer toestaat en het verschil van gevoelens, als noodzakelijk gevolg van hetzelve, gedoogt; wij mogen dan vaststellen, dat, wanneer JEZUS en de Apostelen van *éénheid* of *eenstemmigheid* der Christenen gewag maken, hier niet bedoeld kan worden *zoodanige éénheid, welke alle verschil van denkwijze uitsluiten zou.* En wij bevinden ook inderdaad, bij onderzoek, dat het aldus met de zaak gelegen is. Eenige merkwaardige gezegden van JEZUS dienaangaande treffen wij aan in zijn plegtig

78. — Wanneer wij de Apostolische Schriften onderling vergelijken, bespeuren wij, bij alle overeenstemming in hoofdzaken, toch ook die verscheidenheid, welke uit het verschillend karakter en gezigtspunt der Schrijvers; uit de verschillende bedoelingen, waarmede zij schreven, ja ook uit hun meer of minder, door het Christendom, ontwikkeld denkvermogen voortvloeijen moest. Anders is het standpunt, van waar PAULUS, in de meeste zijner brieven, het Christendom beschouwt; anders dat van JAKOBUS; anders wederom dat van JOHANNES: eene bijzonderheid, welke ligtelijk in lateren tijd tot verschil van gevoelens onder de Christenen aanleiding kon geven, en dit ook werkelijk gedaan heeft; doch die tevens bewijst, dat velerlei verscheidenheid met den geest van het Christendom zeer bestaanbaar is.

tig gebed, *Joh.* XVII. Hij bidt aldaar, van zijne discipelen sprekende: *Heilige Vader! bewaar hen in uwen naam, die* (67) *Gij mij gegeven hebt, opdat zij één zijn gelijk wij. — Ik bid niet voor hen alleen, maar ook voor de genen, die door hun woord gelooven zullen in mij. Opdat allen één zijn, gelijk Gij Vader in mij en ik in U, dat zij ook in ons één zijn, opdat de wereld geloove, dat Gij mij gezonden hebt. En ik heb hun de heerlijkheid gegeven, die Gij mij gegeven hebt, opdat zij één zijn, gelijk wij één zijn. Ik in hen en Gij in mij, opdat zij in eensgezindheid volkomen mogen zijn, en dat de wereld wete, dat Gij mij gezonden hebt en hen hebt lief gehad, gelijk Gij mij lief gehad hebt* (68). „ Allen, die in het vervolg „ door het woord der Apostelen geloovig wor- „ den, moeten *één, een éénige kerk*, of, ge- „ lijk PAULUS het uitdrukt, één ligchaam van „ CHRISTUS worden. Dit kan niet daarin be- „ staan, dat zij in alle stukken eenerlei leer en „ eenerlei geloof hebben, hetwelk, bij menschen „ van zoo verschillende denkwijs en begrippen, „ onmogelijk is; want zelfs in de eerste Chris-ten-

(67) Over de verschillende lezing οὓς, ᾧ of ὃ. Zie KUINOEL op Joh. XVII: 11. Hij verkiest het eerste, zoo wij wel zien, op goede gronden.

(68) Joh. XVII: 11*b*, 20—23.

„ tenkerk, ten tijde der Apostelen, vinden wij, „ en dit in voorname en gewigtige dingen, de „ gevoelens zeer verschillend: maar zij moeten „ één zijn *in Christus en in den Vader*, dat is, „ dat zij in den éénigen waren God en in „ CHRISTUS gelooven, Hem liefhebben en zij- „ ne geboden gehoorzamen." (MICHAËLIS aanteekening op Joh. XVII: 21). Hier wordt dus gezien op eene *overeenstemming van gezindheden en bedoelingen, blijkbaar in de standvastige belijdenis en betrachting van dezelfde hoofdleer*, zoo als JEZUS die in weinige woorden, vers 3, opgeeft. En in dezen zin zijn de Apostelen *één* geweest, en kunnen en behooren alle Christenen dit te zijn. Daarom bidt JEZUS voor zijne leerlingen, dat *de Vader hen beware in Zijnen Naam* (69), hen beveilige voor afval van zijne leer en dienst, hetgeen JEZUS zelf had gedaan, zoo lang Hij met hen in de wereld was, vers 12. Doch nu zou Hij spoedig de wereld verlaten, waarin de leerlingen aan vele gevaren blootgesteld zouden zijn. Bleven zij echter volstandig in hun geloof; zoo zouden zij onderling en met God en CHRISTUS ten naauwste vereenigd zijn: Gods zaak zou de hunne zijn, door hunne leer en wandel zouden zij dit openba-

(69) *Naam*, voor *leer*, *godsdienst*, vinden wij vs. 6 en 12, Openb. II: 3, 13.

baren, en alzoo de wereld overtuigen van de goddelijkheid des Evangeliums: CHRISTUS geest zou in hen werken, gelijk Gods geest in CHRISTUS werkt, op deze wijze zouden zij *één* zijn, gelijk God en CHRISTUS één zijn (70). Er is voorzeker in dit alles niets, hetwelk ons verpligt te denken aan zoodanige éénheid, waarbij alle verschil van gevoelens zou moeten wegvallen. Evenmin bedoelde JEZUS dit, toen Hij verklaarde, dat het eens zijn zou *ééne kudde en één herder* (71): want dit zal het inderdaad zijn, wanneer allen JEZUS erkennen zullen voor den Zaligmaker der menschheid en zijne voorschriften zullen opvolgen, ofschoon zij dan ook, over sommige gedeelten zijner leer, verschillend denken mogen.

§. 29.

In de schriften der *Apostelen* vinden wij eveneens

(70) Vergel. de Eerw. MESSCHAERT, *Leerredenen ter verklaring van het Evangelie van Johannes*, III Deel, bl. 144—147. KIST, l. l. bl. 27.

(71) Joh. X: 16. Conf. KUINOEL ad h. l. Volgens den Heer KIST, bl. 85, bedoelde JEZUS met deze woorden, *geenszins eene maatschappelijke en uitwendige éénheid zijner belijders op aarde*; nog veel minder dan, eene volstrekte éénheid van begrippen. Zie ook HESZ, *Éénheid in het menigvuldige*, bl. 76, 77 en elders.

eens gewag gemaakt van de *éénheid* of *eenstemmigheid* der Christenen, doch ook hier derwijze, dat wij terstond aan eensgezindheid des harten denken, en aan de belijdenis derzelfde hoofdleer, waarmede echter velerlei verschil van gevoelens gepaard kan gaan. Meer dan ééne merkwaardige plaats hiertoe betrekkelijk treffen wij in PAULUS brieven aan. Allereerst kome hier in aanmerking Efez. IV. Vooraf gaat eene vermaning tot zachtmoedigheid en liefderijke verdraagzaamheid, vs. 1 en 2. De Christenen zullen zich bevlijtigen om *de éénheid des geestes*, de eensgezindheid (72), *te bewaren*. Hoe? door over alle geloofspunten volkomen eenstemmig te denken? neen, *door den band des vredes*, door vredelievendheid. „Zij moesten vrede onder en met „malkander houden; de onderscheidene begrippen, welke men weet, dat te dien tijde al zeer „groot en hooggaande waren, waarin zelfs ook „veel zwakheid, dwaasheid en hoofdigheid plaats „had, in malkander verdragende." (BOSVELD (73)) vs. 3. als maakten zij slechts *één ligchaam* uit, door *éénen geest* bezield, vs. 4. En

(72) *Animi studiorumque consensus*, HOPPE ad h. l.

(73) BOSVELD volgt hier MICHAËLIS, wiens aanteekening op dit vs. zoo zeer tot ons onderwerp behoort, dat alleen hare uitvoerigheid ons wederhoudt, dezelve af te schrijven.

En wat bewees, niet alleen de mogelijkheid, maar ook de gepastheid van deze, door vredelievendheid te weeg gebragte, eensgezindheid? Dit, dat allen in dezelfde Christelijke voorregten deelden: dat aller geloof op dezelfde grondslagen rustte: dat zij, wat de hoofdzaken betrof, waarlijk één waren, in weêrwil van hunne verschillende denkwijze. Deze hoofdzaken vermeldt de Apostel (74): *ééne hoop* der onsterfelijkheid, *één Heer*, JEZUS CHRISTUS, *één geloof* in Hem, *één Doop*, vs. 5, *één God en Vader van allen*, Joden en Heidenen, *die boven allen, en door allen en in allen is*, wien allen alles te danken hebben, vs. 6. Ondertusschen was er in de gemeente verscheidenheid van gaven en bedieningen, volgens het wijs bestel van CHRISTUS, vs. 7—12, en deze inrigting zou stand houden, *tot dat allen zouden gekomen zijn tot de éénheid des geloofs en der kennis van Gods Zoon*, en CHRISTUS *ligchaam* (de Kerk) *den vollen wasdom bereikt zou hebben*, vs. 13 (75), wan-

(74) Wanneer wij derhalve, nu en dan, van *hoofdzaken* of *hoofdleeringen* spreken, bedoelen wij niets anders, dan het geen PAULUS hier als zoodanig opgeeft.

(75) De verschillende leden van dit vers verklaren elkander; men zie KOPPE. Het beeld is ontleend van den volwassen staat van het menschelijk ligchaam, of van den mannelijken leeftijd, en ziet op dien toestand der Christenheid, waarin dezelve *rijp*, volkomen in geloof en ken-

wanneer wij niet meer, als kinderen, de speelbal zouden zijn van listige en bedriegelijke menschen, noch als golven door allerlei wind van leering geslingerd worden, vs. 14, maar *de waarheid zouden betrachten*, voorstaan, *in liefde*, zonder de pligten der Christelijke liefde te veronachtzamen, waaruit *onze aanwas voor* CHRISTUS, onze meer en meer toenemende vereeniging met Hem, die *ons Hoofd* is, blijken zou, vs. 15, op dat *het geheele ligchaam* (de Christelijke Kerk) *eens tot volkomen wasdom kome*, al deszelfs leden elkander hulp bewijzen en eenstemmig zamenwerken, en het geheel *opgebouwd worde door de liefde*, vs. 16 (76). Er is in deze zinnebeeldige teekening veel, hetwelk betrekking heeft op de eerste Christelijke gemeente

kennis, in ware eenstemmige godvrucht, genoemd zal mogen worden. KOPPE meent, dat PAULUS hier het oog heeft op het toekomend leven, waaruit dan volgen zou, dat de Apostel zulk eenen staat der Christenheid op aarde niet verwachtte. De volgende verzen zijn voor deze opvatting niet gunstig, en zij is ook niet noodzakelijk, wanneer men zich dezen toestand der Christelijke Kerk grootendeels als een werk der *liefde* voorstelt, vs. 15 en 16, en alleen aan zulk eene *éénheid* of *volkomenheid van geloof en kennis* denkt, waarbij inzonderheid het kwaad, vs. 14 vermeld, opgeheven zal zijn.

(76) Vergel. de aanteek. van Prof. VAN DER PALM op deze verzen. Wij behoefden alleen den algemeenen zin van PAULUS redenering op te geven.

te, en op eenen toestand der Christenheid, welke nog te verwachten is. Wij willen alleen, voor hetgeen wij bewijzen moesten, opmerken, 1°. dat PAULUS hier spreekt van eene *éénheid des geloofs*, welke op *kennis* (77) gegrond is, en dus niet het gevolg is van gezag of van een blind geloof, maar van onderzoek en onderrigt, of van die middelen, welke CHRISTUS, volgens vs. 11, verordend heeft, om zijn ligchaam (gemeente) op te bouwen, tot volkomen wasdom te brengen; 2°. dat dit geloof en die kennis het deel zullen zijn *van allen*, *van al de leden van* CHRISTUS *ligchaam*, die alle tot welstand van het geheel zullen zamenwerken; 3°. dat beide, geloof en kennis, steeds vergezeld zullen moeten zijn van *liefde*, zachtmoedigheid en verdraagzaamheid, zoodat men steeds, in het voorstaan der waarheid, toegevend en vredelievend zal

(77) Ἐπίγνωσις moge hier niet maar louter *kennis* beteekenen (z. KOPPE ad vs. 13); zeker is het, dat dit denkbeeld door het woord wordt uitgedrukt. Vergel. Efes. I: 17, 18, alwaar als gevolg τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ (zoo niet als gelijkluidend met dezelve) vermeld wordt, *een helder inzigt in den gewigtigen inhoud van het Evangelie*. Merkwaardig is het, dat, wat PAULUS aldaar als hoofdzaak in de Christelijke leer opgeeft, vs. 18—23, niet meer dan eene uitbreiding is van zijne boven aangehaalde woorden: *ééne hoop*, *één Heer*, *één geloof*, *één doop* (ééne gemeente), *één God en Vader van allen*.

zal behooren te zijn: welke gezindheden op andersdenkenden betrekking hebben, en dus verschil van gevoelens onderstellen. Al drukte men derhalve op sommige van PAULUS woorden meer, dan eene gezonde schriftverklaring, onzes inziens, veroorlooft; nimmer zal men er uit kunnen opmaken, dat hij hier eenen staat der Christenheid teekent, waarin geen verschil van denkwijze plaats hebben en geene onderlinge verdraagzaamheid noodig zal zijn (78).

Rom. XV: 5, 6. PAULUS wenscht den Christenen toe, *eensgezind te zijn onder elkander naar* CHRISTUS JEZUS, in de dingen, die CHRISTUS en het Christendom betreffen (79). Is de bedoeling, dat zij over alle stukken, de Godsdienst betreffende, eenstemmig zouden denken? neen, maar dat zij *eendragtig God zouden verheerlijken.* Zij moesten met denzelfden godvruchtigen zin vervuld zijn. Vergel. vs. 1, 2, en Hoofdstuk XIV.

Phil. II: 2. *Weest eensgezind, elkander dezelfde liefde toedragende, één van ziel, één van gevoelen,* te weten, door u allen nederig te be-

(78) Ook de Hoogl. KIST heeft van deze plaats, voor zijn bijzonder doel, gebruik gemaakt, bl. 54. Zijne opvatting komt in de hoofdzaak met de onze overeen.

(79) Dus AMMON bij KOPPE ad h. l. De spreekwijze kan verschillend opgevat worden. Zie VAN DER PALM.

betoonen, onbaatzuchtig, tot zelfopoffering bereid, vs. 3—8.

1 Cor. I: 10. *Ik vermane u, dat gij allen hetzelfde spreekt, en er geene scheuringen onder u bestaan, maar* (dat gij) *u vereenigt in denzelfden zin en in hetzelfde gevoelen.* Waar zag dit op? Op ergerlijke partijschappen, welke er in de Corinthische gemeente plaats hadden, waarbij de onderlinge liefde verloren ging en men zich op menschelijk gezag beriep, vs. 11—13. III: 3—9.

1 Pet. III: 8. *Weest allen eensgezind, eenstemmig, broederlievend, mededoogend, minzaam.* Dat hier weder eensgezindheid des harten bedoeld wordt, is uit den geheelen zamenhang blijkbaar.

1 Cor. XII: 13. *Wij zijn allen . . . . één ligchaam.* In welken zin? Dat allen, *Joden* en *Grieken*, *dienstbaren* en *vrijen* tot ééne gemeente behooren. Zoo ook Eph. II: 14—16. Gal. III: 28. Col. III: 11—13.

Wij konden meer dergelijke plaatsen bijbrengen (80); doch wij hebben reeds aangetoond, dat het Apostolische begrip der Christelijke éénheid geen verschil van gevoelens over godsdienstige onderwerpen uitsluit, maar louter betrekking heeft,

(80) Bij voorbeeld, 1 Cor. III: 10—15, waarover men *de noot* van den Hoogl. KIST vergelijke, bl. 87.

heeft, of op het geloof aan dezelfde hoofdwaarheden, of op de vereeniging van allen, Joden en Heidenen, in dezelfde gemeente, of op de eensgezindheid des harten en de onderlinge liefde en verdraagzaamheid (81).

§. 30.

Er is bewezen, meenen wij, dat verschil van gevoelens over godsdienstige onderwerpen niet in strijd is met den geest der Christelijke leer, en dat bij gevolg het Catholicismus, wanneer het op eene volstrekte eenparigheid van denkwijze aandringt, iets eischt. hetwelk noch JEZUS, noch de Apostelen gevorderd hebben. Tot hiertoe hebben wij derhalve geene reden gevonden om te vermoeden, dat de Protestanten, om der godsdienst wille, ooit hun grondbeginsel zullen laten varen: want de noodzakelijke gevolgen, welke uit hetzelve voortvloeijen, blijken nu met het Christelijk geloof allezins bestaanbaar te zijn. Doch welligt meent men, dat op deze wijze de *doeleinden van het Christendom* niet verwezenlijkt kunnen worden: dat althans, door aan de Christenen toe te staan, de geopenbaarde leer te onderzoeken en verschillend over dezelve te denken,

(81) Zie het werk: *over de vereeniging der Protestanten in de Nederlanden*, bl. 307—310.

ken, de uitwerking van het Christendom in velerlei opzigt moet worden belemmerd, het Evangelie veel van deszelfs invloed verliezen en in veler schatting aanmerkelijk dalen zal. Hebben JEZUS en de Apostelen, zoo vraagt men, niet op éénheid des geloofs aangedrongen? Is de zedelijke invloed hunner leer niet grootendeels van deze éénheid afhankelijk? Kan er, bij zoo groote verscheidenheid van denkwijze, ooit rust en vrede in de Christelijke Kerk heerschen? Ja, is er geen grond om te verwachten, dat de verdeeldheden der Christenen velen van het Christendom afkeerig maken en voor hetzelve minachting inboezemen zullen? En wanneer de Protestanten dit een en ander, vroeg of laat, mogten inzien; zullen zij dan niet bewogen worden van hun grondbeginsel afstand te doen, door de overweging, dat de vrijheid, welke hetzelve hun verleent, verderfelijke gevolgen heeft voor de zaak der godsdienst en de bedoelingen van het Christendom tegenwerkt? In het algemeen kunnen wij op deze vragen antwoorden, dat de Protestanten, overtuigd, dat de Heilige Schrift het vrije onderzoek der geopenbaarde leer aan elken Christen vergunt, tevens vaststellen zullen, dat JEZUS en de Apostelen de gevolgen, uit deze vergunning te verwachten, hebben gekend en voorzien, en niet noodig geacht, ten einde dezelve te verhoeden, de Christelijke vrijheid te

verkorten. Zij zullen dus hier geene beweegredenen vinden om hun grondbeginsel te laten varen, en zulks te minder, daar uit dezen stap andere gevolgen zouden voortvloeijen, welke de Heilige Schrift niet alleen stellig veroordeelt, maar waarvan bovendien niets goeds voor het Christendom te verwachten is. Zelfs de eerbied, dien zij den Stichter van het Christendom verschuldigd zijn, zal hen weêrhouden, eene door Hem vastgestelde inrigting te veranderen, met het inzigt om daardoor zijn werk te verbeteren, als of Hij voor de belangen zijner godsdienst niet genoegzaam gezorgd had. Er is hier derhalve geen de minste grond om den val van het Protestantismus te voorzien. Doch wij kunnen verder gaan, en aantoonen, dat de opgegevene bezwaren van verkeerde vooronderstellingen uitgaan, en dat het verschil van denkwijze, hetwelk wij bevonden hebben met den geest en inhoud der christelijke leer bestaanbaar te zijn, ook aan hare *uitwerking* geene hindernissen in den weg stelt.

§. 31.

Zou het verschil van gevoelens een hinderpaal zijn voor die *éénheid van geloof*, welke wij gezien hebben dat de Heilige Schrift bedoelt en aanbeveelt? Hoe! *ééne hoop* der zaligheid, *één Heer*, JEZUS CHRISTUS, *één geloof* in Hem,

één

één doop (82), *één God en Vader van allen*, die boven allen verheven is en allen alles schenkt (83); zijn dit niet zoo vele hoofdzaken, waarin alle Protestanten overeenkomen, welke allen als grondslagen van hun Christelijk geloof erkennen? Worden deze gewigtige waarheden niet door alle Protestantsche gezindten beleden, hoe verschillend overigens hare denkwijze moge zijn over sommige godsdienstige onderwerpen? Het was, ongetwijfeld, de bedoeling van JEZUS CHRISTUS de scheidsmuren af te breken, welke bijgeloof en bekrompene godsdienstige begrippen tusschen de natiën hadden opgerigt, en het geheele menschelijke geslacht door ééne godsdienst, door één, op dezelfde grondslagen gevestigd godsdienstig geloof, te verbinden (84). Doch

(82) Alle Protestanten erkennen, op grond der Heilige Schrift, dat *de doop* eene, door JEZUS ingestelde, plegtigheid is, waardoor men in zijne gemeente wordt ingelijfd. Ziet daar de overeenstemming! De meeste Protestanten zijn voorstanders van den *kinderdoop*; sommige van *den doop der volwassenen*; ziet daar het verschil van gevoelens, doch waarbij de overeenstemming over het *eerste* punt, hetwelk hier *hoofdzaak* is, niets te lijden heeft.

(83) Efes. IV: 4—6. Zie boven, §. 29.

(84) Ten einde de éénheid van geloof, welker invoering JEZUS bedoeling geweest is, in haren aard te leeren kennen, moet men zich den staat der wereld, tijdens de eerste prediking van het Christendom, vertegenwoordigen, toen

Doch wordt dit doel door het Protestantismus niet volkomen bereikt? Erkennen niet alle Pro-

tes-

toen elk volk zijne eigene Goden en Heeren, zijne eigene godsdienstleer, ja zijnen eigenen hemel had, en er, door dit alles, tusschen de natiën, eene scherpe afscheidingslijn was getrokken. Werden nu deze, van elkander verwijderde, volken, door het Evangelie tot éénen God en Vader, tot éénen Heer, tot ééne hoop der zaligheid, tot ééne gemeente gebragt; wie ziet niet, dat zij dan inderdaad door *één geloof* verbonden waren, en de grond tot eene, te voren niet gekende, verbroedering was gelegd? Beschouwen ook niet doorgaans de Apostelen de Christelijke éénheid uit dit oogpunt (1 Cor. XII: 13. Efes. II: 14—16. Gal. III: 28. Col. III: 11—13)? Doch na den val van het Jodendom en het Heidendom, toen van de vorige afscheiding schier geene sporen overig waren, begon men de, door den geest van het Evangelie te weeg gebragte, éénheid voor ongenoegzaam te houden. Eene bekrompene, even onmenschkundige als onchristelijke denkwijze kreeg de overhand. Het geloof moest niet alleen op dezelfde grondslagen rusten, het moest dezelfde uitwendige vormen aannemen, in dezelfde bewoordingen zich uitdrukken, ieder Christen moest elk leerstuk zóó opvatten als menschelijke bepalingen hadden vastgesteld. Er moest over elk gedeelte der Christelijke leer eene volstrekte eenparigheid van gevoelen plaats hebben. Alzoo eischte men wat JEZUS en de Apostelen nimmer gevorderd hadden, en het gevolg was — wat steeds het gevolg van elke verkrachting der waarheid en der menschelijke natuur zijn zal — oneenigheid, scheuring, twist, haat, nijd, vervolging, het tegengestelde derhalve van hetgeen men beoogde. Hieruit vloeide eene andere niet minder grove dwaling voort. Men zag in het Christe-

te-

testanten, dat zij tot ééne algemeene Kerk behooren, van welke Kerk zij de zulken zelfs niet uit-

telijk geloof enkel een aannemen of *voor waar houden* van zeker, door kerkelijk gezag ingevoerd, leerstelsel. Zoodanig leerstelsel te belijden, heette een geloovig Christen te zijn, aan zulk geloof was, meende men, de zaligheid verbonden. Alzoo vergat men, dat, volgens het Evangelie, het geloof niet louter een erkennen is van zekere waarheden, maar een godsdienstig beginsel, hetwelk den geheelen mensch doordringen, al de vermogens zijner ziel in beweging brengen, heiligen, leiden, volmaken, en zich uitwendig in eenen Christelijken wandel vertoonen moet. „*Der christliche Gottesglaube kann und* „*darf nicht einseitig in einer oder der andern Seelenkraft* „*wurzeln und wohnen, sondern muss sich gleichmässig al-* „*ler bemächtigen, alle anregen, alle erheben. Es ist* „*gleich irrthümlich, ihn zur Sache bloss des Gefühls, oder* „*des Erkennens, oder der Bestrebung zu machen. Reisst* „*er sich vom Erkennen los, so ist er blind; reisst er sich* „*vom Wollen und Vollbringen los, so ist er todt; erman-* „*gelt er des Gefühls, so fehlt ihm die Begeisterung. In* „*harmonischen Einklang aller Kräfte besteht das gesunde* „*Geistesleben, ganz besonders aber dessen höchste spitze,* „*die Religion.*" D. SCHULZ, *was heisst glauben? u. s. w.* S. 111, 112. Verg. de Hoogl. HERINGA, *Tiental Bijbeloefeningen*, bl. 190—192. — Ware eenstemmigheid zal er dan eerst onder de Christenen plaats kunnen hebben, wanneer allen de waarde der oorspronkelijke, door het Evangelie bedoelde, éénheid des geloofs, als ook het wezen van het Christelijk geloof zullen inzien, en alleen langs den weg van het echte Protestantismus kan de Christenheid hiertoe geraken. Verg. eene leerrede over *Handel.* IV: 32*a*, in ons *Viertal Leerred.* bl. 107 volg.

uitsluiten, die de Christelijke leer hoogst gebrekkig belijden en beoefenen, en, ten bewijze daarvan, *hen* liefdeloos veroordeelen en verdoemen? Laat er veel verschil van gevoelens önder de Protestanten plaats hebben; laat dit verschil zelfs betrekking hebben op die waarheden, welke vereenigingspunten behooren te zijn, zoo dat dezelve verschillend gedacht, opgevat, voorgesteld en verklaard worden; dit belet niet, dat zij, als Christelijke waarheden, als goddelijke leeringen, wezenlijk vereenigingspunten zijn en blijven. Er is boven, §. 16, reeds aangemerkt, dat het Protestantsche grondbeginsel de strekking heeft, om meer en meer overeenstemming te weeg te brengen. Dit zal ook daarin blijken, dat de Protestanten, meer en meer, als hoofdzaak zullen erkennen wat de Heilige Schrift als zoodanig opgeeft, en van het Christelijk geloof zullen afscheiden al zulke menschelijke bepalingen, waaruit alleen, en niet uit de geopenbaarde waarheden zelve, verdeeldheid en twist ontstaat. Hoe meer het Christelijk geloof tot deszelfs oorspronkelijke eenvoudigheid zal worden teruggebragt, des te meer éénheid zal er onder de Protestanten gevonden worden, en het Protestantismus is juist geschikt, om deze zuivering van het geloof te bevorderen (85).

§. 32.

(85) Hiermede is dan ook de vraag beantwoord, of het

§. 32.

Zou het verschil van gevoelens over de geopenbaarde waarheden ook derzelver *zedelijke strekking* vernietigen? Het antwoord op deze vraag is van hoog gewigt: want het is blijkbaar, dat elke stellige waarheid, welke ons de Heilige Schrift leert, niet alleen bestemd is, om onze godsdienstige kennis te vermeerderen, maar ook om ons aan te sporen tot verbetering, en ons eene beweegreden te verschaffen tot eene ijverige en gemoedelijke pligtsbetrachting. Werd dit doel door het verschil van denkwijze tegengewerkt; men zou niet bevoegd zijn over het Protestantismus gunstig te denken, of op deszelfs duur-

het verschil van gevoelens niet die hoogte zou kunnen bereiken, dat de Protestanten zelve zullen moeten erkennen, niet meer te weten wat Christelijke waarheid is, dat alles bij hen op losse schroeven staat, en hun niets overblijft, dan heul en troost bij het Catholicismus te zoeken, of het gansche Christendom te verwerpen? Beide onderstellingen zijn onaannemelijk, want hetgeen in onze Christelijke belijdenis *hoofdzaak* is, wordt in de Heilige Schrift zoo duidelijk geleerd, dat er bij geenen Protestant hierover eenige onzekerheid kan bestaan. Wie het Evangelie verwerpt, doet het juist wegens de stellig daarin vervatte *hoofd-leeringen*, welke hem hinderlijk zijn, en hoe veel moeite het kost dezelve te miskennen of weg te cijferen, is uit menigvuldige ongerijmde en steeds mislukte proefnemingen gebleken.

duurzaamheid te rekenen. Doch wij mogen de voorgestelde vraag, met vertrouwen, ontkennend beantwoorden. Hier willen wij ons niet beroepen op het onloochenbaar verschijnsel dat er, in Protestantsche landen, meer zedelijkheid, meer Christelijke deugd gevonden wordt dan in Roomsche; ofschoon hetzelve waarlijk onverklaarbaar zou zijn, indien men aannemen moest, dat het Protestantismus de zedelijke strekking van het Christendom vernietigde. Om zich van het tegendeel te overtuigen, heeft men slechts de Heilige Schrift in te zien, en te letten op het verband, hetwelk zij stelt tusschen waarheden en pligten. Dit verband is namelijk van dien aard, dat de zedelijke invloed eener waarheid van kracht blijft, in weêrwil van eene minder naauwkeurige kennis of opvatting derzelve, en derhalve ook in weêrwil van alle verschil van gevoelens over dezelve. Er is toch in elke geopenbaarde waarheid een zeker punt, hetwelk in het oog valt en door allen toegestemd wordt, en men zal steeds bevinden, dat van dit punt de zedelijke strekking uitgaat. Verschillend wordt er gedacht over de zedelijke onvolkomenheid der menschelijke natuur. Terwijl sommigen beweren, dat, volgens de Heilige Schrift, de bron hiervan gezocht moet worden in de ongehoorzaamheid van Adam, en van *erfzonde* of *erfsmet* spreken; meenen anderen, dat dit gevoelen in

den

den Bijbel geenen grond heeft. Doch eenstemmig wordt erkend, ook op Bijbelsch gezag, dat alle menschen zondaars zijn, dat *wij allen in velen struikelen*, dat *een iegelijk verzocht wordt* (tot het kwade), *als hij door zijne eigene begeerlijkheid wordt weggerukt en verlokt*; in één woord, dat wij allen vergeving en bekeering noodig hebben, en het is blijkbaar, dat deze waarheid al haren zedelijken invloed behoudt, hoe men het eerste vraagstuk oplosse. Verschillend moge men denken over de eigenlijke beteekenis der woorden, Matth. XVII: 5., *deze is mijn geliefde Zoon, in welken ik mijn welbehagen heb!* Ieder Protestant zal hier vinden eene aanduiding van JEZUS hemelsche zending, van de grootheid van zijnen persoon en van de Goddelijke goedkeuring, waarvan Hij het voorwerp was, en juist hierop rust de zedelijke strekking van hetgeen hier geleerd wordt: ja daarop doelt het bijgevoegde: *hoort hem!* gelooft in Hem, en bewijst Hem gehoorzaamheid; welke pligt inderdaad onafhankelijk is van de wijze, waarop men de uitdrukking *Zoon* meent te moeten opvatten. Verschillend zijn de gevoelens over het verband tusschen JEZUS dood en de vergeving der zonden. Ieder Protestant erkent evenwel, op grond der Heilige Schrift, dat er zoodanig verband bestaat, en verklaart, overeenkomstig zijne wijze van zien, de plaatsen, welke hiertoe behooren,

bij voorbeeld, Tit. II: 14, *die zich zelven voor ons gegeven heeft, opdat hij ons verlossen zou van alle ongeregtigheid*, en 1 Petr. II: 24, *die zelf onze zonden in zijn ligchaam heeft gedragen op het hout:* doch, in weêrwil dier verschillende opvattingen, blijft de zedelijke strekking dezelfde, en niemand twist over den zin der bijgevoegde woorden, *opdat hij zichzelven een eigen volk zou reinigen, ijverende in goede werken; — opdat wij der zonde afgestorven zijnde, der geregtigheid leven zouden.* Desgelijks kan er verschillend gedacht worden over den zin van JEZUS woorden Matth. XXIV: 42, *gij weet niet, in welke ure uw Heer komen zal:* doch, hoe men zich deze toekomst van JEZUS voorstelle, men zal hier altijd vinden eene drangrede tot *waakzaamheid*, gelijk JEZUS zelf zijnen leerlingen opmerken doet. Wij achten het noodeloos meerdere voorbeelden bij te brengen. Alleen merken wij nog aan, dat het Evangelie veel van deszelfs waarde voor ons verliezen zou, indien de zedelijke invloed der geopenbaarde leer van eene *naauwkeurige* kennis derzelve volstrekt afhing (86); dat zoodanige opvatting, welke den zedelijken invloed van een leerstuk het meest in het oog doet val-

(86) In welk geval JEZUS en de Apostelen hunne leer zeker anders zouden hebben voorgedragen, dan wij boven, §. 23, zagen door hen gedaan te zijn.

vallen, zeker niet het verst van de waarheid verwijderd zal zijn (87); terwijl wij eindelijk, om alle misvatting voor te komen, nog ten overvloede herinneren, dat wij hier spreken van een verschil van denkwijze, hetwelk uit de boven beschrevene oorzaken ontstaat (§ 20—24), niet van opzettelijke verdraaijingen en verminkingen der Heilige Schrift, waardoor men de geopenbaarde waarheden met zekere begrippen in overeenstemming poogt te brengen, en doorgaans al derzelver zedelijke kracht vernietigt (88).

§. 33.

Eenigen meerderen schijn heeft de bedenking, dat verschil van gevoelens het doel der Christelijke leer in zoo ver tegenwerken moet, als het een hinderpaal is voor die *eendragtige en broederlijke gezindheden*, welke de Heilige Schrift al-

(87) Men moet erkennen, dat zulke leerstukken, waarvan men thans vrij algemeen toestemt dat zij in den Bijbel niet gevonden worden, voor de zedelijkheid geene waarde hebben, ja somwijlen den zedelijken invloed van het Christendom in den weg staan.

(88) Het geen, onder anderen, het geval is, wanneer men, strijdig met de stellige uitspraken der Heilige Schrift, over de goddelijkheid van JEZUS leer zulke gevoelens koestert, als door den Heer DONKER CURTIUS beoordeeld worden, in zijne aangehaalde *Verhandeling*, §. 35—41.

allerwege aanprijst. Onbewimpeld erkennen wij, dat de uiteenloopende meeningen der Protestanten tot velerlei liefdelooze handelingeu aanleiding hebben gegeven, § 9. Doch waaraan hebben wij deze laatste toe te schrijven? Immers niet zoo zeer daaraan, dat de Protestanten verschillend dachten, als wel dat zij hunne gevoelens met hartstogt staande hielden en aan anderen opdrongen, de vrijheid van denken door dwangmiddelen en menschelijke bepalingen belemmerden, en, uit zucht voor eene vastgestelde éénheid, elke afwijking van dezelve als een' misdadigen aanslag tegen de waarheid veroordeelden. Hieruit moesten wel verdeeldheden en scheuringen ontstaan, zoo dat de verschillende partijen zich met eenen geest bezield vertoonden, verre verwijderd van dien, welken het Christendom inboezemt. Doch hebben wij niet reeds gezien, dat de Apostelen juist daarom vermanen tot vredelievendheid en verdraagzaamheid, om dat, bij de verscheidenheid van denkwijze, de eensgezindheid door geen ander middel bewaard kan worden, §. 29? Is het volstrekt noodzakelijk, dat Christenen elkander haten en vervolgen, om dat zij over sommige stukken des geloofs verschillend oordeelen? Moet men niet veeleer erkennen, dat deze liefdeloosheid louter een gevolg is van menschelijke zwakheid en bekrompenheid, en van den hoogmoedigen waan, welke in anderen geene tegen-

spraak

spraak duldt, om dat hij de feilbaarheid van eigen inzigt vergeet? Verschil van gevoelens werkt de bedoelingen van het Christendom niet meer tegen, dan zulks beweerd kan worden van elk ander uitvloeisel onzer menschelijke onvolkomenheid, hetwelk met eenig voorschrift der Christelijke leer in strijd is. En vele Protestanten zijn reeds tot de overtuiging gekomen, dat men *de waarheid in liefde betrachten* kan en moet: eene overtuiging, welke zoo zeer overeenstemt met den geest van het echte Protestantismus, dat men hare voortplanting met grond verwachten mag. Men weet bovendien, hoe grooten invloed tijden en omstandigheden gehad hebben op vele oneenigheden, welke in de Protestantsche kerk ontstaan zijn, en waarin meer dan louter ijver voor de waarheid doorstraalde (89).

§. 34.

Hieruit mogen wij tevens afleiden, hoe weinig reden er besta om te vreezen, dat het verschil van gevoelens de Protestanten *van het Christendom zelf afkeerig maken zal:* want welke betreurenswaardige gevolgen er uit dit verschil mogen voortvloeijen; zij zijn niet aan het Christen-

(89) Zie ook HESZ, *Éénheid in het menigvuldige*, bl. 80—82.

tendom, maar aan de onchristelijke denk- en handelwijze van deszelfs belijders te wijten, terwijl het eerste juist de strekking heeft, om deze nadeelige gevolgen tegen te gaan. Of zou het de achting voor de Christelijke leer verminderen, dat zij een vrij onderzoek, en dus ook verschil van gevoelens, toestaat? Dan zou men het haar als een gebrek moeten aanrekenen, dat zij de vrije werking der menschelijke rede niet belemmert, noch dezelve in ketenen slaat: dat zij het denkend wezen niet verbiedt, zijne dierbaarste aangelegenheden tot voorwerpen van bepeinzing en navorsching te stellen. Wie zal, integendeel, hier niet een bewijs vinden van hare hooge voortreffelijkheid en van hare geschiktheid voor den aanleg der menschelijke natuur (90)? Is zulk eene Openbaring Gode en den menschen niet meer waardig, dan eene leer, die blind geloof eischte, alle onderzoek verbood, en steeds met

(90) Juist daardoor, dat het Catholicismus het Christendom van deze eigenschappen tracht te berooven, heeft het de strekking om de Christelijke leer in minachting te brengen. Men behoeft zich derhalve niet te verwonderen, dat vele Roomschgezinden, zoodra zij in hunne Kerkleer niet meer vinden, wat hunne godsdienstige behoeften of hun opgeklaard verstand bevredigen kan, met dezelve doorgaans het gansche Christendom verwerpen. Eene godsdienstleer, welke het licht des onderzoeks schuwt, zal steeds weinig vertrouwen inboezemen.

met gebiedend gezag tusschentrad, waar de verscheidenheid der menschelijke inzigten zich openbaren mogt (91)? Welke gevolgen het stuiten van alle onderzoek en de onderwerping der Christenheid aan kerkelijk gezag gehad heeft, is uit de geschiedenis bekend (92); en men mag het inderdaad als een bewijs van de goddelijkheid der Christelijke leer aanmerken, dat haar wezen niet verloren gaat, hoe verschillend er over sommige geopenbaarde waarheden gedacht wordt: dat haar weldadige invloed zelfs dáár nog merkbaar is, waar zij het gebrekkigst gekend en beleden, of door vermetele handen wordt verminkt. Zal men ontkennen, dat het Christendom, door onderzoek en verschil van gevoelens toe te staan, de ontwikkeling van ons denkvermogen heeft bevorderd en aan onze rede op velerlei wijze is behulpzaam geweest? Hoe veel verpligting heeft aan hetzelve de latere wijsbegeerte, die nu zulk een hoog standpunt meent bereikt te hebben, en niet zelden met minachting op het eenvoudig Evan-

(91) In dat geval zou Gods Openbaring ook geen opvoedingsmiddel zijn, geschikt om de ontwikkeling onzer verstandelijke en zedelijke krachten te bevorderen. Bedroevend is de opmerking, dat dit verheven doel van het Christendom door het Catholicismus ganschelijk wordt miskend en tegengewerkt; een der grootste onheilen, welke hetzelve aan de menschheid berokkent.

(92) DONKER CURTIUS, l. l. §. 49, 50.

Evangelie nederziet! Denken wij thans over vele onderwerpen juister en naauwkeuriger dan de Ouden; bezitten wij vaste punten, waarvan wij uitgaan of tot welke wij terug komen; vinden wij in ons gronden van geloof aan sommige waarheden, waarin men oudtijds een flaauw en duister inzigt had; worden wij in den gang onzer bespiegelingen niet belemmerd door dwaalbegrippen, hoedanige zelfs de wijsbegeerte van den *goddelijken* PLATO ontsierden; het is ligter te beweren dan aan te toonen, dat de leer van JEZUS op dit alles geen' uitgebreiden invloed heeft gehad, en onze hedendaagsche wijsgeeren geen groot deel hunner ontdekkingen uit deze bron geput hebben (93). Maken vele Christenen misbruik van de vrij-

(93) Wie in een Christenland geboren en opgevoed is, moge naderhand het Christendom verwerpen, zich zelven een stelsel vormen, en wanen, dat hij zijnen eigenen weg bewandelt; hij heeft in zijne jeugd Christelijke indrukken ontvangen, van welke hij zich nimmer geheel ontdoen kan, die onmerkbaar aan den gang zijner denkbeelden eene zekere rigting hebben gegeven, en wier invloed op zijne wijsgeerige bespiegelingen met geene mogelijkheid berekend kan worden. Men verlaat het Christendom, wanneer men door hetzelve tot zekere hoogte is gebragt; maar wie verzekert u, dat gij zonder het Christendom deze hoogte bereikt zoudt hebben? Menigeen houdt voor eigene vinding wat eene herinnering is uit de school van JEZUS. Menig Deïst denkt christelijker dan hij vermoedt of weten wil.

vrijheid, welke hun het Christendom vergunt; dit zal hetzelve toch wel niet tot verwijt verstrekken: want van welk Godsgeschenk wordt door menschen geen misbruik gemaakt? Zeker is het, dat de nadeelige gevolgen hiervan rijkelijk opgewogen worden door velerlei voordeel, hetwelk wij aan deze vrijheid te danken hebben.

§. 35.

Inderdaad, wel verre van daar, dat het verschil van gevoelens het doel van het Christendom hinderlijk zou zijn, kan het, op velerlei wijze, *tot bereiking van dit doel medewerken.* Dit verschil toch is een spoorslag tot nadenken en onderzoek: want het is alleen op den weg der navorsching, dat men tot de overtuiging der gegrondheid of verwerpelijkheid van een gevoelen komen kan. Hierbij moet niet alleen de waarheid winnen, maar er wordt tevens voldaan aan den eisch der Heilige Schrift, dat wij *opwassen zullen in de genade en in de kennis van onzen Heer en Zaligmaker* JEZUS CHRISTUS, gedurig vorderingen zullen maken in de heilvolle kennis der zaligmakende leer van CHRISTUS (94). Dit moet wel het gevolg zijn

(94) 2 Petr. III: 18. Zie ook Efes. IV: 15. 1 Petr. II: 2.

zijn van aanhoudend en gezet onderzoek, waarbij ieder gevoelen getoetst wordt, en, wat de proef niet kan doorstaan, wegvalt. En dat, in dit opzigt, het verschil van denkwijze onder de Protestanten van groot nut is geweest, kan uit de geschiedenis van het Protestantismus blijken. Het valt tevens in het oog, dat, waar uit het verschil van gevoelens over zeker punt, na veelvuldig onderzoek, ten laatste eene eenparige meening geboren wordt, zoodanige éénheid dan, vermits zij op overtuiging is gegrond, allezins met den geest en het doel van het Christendom overeenkomt en wezenlijke waarde heeft. Ook de zedelijke invloed van het Christendom wordt door het verschil van gevoelens bevorderd. Hoe zeer dringen JEZUS en de Apostelen aan op zachtmoedigheid, toegevendheid en verdraagzaamheid! Doch wat prijst deze gezindheden aan, wat geeft aan dezelve zedelijke waarde? Het is verschil van denkwijze. Werd deze opgeheven, de schoone pligt der verdraagzaamheid zou wegvallen, men zou *de éénheid des geestes* niet meer behoeven *te bewaren door den band des vredes*, en vele vermaningen der Heilige Schrift zouden als nutteloos kunnen worden doorgeschrapt. Van hier, dat men geene verdraagzaamheid kent, waar geen verschil van gevoelens geduld wordt, en alleen gezag geldt. Het Catholicismus ziet in elken zoogenoemden ketter eenen weêrspanneling tegen

de

de wettige magt, die op geene toegevendheid aanspraak heeft, maar strafwaardig is. Is het hoogste doel van het Christendom de verheerlijking van God in de volkomenheid der menschelijke natuur en hare hervorming naar het beeld van CHRISTUS; onder de middelen, welke tot bereiking van dit doel moeten medewerken, mag men veilig het verschil van gevoelens tellen. Hierdoor toch, worden wij opmerkzaam gemaakt op onze tegenwoordige beperktheid en onvolkomenheid (95), en opgewekt om onze denk-

(95) Want verschil van gevoelens onderstelt eene onvolledige kennis der waarheid, §. 20. Er behoort zeker eenige *nederigheid* toe, om te erkennen, dat de menschelijke rede beperkt is, en onbevoegd om, met beslissend gezag, te verklaren, wat, in eene door haar, op voldoende gronden, voor Goddelijk gehoudene openbaring, al of niet waarheid zij, en waardig als zoodanig beleden te worden. Men heeft reeds gezien, en het zal nog verder blijken, dat wij de regten der rede niet verkorten willen; doch hare overdrevene aanmatigingen moeten wij veroordeelen. Vreemd luidt het voorzeker, dat wij, die in de natuur en in ons eigen wezen geheimen aantreffen, voor ons ondoorgrondelijk, en waarin wij nogtans onloochenbare waarheden erkennen, eischen zullen, dat eene goddelijke openbaring niets behelzen zal, waarin wij geen volkomen inzigt hebben, en op stouten toon beweren, dat, wat wij niet in alle opzigten bevatten kunnen, geene waarheid voor ons kan zijn, alzoo door ons niet kan aangenomen worden, noch nuttig en noodig voor ons te weten was. Wanneer men, op dezen

 grond,

denkbeelden meer en meer in overeenstemming te brengen met het onfeilbare woord van God. Hier-

grond, bij voorbeeld, de goddelijke natuur van CHRISTUS en zijne menschwording (Joh. I: 1—3, 14. Col. I: 15—17) loochent; moest men dan niet, ten einde *consequent* te zijn, de hoogere natuur van den mensch en hare naauwe vereeniging met een stoffelijk bekleedsel evenzeer loochenen? En zoo men dit laatste, ja wel onverklaarbaar, maar niettemin geloofwaardig en voor onze verstandelijke en zedelijke ontwikkeling hoogstgewigtig erkent; met welk regt zal men dan, belangende het eerste, beweren: dit is voor onze rede niet bevattelijk, gevolgelijk geene waarheid voor ons, geene openbaring, geene mededeeling, waarbij onze zedelijkheid, enz. eenig belang heeft? Men behoorde toch in het oog te houden, dat de Evangelische verborgenheden op geene bespiegeling gebouwd, maar van dien aard zijn, dat zij door ons, als zoodanig, gekend, beoordeeld en aangenomen kunnen worden, ofschoon haar wezen voor ons onverklaarbaar is. Zij, welker toeleg het is, de geopenbaarde leer, gelijk men het noemt, te *rationaliseren*, en geheel onder het bereik van ons bekrompen verstand te brengen (of, gelijk het thans in Duitschland heet, met de resultaten der metaphysische en empirische wetenschappen te vergelijken, en alleen, hetgeen daarmede overeenstemt als goddelijke waarheid te erkennen) moesten bedenken, dat het Evangelie onze trapsgewijze voortgaande toeneming, zoo wel in kennis als in zedelijkheid bedoelt, en bestemd is om ons, langs den weg van *geloof*, tot eenen staat van *aanschouwen* te brengen; zij behoorden in te zien, dat eene Goddelijke Openbaring het een en ander behelzen kan, waarover dan eerst een bevredigend licht verspreid zal worden, wanneer de mensch zijne bestem-ming

Hierdoor vinden wij voor onzen geest eene nuttige bezigheid, terwijl wij tevens onze aandacht op voorwerpen vestigen, welke de strekking hebben, om onze harten te reinigen en ons edele gezindheden in te boezemen. Men mag het als eene weldadige beschikking van Gods Voorzienigheid aanmerken, dat zijne Openbaring, aan de ééne zijde, voor het eenvoudig menschenverstand volkomen berekend is, en ons al het licht en bestuur verleent, hetwelk wij, in onzen tegenwoordigen toestand, behoeven; terwijl zij, aan de andere zijde, aan de geoefendste rede eene onuitputtelijke bron aanbiedt van onderzoek, en de voortreffelijkste vermogens van den menschelijken geest in werking brengt (96).

§. 36.

ming bereikt, en door oefening zijn denkvermogen gescherpt en ontwikkeld zal hebben. Wij zijn van gevoelen, dat de echte Protestant van *dit* oogpunt, bij al zijne nasporingen, behoort uit te gaan, zoo hij althans Protestant en Evangelisch Christen blijven wil, en wij nemen de vrijheid den lezer te verwijzen naar eene leerrede over 2 Cor. V: 7, in ons *Viertal Leerr.* bl. 39 volg.

(96) In het *Nieuwe Christelijke Maandschrift* voor 1831. N°. 8, bl. 483—492, troffen wij een vertaald stukje aan: *over de voordeelen voortvloeijende uit het bestaan van verschillende Sekten onder de Christenen.* De meeste der aldaar opgegevene voordeelen schijnen ons toe ver gezocht, en met het verschil van denkwijze onder de Christenen, in geen onmiddellijk verband te staan.

§. 35.

De vraag, of de Protestanten ooit bewogen zullen worden, wegens de hoogere belangen der Godsdienst, hun grondbeginsel te laten varen, is nu ligt te beantwoorden. Er is, namelijk, geen grond om vast te stellen, dat zij hiertoe ooit besluiten zullen, nu wij bevinden, dat het verschil van gevoelens, noch met den *geest* van het Christendom, noch met deszelfs *bedoelingen* in strijd is. De eenige onderstelling, welke nog overig blijft, zou deze zijn, dat de bestemming van het Christendom, om de algemeene godsdienst van het menschdom te worden, door middel van het Protestantismus, niet kan worden bereikt, uit hoofde van het verschil van gevoelens, hetwelk hetzelve toestaat; en dat dit, vroeg of laat, deszelfs val zal moeten veroorzaken: de ongegrondheid van welke onderstelling wij, in de volgende Afdeeling, zullen aantoonen.

DERDE AFDEELING.

VERSCHIL VAN GEVOELENS, GEEN BELETSEL VOOR DE UITBREIDING VAN HET CHRISTENDOM.

§. 37.

Wij houden voor toegestaan, dat het de bestemming van het Christendom is, om, in weêrwil van alle aardsche wisselingen, in wezen te blijven, en eenmaal de algemeene godsdienst van het menschdom te worden. Stellig genoeg zijn hieromtrent de verklaringen van JEZUS en de Apostelen (97), en reeds de geschiedenis der laatste achttien eeuwen waarborgt ons, dat het Christendom geene vernietiging te duchten heeft. Het zal dus ook elken tegenstand, welke deszelfs uitbreiding in den weg staat, overwinnen: en wanneer zich zoodanige tegenstand voordoet in zeke-

(97) Matth. XIII: 37—43. XVI: 18. XXVIII: 19, 20. Luc. XXIV: 47. 1 Cor. XV: 24—28. 2 Cor. III: 11. Filipp. II: 10, 11. 1 Petr. I: 23—25.

keren regel, waarnaar het Christendom beleden wordt; heeft men allen grond om vast te stellen, dat zulk een regel niet in stand blijven zal. Alleen dan kan dezelve bestendig zijn, wanneer hij de voortplanting der Christelijke leer bevordert. Moest men nu erkennen, dat het Protestantismus, wegens het daarvan onafscheidbaar verschil van gevoelens, beletselen in zich bevat voor de uitbreiding van het Christendom; men zou op deszelfs duurzaamheid niet mogen rekenen. Ondertusschen is het er zoo ver van af, dat wij dit meenen te moeten erkennen, dat ons integendeel het Protestantismus, juist wegens het daarmede gepaard gaande verschil van gevoelens, allergeschikst voorkomt, om *een middel tot uitbreiding van het Christendom* te zijn, en wij hierin eenen nieuwen grond vinden om te verwachten, dat de Protestanten hun beginsel steeds vast zullen houden.

§. 38.

Hetgeen hier allereerst onze opmerking verdient, is *de wijze, waarop het Protestantismus de uitbreiding en algemeenmaking van het Christendom bevordert.* Dit geschiedt namelijk, door de echte en oorspronkelijke gedenkschriften der Christelijke leer aan de volgende geslachten over te leveren, en op dezelve te wijzen, als op de eeni-

eenige bronnen, waaruit de kennis dezer leer verkregen kan worden. Het is om deze reden, dat de verspreiding der Heilige Schrift bij alle Protestanten bijval vindt, en meer en meer als het geschiktste middel beschouwd wordt, om het Christendom voort te planten. En inderdaad, het Protestantismus moet, langs dezen weg, de veruitziende bedoelingen van den goddelijken Stichter des Christendoms helpen bereiken. Wanneer wij toch spreken van de vastheid en onvergankelijkheid der Christelijke leer en van hare bestemming om eenmaal de algemeene godsdienst van het menschdom te worden, hebben wij het oog op de *eigene* leer van JEZUS en de Apostelen, gelijk deze in de Schriften des Nieuwen Verbonds is vervat: niet op de vormen, waarin zij door menschen is voorgedragen; noch ook op de verschillende wijzen, waarop men dezelve opgevat, verklaard en, volgens zekere regelen, tot een stelselmatig geheel gebragt heeft. Al dit laatste is bijkomend menschenwerk, en mag, als zoodanig, evenmin met de eigene leer van JEZUS en de Apostelen worden verward, als het op duurzaamheid rekenen kan. Men zou anders de beloften van CHRISTUS aangaande de bestendigheid en algemeenheid zijner godsdienst betrekkelijk maken tot iets, waarop zij niet toepasselijk zijn. Het is dus zeker, dat de uitbreiding van het Christendom een beletsel ontmoet in

elk

elk middel, waardoor men een bepaald Christelijk leerstelsel, of den geloofsregel van een afzonderlijk kerkgenootschap, tracht algemeen te maken: waarom dan ook pogingen van dien aard niets opleveren, dat van blijvende waarde is. De vraag nu, hoe wij de *eigene* leer van JEZUS en de Apostelen, het zuiver en onvervalscht Christendom, aan het nageslacht zullen overleveren, en dus onze bemoeijingen betrekkelijk zullen maken tot iets, hetwelk, uit zijnen aard, onvergankelijk is; deze vraag is slechts voor ééne beantwoording vatbaar. Wij zijn, namelijk, dan alleen tot dit doel werkzaam, wanneer wij de grondige kennis en algemeene verspreiding van de oorspronkelijke gedenkschriften der Christelijke leer bevorderen, en alzoo deze leer aan het nageslacht leveren in die gedaante, waarin zij het eerst aan de wereld verkondigd werd. Op deze wijze blijven JEZUS en de Apostelen de eenige, met goddelijk gezag bekleede, predikers van het Evangelie: hunne uitspraken zijn, voor alle volgende tijden en geslachten, de regelmaat des geloofs, en geen feilbaar menschenwoord plaatst zich tusschen hen en de leden van CHRISTUS gemeente. Doch is dit niet juist wat het Protestantismus beoogt en uitwerken wil? En bewijst niet deze bedoeling van hetzelve, dat het op eenen vasten grondslag rust, en dat, welke gevolgen hetzelve ook hebben

mo-

moge, deze nimmer de uitbreiding van het Christendom in den weg kunnen staan? Voorwaar, zoo lang de duurzaamheid, aan dit laatste toegezegd, alleen de eigene leer van JEZUS en de Apostelen geldt, en de Heilige Schrift de eenige geloofwaardige oorkonde dezer leer is; zoo lang zal ook het Protestantismus met den voortgang van het Christendom gelijken tred houden en daartoe krachtdadig medewerken.

§. 39.

Hieruit blijkt tevens, dat het Protestantismus uit zijnen aard de strekking heeft, *om de Christelijke leer zelve ongehinderd te laten werken* en al die kracht ontwikkelen, waardoor zij zich uitbreiden en algemeen worden kan Dat er in de leer van JEZUS en de Apostelen zulk eene kracht aanwezig is, wier werking, hoewel langzaam, echter aanhoudend en doordringend is, zal geen Christen ontkennen. De Heilige Schrift zelve maakt ons hier opmerkzaam op (98). Als goddelijke waarheid, bestemd om in onze zedelijke behoeften te voorzien, en ons door volkomenheid tot gelukzaligheid op te voeren, oefent de-

(98) Matth. XIII: 33. De langzaam, verborgen, maar aanhoudend werkende kracht der Evangelieleer schijnt door deze gelijkenis te worden aangeduid.

deze leer op ons verstand en hart een vermogen uit, waardoor zij zich aan beide aanbeveelt, en wij tot de erkentenis gebragt worden van haren zegenrijken invloed op onze dierbaarste belangen. Men zal niet aarzelen grootendeels aan deze innerlijke kracht der godsdienst van het Evangelie hare uitbreiding, bij de vestiging der Christelijke Kerk, en hare instandhouding door alle eeuwen, toe te schrijven. Ondertusschen zal zich deze kracht meer of minder openbaren, naar mate het Christendom meer of minder zuiver gekend en beleden wordt. Alleen de eigene leer van JEZUS en de Apostelen bezit dezelve in de hoogste mate, en van hier, dat overal hare werking belemmerd, en, in zoo verre, de uitbreiding van het Christendom verhinderd wordt, waar men deze leer door menschelijk bijwerk ontsiert of verbastert. Is nu de Heilige Schrift de eenige, zuivere bron dezer leer, en blijkt het, dat de Voorzienigheid geen ander middel verordend heeft, om haar in wezen te doen blijven en algemeen bekend te maken; dan zal ook het Christendom het meest zijne kracht kunnen openbaren, waar de Heilige Schrift met vlijt beoefend wordt, en de eenige regelmaat is des geloofs. Ja, men mag veilig beweren, dat de wijze, waarop de Christelijke leer in de Heilige Schrift wordt voorgedragen, juist geschikt is, om derzelver kracht te verhoogen en haren weldadigen invloed te bevor-

vorderen (99). Dit alles bewijst overvloedig, dat het Protestantismus wezenlijk de strekking heeft,

(99) Wij bedoelen den *vorm*, waarin de Heilige Schrift de godsdienstige waarheden inkleedt. Wij gelooven niet, dat deze vorm, hoewel meestal Joodsch of Oostersch, zijne bruikbaarheid voor de tegenwoordige tijden verloren heeft. Integendeel zal men zich, met veel vrucht, bij het volksonderwijs van denzelven kunnen bedienen, inzonderheid wanneer het waarheden betreft, welker voorstelling in eigenlijke bewoordingen, of moeijelijk, of minder bevattelijk is. In het algemeen zijn wij niet overtuigd van de noodzakelijkheid, om de godsdienstige denkbeelden van hare Bijbelsche bekleedsels te ontdoen, ten einde dezelve vruchtbaarder te maken voor het geloof en de zedelijkheid der Christenen; want eensdeels is het te verwachten, dat de pogingen hiertoe steeds vele sporen van willekeur zullen vertoonen, en tot uitkomsten leiden, welke den stempel van ieders bijzondere denkwijze zullen dragen; anderdeels is men niet verzekerd, van op deze wijze het weldadig vermogen der godsdienst te verhoogen: waarbij nog komt, dat men eenen zekeren vorm verwerpen zal, alleen om eenen anderen in de plaats te stellen; zoo men het althans daarvoor houden mag, dat elke godsdienstige waarheid eenen zinnelijken vorm noodig heeft, ten einde door ons verstand bevat en door ons hart aangenomen te kunnen worden. Ligtelijk zou ook, onder het aanhoudend zuiveren en *abstraheren*, het gansche stellige Christendom kunnen vervliegen. Men verwerpe niet roekeloos de Bijbelsche inkleeding, want ook van deze zijde heeft de Heilige Schrift eene hooge en blijvende waarde, en is zij het geschiktste middel om de waarheden der godsdienst onder het bereik van het ongeoefend menschenverstand te brengen. Men zorge alleen,

 om

heeft, om de Christelijke leer ongehinderd te laten werken. Terwijl het toch, aan de ééne zijde, de Heilige Schrift op den voorgrond plaatst en uitsluitend haar goddelijk gezag laat gelden; wil het, aan de andere zijde, alles, waardoor de werking van het Christendom zou kunnen belemmerd worden, meer en meer uit den weg ruimen. Het is, om deze reden, afkeerig van van al zulke middelen, waardoor het Christelijk geloof, als het ware, binnen zekere perken besloten en verpligt wordt eenen zekeren bepaalden vorm aan te nemen. Het stelt zoo veel vertrouwen op de kracht der goddelijke waarheid, dat het deze aan hare eigene werking overlaat, zonder te meenen, dat dezelve in menschelijke inrigtingen eenen steun zou behoeven te vinden. Hierom kan het Christendom, door middel van het Protestantismus, zich vrij en ongedwongen bewegen. Het werkt, wat het werken wil: het oefent al den invloed uit, welke de bedoeling van JEZUS was: het breidt zich uit, waar het goddelijk woord gehoord wordt en ingang vindt: het

om vorm en wezen niet te verwarren, ten einde ongerijmde gevolgtrekkingen voor te komen, en men bouwe niet onbedachtzaam leerstelsels op figuurlijke spreekwijzen en voorstellingen, welke, van aardsche of zinnelijke voorwerpen ontleend, op het bovenzinnelijke en goddelijke nimmer volkomen toegepast kunnen worden.

het sticht in elke eeuw, in elk gewest, bij elk volk, wat het, overeenkomstig deszelfs bestemming, stichten moet. Wij mogen er bijvoegen, dat de kracht der Evangelische leer, terwijl zij in het zuivere Protestantismus geenen tegenstand ontmoet, aan hetzelve wederkeerig vastheid geeft, en deszelfs duurzaamheid waarborgt. Zoo wordt het Protestantismus zelf eene kracht, wier werking des te bestendiger moet zijn, daar zij zich aan een goddelijk vermogen aansluit (100).

§. 40.

Intusschen schijnt zich hier eene hoofdzwarigheid op te doen. Het Protestantismus toch, waarmede velerlei verschil van gevoelens gepaard gaat, heeft deswege een veranderlijk voorkomen. In verschillende tijden neemt het verschillende gedaanten aan. Meeningen, welke de Protestanten eerst met geestdrift voorstaan, kunnen zij naderhand verwerpen, immers aanmerkelijk wijzigen, zoodat hunne Christelijke belijdenis, van eeuw

(100) Het Protestantismus, namelijk, is sterk door de kracht der waarheid. Daardoor heeft het zich tegen het Catholicismus kunnen staande houden, en zal het dit blijven doen, om dat eene uitwendige stoffelijke kracht, op den duur, tegen eene innerlijke geestelijke kracht niet opwegen kan.

eeuw tot eeuw, eenen verschillenden aanblik vertoont. Daarentegen is de Christelijke leer, uit haren aard, onveranderlijk. Dit vloeit zelfs voort uit haren goddelijken oorsprong. Het verschil van tijden of plaatsen kan op dezelve geenen invloed hebben. Wat zij was, tijdens hare eerste invoering in de wereld, is zij nog, en zal zij blijven tot aan het einde der eeuwen. Welk een afstand is er dus tusschen het Protestantismus en het Christendom! Welk eene verwantschap kan er bestaan tusschen het veranderlijke en het onveranderlijke? Hoe kan het ééne gelijken tred houden met het andere? Hoe kan inzonderheid het Protestantismus een middel zijn ter uitbreiding van het Christendom, welk laatste immers in den weifelenden gang van het eerste een beletsel vinden moet, dat deszelfs algemeenmaking in den weg staat? — De bedenking heeft zeker, bij den eersten opslag, voor den oppervlakkigen beschouwer, iets verblindends. Het Catholicismus brengt haar gaarne te berde, en zij mag ook wel, van het Roomsche standpunt bezien, onoplosbaar schijnen. Ondertusschen zal hare nietigheid ons spoedig blijken, wanneer wij de zaken, waarvan hier gesproken wordt, in in haar waar licht plaatsen. Voorzeker, wat wij boven, §. 20, van de waarheid in het algemeen, aanmerkten, geldt ook van de Christelijke waarheid. Het Christendom, dat is de leer van

JE-

JEZUS en de Apostelen, gelijk zij in de Schriften des Nieuwen Verbonds is vervat, is *onveranderlijk* (101). Zij is dit niet alleen, omdat deze Schriften, door alle eeuwen heen, dezelfde zullen blijven, maar ook omdat geene menschelijke schranderheid de daarin vervatte leer *volkomener* kan maken, dan zij is. Doch onze *kennis* dier leer is en zal steeds *veranderlijk* zijn, juist om dat zij *volmaakbaar* is. Wij verkrijgen, namelijk, deze kennis uit de Heilige Schrift; zij moet derhalve vollediger en volkomener worden, naar mate wij vorderingen maken in het regt verstand der Heilige Schrift, en dieper indringen in den geest der Heilige Schrijvers. Langs dezen weg worden onze begrippen der geopenbaarde leer juister, onze inzigten in dezelve helderder, en onze kennis van het Christendom volmaakter (102). Waar, ondertusschen, een trapswijze toenemende voort-

(101) Verg. VAN VOORST, aangeh. *Aanspraak*, bl. 47—54.

(102) De Hoogl. KIST ziet de toenemende volmaking der Christelijke kerk inzonderheid in hare *trapswijze voortgaande uitbreiding over de geheele aarde*, en in den *zedelijken toestand harer leden* l. l. bl. 51—57. Ons onderwerp bragt mede, dat wij meer bepaaldelijk van de volmaking onzer *Christelijke kennis* spraken, welke toch bij de beschouwing van de *volmaakbaarheid der Christelijke kerk* wel niet uit het oog verloren mag worden, zie §. 29. Van hoe veel belang eene, met de leer der Heilige Schrift

 over-

voortgang tot meerdere volkomenheid plaats heeft, zal veel veranderlijk zijn. Hier toch zou het onveranderlijke gelijk staan met stilstand, en dus wezenlijk een gebrek aanduiden. Om kort te gaan: *het Christendom op zich zelve is onveranderlijk; maar het Christendom in den mensch kan dit niet zijn.* Nu bedenke men, dat het Christendom onze *toeneming in godsdienstige kennis* wil, §. 35, en dat deze mede eene voorwaarde is van deszelfs uitbreiding over de gansche aarde; en men zal inzien,

overeenstemmende belijdenis des Christelijken geloofs is, niet alleen voor de *uitbreiding*, maar nog veel meer voor den *zedelijken welstand* der Christelijke kerk, en welke verderfelijke gevolgen dwaalbegrippen voor de beoefening der Christelijke deugd hebben, leert de kerkelijke geschiedenis schier op elke bladzijde, en het Catholicismus getuigt het nog heden ten dage. Even zeker is het, dat een vlijtig en onbevooroordeeld onderzoek der Heilige Schrift het eenige middel is, om onze Christelijke kennis te volmaken. Althans, indien de Heer KIST zoo veel gezondere en gegrondere begrippen nopens de Christelijke kerk heeft, dan oudtijds CYPRIANUS en AUGUSTINUS, is dit wel inzonderheid daaraan toe te schrijven, dat zijn Hooggeleerde de leer der Heilige Schrift beter verstaat, waarvan trouwens zijne voortreffelijke verhandeling overvloedige bewijzen oplevert. Onze volmaaktere kennis van *dit* leerstuk hebben wij derhalve aan den Bijbel te danken, en welk een' uitgebreiden invloed zij heeft op den zedelijken toestand der Christenheid en op de belangrijkste aangelegenheden der Christelijke kerk, wordt, in dezelfde Verhandeling, overtuigend aangetoond.

zien, hoe geschikt het Protestantismus zij, om hiertoe mede te werken. Aan de ééne zijde toch, staat, volgens het Protestantismus, het Christendom op zich zelve, met deszelfs onfeilbare oorkonden, onwrikbaar vast. Hier is volmaaktheid en onveranderlijkheid; hier is Gods werk, hetwelk geen menschelijk vernuft verbeteren kan, en zij, welke deze bedoeling aan het Protestantismus toeschrijven, bewijzen, dat zij het Protestantsche grondbeginsel niet kennen, of opzettelijk miskennen. Aan de andere zijde, duldt het Protestantismus verschil van gevoelens, en schikt zich naar velerlei verandering van denkwijze, omdat het de onvolkomenheid onzer kennis onderstelt, en hare trapswijze toenemende volmaking beoogt. Het ontzegt aan elke menschelijke meening in godsdienstzaken het karakter der onfeilbaarheid, doch het ruimt aan elke meening, zoo lang hare ongegrondheid niet stellig gebleken is, eene plaats in. Men ziet dus, hoe het Protestantismus het onveranderlijke en veranderlijke, goddelijke éénheid en menschelijke verscheidenheid, in zich vereenigt, en als het ware aan beide de hand reikt. Juist daardoor werkt het geheel in den geest van het Christendom, en brengt te weeg, dat dit laatste meer en meer gekend worden en zich over ruimer grondgebied uitbreiden kan. Men scheide, daarentegen, het verschil van gevoelens van hetzelve af; men verbinde met hetzelve het denkbeeld van

eene onveranderlijke, onbeweeglijke éénheid; en het zal al deszelfs bruikbaarheid verliezen om de verlichting en verbetering van het menschdom, door het Christendom, te bevorderen: het zal, als beletsel tot de uitbreiding der Christelijke leer, vroeg of laat wegvallen (103).

§. 41.

Het Protestantismus bezit nog andere eigenschappen, met de straks gemelde eenigzins in verband staande, waardoor het tot de uitbreiding van het Christendom medewerkt. Het ligt namelijk in deszelfs aard, om *hoofdzaken van bijzaken, het wezen van den vorm te onderscheiden.* Dat alleen tracht het algemeen te maken, wat inderdaad

(103) Men kan hieruit afleiden, dat *onveranderlijke* geloofsregelen, welke de Christelijke leer, naar de mate van kennis en licht van eenen zekeren tijd, voordragen, met het Protestantismus niet bestaanbaar zijn. Het is dus niet vreemd, dat zij trapsgewijze het gezag verliezen, hetwelk zij aanvankelijk bezaten, en dat *toen* in de heerschende denkwijze een' steun vond, welken het later mist. En geloofsregelen ontleenen, in de Protestantsche kerk, al hun gezag van de algemeene overtuiging. Alle ijveraars voor een formulier-geloof behoorden te bedenken, dat geene nieuwheidszucht, maar uitbreiding van Bijbelkennis en eerbied voor den Bijbel velen bewegen kan, om van oude Symbolen af te wijken; als ook, dat het Christelijk geloof nimmer met een, door feilbare menschen opgesteld, formulier staat of valt.

daad Christelijke waarheid is, en door JEZUS of de Apostelen stellig geleerd wordt. Nevens dit plaatst het nimmer, in gelijken rang, menschelijke opvattingen en verklaringen. Menschen-namen zondert het zorgvuldig van godsdienstzaken af, en, waar het het wezen van het Christendom herkent, duldt het velerlei verscheidenheid van vormen, welke, ofschoon niet alle even gepast, nogtans eene tijdelijke of plaatselijke nuttigheid kunnen hebben. Zoo houdt het vast aan die hoofdwaarheden, welke, als kenmerkende leerstukken van het Christendom, in de Heilige Schrift worden voorgedragen (§. 29), en vereenigingspunten van alle Christenen behooren te zijn, gelijk het ook op derzelver zedelijke strekking (§. 32), overeenkomstig de Heilige Schrift, aandringt. Doch het gedoogt, dat over deze waarheden en andere, voor zoo ver dezelve door de Heilige Schrift niet in volkomen licht gesteld zijn, of grootendeels buiten het gebied onzer bevattingen liggen, verschillend gedacht worde, naar de mate van ieders vatbaarheid. Het dringt dus aan niemand eenen bepaalden geloofsregel op, en tracht evenmin aan te vullen, wat slechts ten deele geopenbaard is, met het doel, om ook dit bijgevoegde als Christelijke waarheid algemeen geldend te maken. Aan eene inwendige Christelijke overtuiging en eenen zedelijken zin hecht het meer waarde, dan aan uitwendige vertoonin-

 gen

gen van godvrucht. Kerkelijk gezag is bij hetzelve niet gelijkluidend met Bijbelsch gezag, aan welk laatste het eerste steeds ondergeschikt moet zijn. Even als de Heilige Schrift, is, namelijk, het Protestantismus mild en redelijk: en indien, uit deze ruimte, welke het laat, velerlei verschil van gevoelens ontstaan moet; zoo wordt hetzelve juist daardoor geschikt, om met het Christendom algemeen te worden. Maakt ook niet de Christelijke leer zelve, maken niet de Apostelen in hunne brieven, onderscheid tusschen hoofdzaken en bijzaken (§. 27)? Hechten zij aan den uitwendigen vorm der godsdienst evenveel waarde als aan het wezen? Kondigde JEZUS zelf niet eenen tijd aan, waarin de ware godvereerders den Vader, aan alle plaatsen, aanbidden zullen met een opregt gemoed (104)? Wanneer de eischen van het Protestantismus zich verder uitstrekten, dan die van het Christendom zelf, zoo dat het, gelijk het Catholicismus, bijzaken met hoofdzaken, het wezen met den vorm, menschelijke leeringen met goddelijke waarheden verwarde, en alles in denzelfden rang stelde; wij zouden het ongeschikt moeten verklaren om algemeen te worden, en met het Christendom naar de heerschappij der wereld te streven. Nu echter kan het dit doel evenzeer bereiken,

(104) Joh. IV: 23, 24.

ken, als wij vastelijk overtuigd zijn, dat zulks deszelfs roeping is.

§. 42.

Bovendien is het Protestantismus berekend, om, gelijk het Christendom, *in de bijzondere behoeften van elk tijdvak te voorzien.* Daardoor, namelijk, kan het Christendom zich uitbreiden, zonder aan tijden of plaatsen verbonden te zijn, dat het niet alleen die algemeene zedelijke en godsdienstige behoeften bevredigt, welke uit den toestand der menschelijke natuur, overal en altijd noodzakelijk voortvloeijen, maar ook die bijzondere, welke aan sommige tijdvakken, of aan enkele volken, in verschillende tijden, eigen zijn. Zoodanige bijzondere behoeften kunnen het gevolg zijn van den staat der maatschappij, van de rigting der begrippen, van heerschende gebruiken en zeden, van groote staatkundige gebeurtenissen en omwentelingen, en van velerlei andere toevallige omstandigheden. Het ligt in den aard en in de bestemming der Christelijke leer, om, in elk tijdvak, uit te werken en te geven, wat de mensch tot zijne geruststelling, verbetering en heiligmaking noodig heeft, en om steeds op de hoogte te blijven van den toestand der Natiën en de behoeften der tijden. Was het Protestantismus ongeschikt, om tot

dit

dit doel van het Christendom mede te werken; het zou inderdaad deszelfs uitbreiding verhinderen, althans de voorwaartsche beweging der Christelijke godsdienst niet kunnen volgen. Nu echter is het hiertoe allezins geschikt, om dat het verschil van gevoelens toelaat. Daardoor kan het, in elk tijdvak, die gedaante aannemen, welke voor hetzelve gepast is (105). Verouderde, minder bruikbaar gewordene, vormen kan het afleggen en andere in de plaats stellen. Eene zekere godsdienstige denkwijze, waartoe door oorzaken van buiten aanleiding gegeven wordt, kan het opnemen en in den geest van het Christendom besturen en aanwenden (106). Het voegt zich

(105) Gelijk onze *kennis* der Christelijke leer §. 40, zoo is ook het *gebruik* en de *toepassing* derzelve op al onze bijzondere, huishoudelijke en maatschappelijke aangelegenheden *volmaakbaar*. Ook hier moet voortgang plaats hebben, welke inderdaad uitbreiding is van het Christendom, en alleen door het Protestantismus kan het Christendom zich meer en meer, in dien zin, uitbreiden. Dit is geheel iets anders, dan wat sommigen, op afkeurenden toon, plegen te noemen, een schikken (plooijen) der Christelijke leer naar den heerschenden geest des tijds.

(106) Bij den aanvang der Hervorming had het Protestantismus, en het heeft nog heden in Roomsche landen, een strijdzuchtig voorkomen. Het zet gaarne zulke leerstukken op den voorgrond, welke tegen de dwalingen van het Catholicismus overstaan. Waar eene bedenkelijke overhelling tot Dogmatismus of Rationalismus plaats heeft

zich naar elk waar en nuttig oogpunt, waaruit de Christelijke leer beschouwd kan worden. Zulke gedeelten derzelve, welke, in enkele tijden de aandacht meer uitsluitend tot zich trekken, of inzonderheid in verband staan met de behoeften van den menschelijken geest, plaatst het gewillig op den voorgrond. Het neemt de vatbaarheid en geaardheid, de gewoonten en levenswijs, den regeringsvorm en zelfs de aardrijkskundige ligging van elk volk in aanmerking; doch houdt tevens gelijken tred met deszelfs verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, en geeft daaraan eene weldadige rigting. Van daar, dat het Protestantismus niet geacht kan worden voor den éénen tijd meer geschikt te zijn dan voor den anderen, noch ook te behooren tot die begrippen, welke verouderen en daardoor ophouden invloed uit te oefenen. Evenmin kan men beweren, dat de volken eenmaal in eenen toestand zullen komen, waarin het Protestantismus gansch onbruikbaar wezen zal; of men zou moeten staande houden, dat dit met het Christendom zelf eens het geval zal zijn (107): een gevoelen, hetwelk waarlijk gee-

heeft, begunstigt het Protestantismus eene piëtistische of supranaturalistische denkwijze. Omgekeerd, staat het een redelijk Christendom voor tegen overdrevene mystikerij. Kalm en bezadigd in rustige tijden, kweekt het geestdrift aan, wanneer de omstandigheden zulks vereischen.

(107) Dat dit geval reeds werkelijk plaats heeft, beweert

ne ernstige wederlegging noodig heeft. Wij kunnen ook niet toestemmen, dat het Protestantismus, voor sommige tijdperken van een volk, of voor enkele landen, niet berekend zou zijn, om dat het eenen zekeren trap van beschaving onderstelt (108), want, eensdeels, is het

weert de sekte der *St. Simonisten* in *Frankrijk.* Het Christendom, zeggen zij, heeft uitgediend: het heeft al het nut gesticht, dat het stichten kon, doch het is ongeschikt geworden voor de *toekomst* van het menschdom. „*Si l'Eglise de Jésus est tombée, si elle doit complètement* „*disparaître, c'est qu'elle n'a pas sanctifié, organisé tous* „*les modes de l'activité humaine.*" *Réligion Saint Simonienne, Aux Artistes*, etc. Brux. 1831. p. 84. Doch hoe weinig deze lieden den Bijbel en deszelfs leer verstaan, hoe zij Christendom en Catholicismus verwarren, om van andere grove dwalingen niet te gewagen, zal aan iedereen blijken, die zich de moeite geeft het aangehaalde werk te lezen, inzonderheid p. 77—95 en 268—277. Verg. BRETSCHNEIDER, *Der Simonismus und das Christenthum. Oder: beurtheilende Darstellung der Simonistischen Religion, ihres Verhältnisses zur christlichen Kirche und der Lage des Christenthums in unsrer Zeit.* Leipz. 1832, onlangs in onze taal uitgegeven. *Opinionum commenta delet dies.* Het St. Simonismus is thans reeds (1833) van het tooneel afgetreden, en gaat in stilte zijne vernietiging te gemoet. Het zou het geheele menschdom door den band der liefde omvatten, en de eerste aanleggers gaven het voorbeeld van tweedragt en scheuring. Verschil van gevoelens moest wel tot ontbinding leiden, waar alle waarborgen van bestendigheid ontbraken).

(108) Eigenlijk zou deze tegenwerping, indien zij al ge-

het met elke mate van beschaving bestaanbaar; anderdeels, heeft het de strekking, om deze meer en meer uit te breiden, en het is genoeg bekend, hoe het, alleen door gewelddadige middelen, inzonderheid zulke, welke de vorderingen der beschaving tegengaan, uit die landen geweerd wordt, waar het Catholicismus alleen heerschend is. De geschiedenis van het Protestantismus bewijst ten overvloede, dat het overal, waar het ingang verkrijgen kan, welkom is, en door de godsdienstige denkwijs van velen wordt begunstigd (109).

§. 43.

gegrond was, niet het Protestantismus, maar het Christendom treffen, als of dit laatste in eenen verbasterden, zinnelijken vorm gekleed moest worden, om voor sommige volken geschikt te zijn. Het bewijs hiervoor heeft men tot heden niet geleverd, terwijl het zeker is, dat de verachterde beschaving van menig Christenvolk grootendeels een gevolg is van het Catholicismus.

(109) Welke vorderingen het Protestantismus eens in *Italië* gemaakt heeft, is onlangs aangetoond in een Engelsch werk, waarvan eene fransche vertaling in het licht gekomen is, onder den titel van: *Histoire des progrès et de l'extinction de la réformation en Italie au XVI Siècle, suivie d'un abrègé de l'Histoire de la réforme chez les Grisons*, par J. MACERIE, Paris 1830. Dezelfde Schrijver belooft ons een soortgelijk werk over *Spanje*. Merkwaardige bijzonderheden, de geschiedenis van het Protestantismus in dit laatste land betreffende, heeft GEDDESIUS bijeen verzameld in zijn werk: *Miscellaneous Tracts*, Lond. 1730. Tom. I, waaruit MOSHEIM het een en ander vertald

§. 43.

Er is hier nog meer, dat opmerking verdient. Staat de Heilige Schrift een vrij en onafhankelijk onderzoek der geopenbaarde leer toe; het is allezins te verwachten, dat het menschelijke verstand van deze vergunning gebruik maken, en aan deszelfs zucht tot nasporing den vrijen teugel vieren zal. Men kan niet onderstellen, dat dit met de bedoelingen van den Stichter des Christendoms strijden zou, noch ook dat Hij er een beletsel in zag voor de uitbreiding zijner leer. Het blijkt, integendeel, dat Hij gewild heeft (en wij mogen hierin zijne goddelijke wijsheid eerbiedigen), dat zijne leer, voortdurend, het voorwerp zou zijn der navorschingen en onderzoekingen van den menschelijken geest, niet om haar aan de uitspraken onzer feilbare rede te onderwerpen, maar om ons denkvermogen te oefenen en te scherpen, om aan ons verlangen naar kennis te gemoet te komen, en ons een middel te verschaffen, waardoor wij, in het gebied der bespiegeling, voor grove afdwalingen en misvattingen

taald heeft in zijne *Diss. ad Hist. Eccl. pert.* T. I. p. 663. Hoe diep het Protestantismus eens in het Katholieke *België* is ingedrongen, is overbekend, als ook dat het in al deze landen alleen voor wreede vervolgingen heeft moeten zwichten en naar elders de wijk nemen.

gen bewaard blijven. En het strekt voorwaar tot eer van het Evangelie, dat het den toets van het onderzoek niet alleen volkomen doorstaan, maar zelfs, op deze wijze, zich uitbreiden en zijne bestemming, om algemeen te worden, bereiken kan. Het valt in het oog, hoe het Protestantismus zich hier weder aan het Christendom aansluit, inzonderheid daardoor, dat hetzelve verschil van gevoelens toelaat. Het ligt toch wel in den aard der zaak, dat de geest van nasporing zich niet, in alle tijden, op dezelfde wijze, met de geopenbaarde waarheden zal bezig houden. Men weet, hoezeer, in onderderscheidene tijden, de rigting onzer denkbeelden, het standpunt, van waar wij de zaken beschouwen, de beginselen, van welke wij uitgaan, ja de regelen, waarnaar wij meenen te moeten beoordeelen, wat al of niet waarheid is, verschillen: hoe wij, in den loop onzer wijsgeerige bespiegelingen, somtijds tot uitkomsten geraken, welke, met stellige waarheden in verband gebragt, tot nieuwe onderzoekingen aanleiding geven. Dit alles moet invloed hebben op de werkzaamheid van ons verstand met de Christelijke leer. Groote verscheidenheid zal deze werkzaamheid alzoo kenmerken. Hierin nu *mag de menschelijke rede door het Protestantismus niet belemmerd worden*, en zij wordt het ook inderdaad niet. Hetzelve handhaaft wel het goddelijk gezag der geopenbaarde

leer en der Schriften, waarin zij vervat is (110); doch de wijze van onderzoek wordt door hetzelve vrijgelaten. Wat dienaangaande in den éénen tijd plaats grijpt, behoeft geen regel te zijn vóor den anderen: want, indien het voor onzen geest eene behoefte is, zich met de godsdienstige belangen der menschheid bezig te houden; wij verlangen niet minder, dit onderzoek zóó in te rigten, als met onze begrippen meest overeenkomt. Ook kunnen, langs dien weg, onze nasporingen het best tot een, voor het Christelijk geloof gewigtig, doel leiden (111), en de verschil-

(110) Het Protestantismus moet en zal steeds de goddelijkheid der Openbaring en des Bijbels handhaven, want dit behoort tot deszelfs wezen. Het protesteert tegen alle menschelijke dwingelandij in het godsdienstige; zij moge nu den naam van Catholicismus of van Rationalismus dragen. In beide ziet het vijanden van het Christendom, voor zoo ver zij ten doel hebben, het eene om het goddelijk gezag van het Christendom tot zich te trekken, het andere om hetzelve te ondermijnen en te vernietigen.

(111) Zelfs wanneer daarbij de les van PAULUS, Rom. XII: 3, uit het oog verloren wordt. Het is voor de Christenheid niet onbelangrijk te weten, dat men te vergeefs getracht heeft, de leerstukken der Openbaring voor het verstand volkomen bevattelijk te maken, en dat de pogingen, tot dat einde aangewend, geene uitkomsten hebben opgeleverd, waarin men algemeen zou kunnen berusten. Men wordt alzoo in staat gesteld te bepalen, hoe ver menschelijke wijsheid het hierin brengen kan, waar

schillende arbeid van uiteenloopende tijdvakken wezenlijk tot uitbreiding en volmaking onzer Christelijke kennis strekken. Men behoeft zich derhalve niet te verwonderen, dat, onder den invloed van het Protestantismus, de godgeleerde wetenschappen niet bestendig hetzelfde aanzien vertoonen, en somwijlen groote hervormingen ondergaan (112), zoodat sommige vraagstukken, voorheen, zeer belangrijk geacht, schier wegvallen, en aan andere eene aanzienlijke plaats wordt ingeruimd. Dit is een onvermijdelijk gevolg van de veranderde gesteldheid van tijden en begrippen, en niet zelden een bewijs, dat het onderzoek over enkele punten reeds een voldoend licht heeft verspreid. In dit alles ontmoeten wij het Protestantismus op denzelfden weg, dien het Christendom bewandelt, geene meerdere eenparigheid vorderende, dan de wisselende gang van den

waar haar gebied eindigt en alle verdere nasporingen vruchteloos zijn, en men leert inzien, hoe dwaas het is, het geloof aan zekere regelen te binden, welke onverklaarbare verborgenheden, in menschelijke, althans onschriftuurlijke bewoordingen, uitdrukken zullen.

(112) „*In dem konstitutiven Principe des Protestantis-* „*mus, so wie es schon von unseren Reformatoren aufgefasst* „*würde, liegt nicht nur die Möglichkeit, sondern selbst* „*eine gewisse Nothwendigkeit des beständigen Fortschrei-* „*tens, und somit auch einer beständigen Aenderung für* „*die Theologie.*" G. J. PLANK, *Ueber den gegenw. Zustand, u. s. w.* S. 24.

den menschelijken geest veroorlooft, deszelfs nasporingen binnen geene engere grenzen omschrijvende, dan de godsdienst van het Evangelie doet, en alzoo regt geschikt, om met dezelve voort te gaan en algemeen te worden.

§. 44.

Het ligt derhalve geheel in den geest van het Protestantismus, om *aan de Christenen, in alle tijden, al die vrijheid te verzekeren, welke het Christendom hun toestaat.* Gelijk, namelijk, de Heilige Schrift niets stelligs voorschrijft betreffende de inrigting der openbare eerdienst, de viering van feestdagen, den tijd en de wijze der Avondmaals-bediening, den vorm van het Kerkbestuur, de betrekking tusschen de Kerk en den Staat; zoo laat eveneens het Protestantismus toe, dat de Christenen, omtrent deze aangelegenheden, al zulke schikkingen maken, als in elk land, in elken tijd, en voor elk volk het meest gepast zullen beschouwd worden (113). Hier eene stren-

(113) Van dit begrip waren ook de Opstellers der Augsburgsche Geloofsbelijdenis. „ Dit is genoeg tot „ ware eenigheid der Christelijke Kerk, dat aldaar een- „ dragtig, naar den zuiveren zin van het Evangelie ge- „ predikt, en de Sakramenten naar het Goddelijk Woord „ uitgedeeld worden, en is niet noodig tot ware eenig- „ heid der Christelijke Kerk, dat overal gelijkvormige „ pleg-

strenge eenparigheid te vorderen, zou voorwaar zoo veel zijn als de Christelijke vrijheid verkorten, de inrigtingen van éénen tijd of van één volk aan andere opdringen, en de uitbreiding van het Christendom belemmeren. Desgelijks waarborgt het Protestantismus aan alle volgende geslachten het regt, om hun Christelijk geloof uitsluitend naar de Heilige Schrift te regelen en een vrij onderzoek der geopenbaarde leer in het werk te stellen, zonder hierin door bepalingen of uitspraken van het voorgeslacht zich te laten binden. Het nageslacht zal wel met erkentelijkheid gebruik maken van het licht, door het voorgeslacht ontstoken; de uitkomsten van vorige nasporingen zal het tot zijn voordeel aanwenden; achtingswaardige gedenkstukken der oudheid, waarin het voorvaderlijk geloof, naar de mate der kennis dier tijden, staat uitgedrukt, zal het met eerbied behandelen; doch het zal dit menschenwerk toetsen aan de leer der Heilige Schrift: het zal, in navolging der voorvaderen, van oudere geloofsregelen afwijken, wanneer zij bevonden worden met de eigene leer van JEZUS en de Apostelen niet overeen te stemmen: het zal, in één woord, niet aan het voorgeslacht, maar aan den Bijbel vragen, wat het gelooven moet. Deden zulks de

„ plegtigheden, van de menschen ingezet, gehouden wor„ den." Art. 7.

de Protestanten der XVI eeuw niet? Waarom zouden die der XIX hiertoe minder geregtigd zijn? Gij zult toch niet beweren, dat de uitspraken der eerste onfeilbaar waren, of dat zij het, in de hervorming der Kerk en de uitlegging der Heilige Schrift, zoo ver gebragt hebben, dat er dienaangaande voor volgende tijden niets meer te verrigten valt (114). Hoe wezenlijk

(114) „*Il n'y a nul inconvénient à dire, que nos Ré-* „*formateurs ont eu tort en quelque chose, puisqu'il n'était* „*nullement nécessaire, qu'ils fussent infaillibles, pour être* „*de bons et légitimes Réformateurs. Mais n'est-ce pas* „*une chose étrange, que nous, qui crions si fortement et* „*avec tant de raison contre la prétendue infaillibilité du* „*Pape et des Conciles, nous nous entêtions néanmoins de* „*justifier tout ce que les grands hommes ont dit ou fait,* „*aux dépens même de nos meilleurs principes et de nos plus* „*solides maximes? Que s'ensuivra-t-il, je vous prie,* „*quand nous avouerons, que nos Réformateurs ont été* „*dans l'erreur à quelque égard? Il s'ensuivra seulement,* „*que la Réformation n'est point encore parvenue à sa* „*dernière perfection, et qu'il y aura toujours quelque* „*chose à réformer, soit dans les dogmes, soit dans la* „*pratique, tant que nous serons sur la terre, où nous ne* „*voyons qu'en partie.*" G. HUËT, *Lettre écrite de Suisse*, p. 36. Dit werd geschreven in 1689, en is nog waardig gehoord te worden. De Roomschen dringen ons gaarne op, dat wij in onze Hervormers Apostelen zien, die eene Goddelijke zending hadden en met Goddelijk gezag leerden. Dit moeten wij ontkennen: de Hervormers hadden geene andere zending en gezag, dan iedereen heeft, die misbruiken aanwijst en verbeteren wil. Niets ver-

lijk en van hoe veel waarde de éénheid is, welke het Protestantismus daarstelt, is ons gebleken. Ondertusschen kan deze éénheid nimmer de Christelijke vrijheid verminderen, en zij doet dit ook waarlijk niet. Voorzeker brengt zij eene innige verbroedering te weeg tusschen alle Protestanten, hoe verschillend hunne denkwijze wezen moge; doch zij vordert niet hunne vereeniging in één uitwendig Kerkelijk genootschap, aan één bestuur, aan éénen vastgestelden geloofsregel onderworpen: want bij zulk eene inrigting zou de Christelijke vrijheid veel te lijden hebben (115). De Protestantsche éénheid is met

ve-

verpligt ons hunne leer, hunne daden, hun karakter en hunne bedoelingen, in alle opzigten, goed te keuren. Het Protestantismus is onafhankelijk van hunne dwalingen, gelijk nu nog van elk dwaalbegrip, hetwelk de Protestantsche kerk ontsiert. De Hervormers hebben den eersten stap gedaan tot verbetering der Kerk: zij hebben de Christenheid op den Bijbel gewezen, als den eenigen regel des geloofs, en den waren weg tot verklaring des Bijbels ingeslagen. Dit is voor hunnen roem genoeg, en die roem is onvergankelijk, gelijk het Protestantismus.

(115) Vereenigingen der Protestanten in één uitwendig Kerkgenootschap zijn niet denkbaar, zonder éénheid van bestuur, eerdienst, kerkgebruiken, leervormen enz. Onderstellende nu, dat in elk land, de Protestanten aldus vereenigd zijn, zal ligtelijk de zucht naar meerdere éénheid het verlangen doen ontstaan, om van deze verschillende afdeelingen, als tot ééne Kerk behoorende, één uitwendig Kerkgenootschap te vormen. De eerste voor-

 waar-

velerlei genootschappelijke scheiding bestaanbaar, en keurt zelfs deze laatste goed, als een middel om den vrede te bewaren, aller stichting te bevorderen en niemands vrijheid te verkorten (116). Laten er verschillende afdeelingen in de Protestantsche Kerk bestaan, zoo lang er verschil van gevoelens onder de Protestanten plaats heeft (en wanneer zal zulks het geval niet zijn?); zal er

waarde hiertoe zal weder zijn *éénheid van bestuur*, en daar dit bestuur met meer klem zal moeten handelen, naar mate het over ruimer grondgebied gezag voert, zal men in de Protestantsche Kerk een nieuw Catholicismus gesticht hebben, waarvan men, op geschiedkundige gronden, voorspellen mag, dat het zich door het oude Catholicismus zal laten onderrigten, hoe eene gevestigde eenheid te bewaren en onderwerping te bekomen, zie §. 17. Hierbij vergete men nimmer, dat uitwendige eenheid geene overeenstemming van gevoelens te weeg kan brengen, noch, waar zij bestaan mogt, derzelver duurzaamheid waarborgen. Integendeel zal de wrijving der begrippen sterker zijn, naar mate de uitwendige vormen meer knellen zullen.

(116) Lezenswaardig zijn over dit onderwerp de *Brieven* in 1804 door de hervormde Predikanten van *Parijs* en *Orange* geschreven aan den Aartsbisschop van *Besançon*. Zie *Projets de Réunion de toutes les Communions Chrétiennes* etc. *par* RABAUT *le jeune*, *Paris* 1806. p. 164—182. Dat, in de Heilige Schrift, op geene vereeniging der Christenen in één uitwendig Kerkgenootschap, onder één bestuur, aangedrongen wordt, is aangetoond door den Hoogl. KIST, a. verh. bl. 84—92. Zie ook het werk *over de Vereen. der Prot. in de Nederl.* bl. 307 volg.

er altijd een band blijven, welke dezelve zamensnoert, en deze band, is het Protestantismus zelf. Willen nu deze afdeelingen, of sommige derzelve, hare bijzondere denkwijze over de Christelijke leer in formulieren of geloofsregelen voordragen; ook deze vrijheid wordt haar door het Protestantismus gelaten, mits dezelve geene afwijking worde van het Protestantsche grondbeginsel, hierin zigtbaar, dat men gebrekkig menschenwerk in gelijken rang plaatse met het onfeilbaar Woord Gods, of het Christelijke geloof aan menschelijk gezag onderwerpe, of het voortbrengsel van éénen tijd voor alle volgende tijden geschikt rekene (117). Men ziet, hoe, in

(117) De vraag is hier niet, of beschrevene geloofsregelen nuttig en noodzakelijk zijn, maar alleen, of zij bestaanbaar zijn met het Protestantismus, en wij vinden geenen grond, om hierop anders dan toestemmend te antwoorden, in den zin als boven geschiedt. Wij meenen namelijk, dat ook in dit stuk de Christelijke vrijheid ongekrenkt blijven moet, en dat een zeker aantal Protestanten hun geloof in een formulier kunnen uitdrukken, zonder op te houden Protestanten te zijn, of den Bijbel te beschouwen als de eenige kenbron der Christelijke waarheid. Doch zonder zoodanig formulier, zullen zij ook wel Protestanten zijn, en niemand heeft het regt, hun deze hoedanigheid te betwisten, omdat zij geene Symbolische boeken hebben. Integendeel mogen de drijvers eener formulier-regtzinnigheid toezien, dat zij den Protestantschen hoofdregel niet uit het oog verliezen, in welk geval zij wezenlijk zouden ophouden hervormde

in het stuk der Christelijke vrijheid, het Protestantismus, juist wegens het daarmede verbonden verschil van gevoelens, zich aan het Christendom aansluit en deszelfs uitbreiding bevordert.

§. 45.

Na dit alles mogen wij veilig beweren, dat *het Protestantismus al die eigenschappen bezit, welke het Christendom zelf kenmerken en geschikt maken, om de algemeene Godsdienst van het menschdom te worden.* Een beroemd Schrijver (118) heeft deze eigenschappen van het Chris-

Christenen te zijn. Volgens den Heer WEYDMAN, l. l. bl. 84 is het „niet mogelijk (?), dat er een Protestantsch „Kerkgenootschap besta, hetwelk zich op eenheid (?) „en vastheid (??) van leerbegrip (?) beroemt (?), „zonder eene duidelijke (?) en stellige verklaring van „datgene, wat het als de fondamenteele (?) artikelen der „Christelijke geloofsleer beschouwt, en derhalve zonder de aanneming van eene algemeene (?) belijdenis. „Zulk eene belijdenis zal tot niets anders (?) dienen, „dan om het algemeen (?) Christelijk geloof eenigzins „gewijzigd (??!!) en in eenige algemeene omtrekken (?) „uit te drukken, en de zoo noodwendige (?) eenheid „en orde in de Kerk te handhaven (??)". Wij zouden over deze woorden vrij wat te vragen hebben, eer wij in dezelve eene echt Protestantsche uitspraak konden herkennen. Zie boven §. 31.

(118) REINHARD, in zijn bekend geschrift: *Over het plan van den Stichter van het Christendom*, enz. 3de Afdeeling.

Christendom daarin gevonden, dat het *geestelijk* is en derhalve voor alle landen, staatsinrigtingen en menschen gepast, dat het *eenvoudig* en *beknopt* is, dat het geene algemeene *gelijkvormigheid der uitwendige eerdienst* voorschrijft: en voorwaar, dit alles is op het Protestantismus in vollen nadruk toepasselijk. Het is geestelijk: want het is louter eene meening, een begrip, en wel zoodanig begrip, hetwelk zich, overal en in alle tijden, aan het menschelijk verstand aanbeveelt, met elken regeringsvorm bestaanbaar en volstrekt onafhankelijk is van plaatselijke ligging en landaard. Het Protestantismus, gelijk de godsdienst van het Evangelie, spreekt tot het verstand en het hart. Al wat zinnelijk is ligt buiten deszelfs gebied. Het vordert noch uitwendige praal noch zigtbaren toestel, en daar het zijnen zetel in het inwendige van den mensch vestigt, en allereerst op zijnen wil en zijne gezindheden werkt; kan het zich naar elken Staatsvorm niet alleen schikken, maar het staat tot het bestuur des lands in geene naauwere betrekking, dan tot elke andere uitwendige aangelegenheid der maatschappij. Het is daarbij hoogst eenvoudig en beknopt. Het kent geen ander godsdienstig wetboek dan het Evangelie: dit alleen, en geen kunstig ontworpen leerstelsel, geeft het den mensch in handen: het maakt van de godsdienst geen moeijelijk noch ingewikkeld zamen-

stel

stel van regelen, waarvan de ongeoefende de nuttigheid niet doorziet, en die zijne handelingen aan allerlei willekeurige bepalingen onderwerpen. En dat het, wat de uitwendige eeredienst betreft, velerlei verscheidenheid toelaat, is ons reeds gebleken (119), terwijl het zeker is, dat, onder alle vormen, die, welke de eenvoudigste is en het minst op de zinnen werkt, het meest met deszelfs geest overeenstemt. Geene priesterschaar, geene prachtige tempelgebouwen, geene hulpmiddelen der kunst worden hier vereischt. Doop en Avondmaal zijn hier, wat zij volgens het Evangelie zijn. Plegtigheden en feestvieringen zijn met het Protestantismus slechts in zóó ver bestaanbaar, als zij geschikt zijn, om het godsdienstig gevoel te verlevendigen en Christelijke gezindheden aan te kweeken. Het heeft, bij de armoede of den rijkdom van een volk, niets te verliezen of te winnen: wat de aarde geven kan, om der uitwendige en gemeenschappelijke godsdienst luister bij te zetten, is voor het Protestantismus geene behoefte, ofschoon het evenmin dit alles versmaadt. Het duldt toch, dat in het ééne land de eerdienst met meer plegtigheid gepaard ga, dan in het andere, omdat deszelfs wezen hiervan inderdaad onaf-

(119) Zie de vor. §. en verg. KIST, l. l. bl. 127—135.

afhankelijk is, en alle volken, evenmin als alle tijden, onderling gelijk zijn (120). Dezelfde eigenschappen derhalve, welke het Christendom geschikt maken om algemeen te worden, kenmerken ook het Protestantismus.

§. 46.

Het blijkt nu, dat het verschil van gevoelens, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft, de uitbreiding van het Christendom zoo weinig verhin-

(120) Men kan toch ook op dit stuk te gestreng zijn, en aan een eigen gevoelen te veel waarde hechten. Wat bijzaak is, beoordeele men steeds als zoodanig! Het Christendom staat of valt niet met eene meer of minder plegtige en indrukmakende eerdienst, en het Protestantismus verliest zijn karakter nog niet, al is de openbare godsdienstoefening minder eenvoudig, dan nu doorgaans het geval is. Ook onze godsdientsoefening heeft hare gebreken, waaronder dit niet het minste is, dat zij voor velen te hooge waarde ontleent van de talenten des predikers. De bedenking, van het mogelijk *misbruik* ontleend, schijnt den toets niet te kunnen doorstaan. Van alles *kan*, doch van niets *behoeft* misbruik gemaakt te worden, en wanneer men zich daarbij op de verbastering der Kerk beroept, houdt men niet in het oog, dat hiertoe verscheidene andere oorzaken hebben medegewerkt. Wij voor ons verlangen naar de meeste eenvoudigheid bij de gemeenschappelijke godsdienst, doch zouden ook hier de Christelijke vrijheid niet noodeloos willen beperken, noch op eenparigheid aandringen.

hindert, dat integendeel juist daardoor het Protestantismus de bestemming der Christelijke leer, om de algemeene godsdienst der wereld te worden, helpt bereiken. Geen beletsel tot dit laatste is hier aanwezig, en derhalve ook geene reden om te verwachten, dat de Protestanten ooit, uit dien hoofde, bewogen zullen worden, van hun grondbeginsel afstand te doen.

BESLUIT.

§. 47.

Wij hebben bevonden, dat er, in weêrwil van het verschil van gevoelens, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft, eene éénheid bij hen voorhanden is, welke de krachtigste waarborgen van duurzaamheid oplevert: dat dit verschil van gevoelens, noch met den geest, noch met de bedoelingen van het Christendom strijdig is, en de Christelijke leer niet belet, zich meer en meer uit te breiden en, overeenkomstig hare bestemming, de algemeene godsdienst der menschheid te worden. Bedenken wij nu, dat het Protestantismus eene meening is, en dat meeningen dan eerst geacht kunnen worden vervallen te zijn, wan-

wanneer zij algemeen verworpen worden; zoo mogen wij besluiten, dat de Protestanten, wegens hunne verschillende denkwijze, nimmer bewogen zullen worden hun grondbeginsel te laten varen, het zij, om dat het hun daarbij aan een blijvend vereenigingspunt ontbreekt, het zij dewijl de hoogere belangen der godsdienst zulks eischen, het zij om dat zij met hetzelve de voorwaartsche beweging van het Christendom niet volgen kunnen. Derhalve *levert hun verschil van gevoelens geen' grond op om vast te stellen, dat het Protestantismus zelf niet kan blijven bestaan, maar uit zijn' aard vervallen moet.* De schrijver is van oordeel, dat dit besluit wettig is en blijft, al meende men zich met een of ander door hem voorgedragen denkbeeld niet te kunnen vereenigen. Hij heeft gemeend, waar het, in het algemeen, het *Protestantismus* gold, alleen als *Protestant* te moeten spreken, en in het Protestantsche grondbeginsel te moeten zien, wat het wezenlijk is, een beproefd en erkend gevoelen over het Christendom en den Bijbel, waarin zich meer waarborgen van duurzaamheid vereenigen, dan in het gevoelen van hen, die, of aan het Christendom en den Bijbel een goddelijk gezag betwisten, of dit gezag tot zich trekken. Hij heeft zich bevlijtigd, zoo veel mogelijk van zijn onderwerp af te snijden wat niet regtstreeks tot hetzelve behoorde, en de *duur-*

zaam-

zaamheid van het Protestantismus alleen te beschouwen met betrekking tot het *verschil van gevoelens*, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft. Heeft hij zich somwijlen eenen geringen uitstap veroorlooft; het was, om dat de gang en volledigheid des betoogs zulks vereischten. Zeker heeft hij opzettelijk geene melding gemaakt van eene en andere oorzaak, waaruit men den val van het Protestantismus zou meenen te kunnen voorspellen; zijns inziens nogtans, met even weinig grond, als zulks uit het verschil van gevoelens geschiedt. Ten slotte volgen hier nog eenige *gevolgtrekkingen*, welke zich uit het behandelde onderwerp laten afleiden.

§. 48.

Onze beschouwing van het verschil van gevoelens in de Protestantsche Kerk moge enkele welmeenende doch kortzigtige Protestanten *met hetzelve eenigermate verzoenen.* Zij zien daarin een betreurenswaardig verschijnsel. Zij bejammeren het, dat voortdurend de Protestanten zoo weinig eenstemmig denken over gewigtige godsdienstige aangelegenheden, waardoor hunne uitwendige genootschappelijke vereeniging nog steeds verhinderd wordt. Hierin meenen zij reden te vinden om zich te bekommeren, niet alleen over het toekomstig lot van het Protestan-

tis-

tismus, maar in het algemeen over het Christendom, hetwelk, huns inziens, nu niet die weldadige uitwerking hebben kan, welke men, in andere omstandigheden, van hetzelve verwachten zou. Het gevoerde betoog heeft bewezen, dat deze bezorgdheid overdreven, ja ongegrond is. Men jammere over de liefdeloosheid en onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden, welke door sommige Protestanten wordt betoond, en men keure deze onchristelijke gezindheden even zeer af, als wij gezien hebben, dat zulks door de Apostelen geschied is. Doch men beschouwe dezelve niet als noodzakelijke gevolgen van het verschil van denkwijze, maar als een bijkomend kwaad, waarvan de bron niet in dit verschil, maar in eene verkeerde gesteldheid van het menschelijk hart gezocht moet worden. Wat de verscheidenheid van meeningen zelve betreft, men zij dienaangaande onbekommerd. Gelijk zij de eensgezindheid der harten niet belet, noch den vereenigingsband der Protestanten verbreekt; zoo vloeit er ook geen enkel betreurenswaardig onheil uit voort. In weêrwil van dezelve, kan het Christendom zich trapsgewijze uitbreiden, aan al onze belangen zich meer en meer aansluiten, en eenmaal het gansche menschdom in één godsdienstig geloof vereenigen. Er is hier niets, waardoor de weldadige invloed der Christelijke leer op ons verstand en ons gemoed krachteloos wordt ge-

 maakt,

maakt. En dit voorwaar is zeer gelukkig, dewijl verscheidenheid van denkwijze zoo zeer tot het wezen der menschelijke natuur behoort, dat zij als iets onvermijdelijks beschouwd moet worden. Ware zij met het Christendom niet bestaanbaar, men zou dit laatste niet geschikt moeten achten, om het menschdom te verbroederen, en het wezenlijk heil van allen, onverminderd ieders bijzondere vatbaarheid en aanleg, te bevorderen. Men wijst ons somwijlen op vorige tijden, ten einde het gemis eener éénheid te betreuren, welke toen onder de Protestanten eene buitengewone eenstemmigheid zal hebben te weeg gebragt. Doch eer men zoodanige verlorene eenheid terug wenscht, onderzoeke men, of zij niet meer schijnbaar dan wezenlijk was; of zij den stempel van het Evangelische Christendom droeg; of zij eene vrucht van het Protestantismns of een overblijfsel van het Catholicismus was; of zij op overtuiging dan wel op menschelijke bepalingen, op vrijheid of op dwang was gegrond: en zoo men bevinden mogt, dat zij alle waarborgen van duurzaamheid miste; houde men het daarvoor, dat zij niet in stand kon noch moest blijven, en dat hare opheffing eene overwinning is der Evangelische waarheid. Men zij dan ook wel verzekerd, dat het even vruchteloos is haar terug te wenschen, als hare herstelling te beproeven. Somwijlen schijnt de eenstemmigheid onder de Protestan-

tanten eer af- dan toe te nemen. Enkele tijdperken kenmerken zich door een buitengewoon verschil van gevoelens. De partijen staan, scherper afgedeeld, tegen elkander over: de strijd wordt met in het oog vallende hevigheid en opgewekte geestdrift gevoerd: oude en nieuwe vraagstukken worden te berde gebragt, tegenstrijdige stelsels tot het uiterste gedreven, en aan inmengselen van menschelijke hartstogtelijkheid ontbreekt het, onder dit alles, niet. Niemand meene, dat, in zulk eenen tijd, het Protestantismus door groote gevaren bedreigd wordt, noch geve zich aan overdrevene bezorgdheid over! Hij plaatse zich liever op een verheven standpunt, en trachte de oorzaken van het vreemde verschijnsel op te sporen. Liggen er in dezelve wel eenige waarborgen van duurzaamheid? Zijn zij niet geheel tijdelijk, en derhalve uit haren aard voorbijgaande? Laten zij zich niet, op eene voldoende wijze, verklaren uit den toestand der maatschappijen? Aanschouwt men hier ook iets, hetwelk, onder den invloed van het Protestantismus, nu en dan, verwacht moet worden, en dat juist deszelfs duurzaamheid waarborgt? eene voorbereiding, namelijk, tot eene meerdere uitbreiding van het Christendom en tot eene volkomener toepassing van hetzelve op de gewigtigste aangelegenheden der menschheid? de aankondiging eener nieuwe ontwikkeling van het,

 door

door de godsdienst van het Evangelie, verlichte menschelijk verstand? een uitvloeisel, in één woord, van de steeds dieper doordringende kracht der Christelijke leer, welke in het Protestantismus geenen tegenstand ontmoet? Men zij dan onbekommerd! Stormen zijn in de zedelijke, gelijk in de stoffelijke, wereld zuiveringsmiddelen, en op den storm volgt eene verkwikkende stilte: het bewijs, dat het verbroken evenwigt hersteld is. Wie op den grondslag, door de Evangelisten en Apostelen gelegd, hout, hooi en stroo stapelt, zijn werk zal verwoest worden; maar wie goud, zilver en kostbare steenen bijbrengt, arbeidt voor de eeuwigheid! Nimmer vergete men, dat er, uit het verschil van gevoelens, velerlei goeds voortkomt, hetwelk van eene bestendige eenparigheid van denkwijze — gesteld, zij kon, door het een of ander middel, worden uitgewerkt — niet te verwachten zou zijn; en men zal erkennen, dat hier geene reden bestaat tot beklag of zorg, dat men zelfs hier geen dusgenoemd noodzakelijk kwaad aantreft, waarover men zich pleegt te troosten, om dat het niet te veranderen is; maar een verschijnsel, hetwelk, ja wel, getuigt van onze bekrompenheid, doch waarvan de weldadige gevolgen, in onzen tegenwoordigen toestand, niet voorbijgezien mogen worden, en dat de verhevene ontwerpen van den goddelijken Stichter des Christendoms zoo weinig in den weg

staat,

staat, dat Hij, integendeel, hetzelve aan de uitwerking en verspreiding zijner leer heeft dienstbaar gemaakt.

§. 49.

Wij vinden dan ook, in het geleverde betoog, geenen grond, om eene volstrekt eenparige denkwijze over alles, wat tot de Christelijke leer behoort, als eene zóó wenschelijke zaak te beschouwen, dat wij elk middel, hetwelk tot dit doel mogt schijnen te leiden, met drift zouden moeten aangrijpen en in het werk stellen. Het is zoo, de zucht naar éénheid is aan de menschelijke ziel eigen. Zij is een uitvloeisel van onze waarheidsliefde; zij staat in verband met ons verlangen naar gelijkheid en orde. In de godsdienst inzonderheid heeft eenheid iets bekoorlijks voor ons; zij schijnt derzelver hartverheffend vermogen te versterken, en de eerste voorwaarde te zijn van die verbroedering, welke de vereerders van éénen God moet kenmerken. Ieder onzer zou gaarne zien, dat *zijne* godsdienstige begrippen algemeen aangenomen wierden. Dit zelfde wenscht elke Christelijke gezindte, en er is, op zich zelf, in dit verlangen niets, hetwelk afkeuring verdient. Integendeel is het natuurlijk, dat wij door anderen begeeren toegestemd en goedgekeurd te zien, wat wij zelven voor waar houden,

den, ja ook, dat wij hen tot onze denkwijze trachten over te halen. Onze godsdienstige overtuiging verkrijgt een hooger waarde voor ons, wanneer ook anderen in dezelve deelen Ondertusschen mogen wij nu, uit ons betoog, afleiden, dat zoo wij eene volkomene eenparigheid van gevoelens zoeken tot stand te brengen, wij naar een onbereikbaar doel streven; of, zoo wij al eenigermate bij onze tijdgenooten mogten slagen, althans zeker niets duurzaams zullen stichten. Wel behoeft deze bedenking ons niet terug te houden van de poging, om de verschillende begrippen meer en meer tot overeenstemming te brengen, want wij hebben gezien, dat eene trapswijze toenadering, niet alleen mogelijk, maar zelfs te verwachten is, en door het Protestantismus wordt voorbereid; doch zij make ons *behoedzaam in de keus der middelen!* Eene redelijke eenheid kan alleen door redelijke middelen te weeg worden gebragt: eene redelijke eenheid is ook alleen wenschelijk: elke andere kan geene, dan noodlottige en, voor de zaak des waren Christendoms, verderfelijke gevolgen hebben. Indien het Protestantismus te gronde kon gaan, zou ik deszelfs vernietiging eerder verwachten van die geestverdoovende rust, welke met zekere uiterlijke eenstemmigheid gepaard gaat, dan van de hevigste worsteling der begrippen. De Protestanten mogen toezien, dat zij,

door

door de valsche eenheid van het Catholicismus bekoord, niet te eeniger tijd van het Protestantsche voetspoor afdwalen, en wegen inslaan, welke hen van het voorgestelde doel meer en meer verwijderen zullen! Zij behooren te bedenken, dat de aanwending van ongepaste, door het Christendom gewraakte, middelen niet de overeenstemming bevorderen, maar veeleer aan de verdeeldheid voedsel geven zal. Het zij nimmer hun toeleg te beproeven, om hersenschimmen te verwezenlijken, en verder te gaan, dan de eischen van het Christendom zich uitstrekken, of de, door Gods wijsheid vastgestelde, orde veroorlooft! Zij mogen zich wachten voor het dwaalbegrip, dat uitwendige eenvormigheid zou kunnen leiden tot ware eenstemmigheid des geestes. Niet deze laatste, maar een zielloos Christendom, een koud geloof, eene werktuigelijke godvrucht zal hiervan het gevolg zijn, in afwachting, dat het ontwaakte godsdienstige gevoel en de onderdrukte rede de ketenen, door menschelijken eigenwaan gesmeed, verbreken zullen. Wij meenen alle Protestanten te moeten aanraden, de éénheid alleen dáár te zoeken, waar zij, volgens het Evangelie, te vinden is; deze in hare waarde te leeren kennen, ofschoon zij dan ook velerlei verscheidenheid van denkwijze veroorlooft, en dezelve te beschouwen als een' vermogenden en duurzamen band, waarop het merk der Christelijke

 open-

openbaring staat afgedrukt. Verder mogen zij vertrouwen stellen op de alles overwinnende kracht der Evangelische waarheid, op het bestuur van hunnen éénigen Heer en Zaligmaker, die over zijne gemeente waakt, en eenmaal zijn ligchaam tot vollen wasdom brengen zal. Onderstelt *eenheid*, waarbij aller innerlijke, op kennis gegronde, overtuiging in één punt zamenvloeit, niet de hoogst denkbare ontwikkeling van al onze verstandelijke en zedelijke vermogens, de opheffing van alle hindernissen, waardoor thans ons inzigt in de waarheid belemmerd wordt? En wat anders is zij derhalve, dan *volkomenheid?* Naar deze te verlangen, trapsgewijze tot dezelve te naderen, in haar het doel van ons aanzijn te beschouwen, en, met het oog op haar gerigt, moedig op den weg des onderzoeks voort te gaan, is lofwaardig en edel: dezelve, in den tegenwoordigen toestand van het menschdom, in dit tijdperk van opvoeding en voorbereiding te verwachten, is dwaas! Tegen deze eenheid staat die over, welke haar beeld zal moeten zijn, ofschoon zij alle kennis en overtuiging uitsluit, en op de vernedering onzer natuur gevestigd is. Doch er is nog eene derde, door het Christendom gevorderd en nu reeds mogelijk. Het is de eenheid der harten, door eenstemmige en opregte godvrucht, door onderlinge liefde, goedwilligheid en verdraagzaamheid te weeg gebragt. Alleen in de Protestantsche Kerk, bij verschil van ge-

voe-

voelens, kan deze eenheid plaats hebben, en heeft zij waarde en beteekenis. Zij was die der eerste Christenen, zoo lang zij *één hart en ééne ziel waren*, en wie haar door leer en voorbeeld uitbreidt, arbeidt meer in den geest van het Evangelie, dan hij, die ontwerpen van vereeniging smeedt, waarbij noch de Christenheid, noch het Christendom winnen kunnen.

§. 50.

Zoo veel is zeker, — en dit is niet het minst gewigtige gevolg, waartoe ons betoog ons brengt — een der geschiktste middelen om in onze begrippen over het Christendom tot meerdere overeenstemming te komen, is *vasthouden aan het zuivere Protestantismus*. Elke afwijking, beperking of verkeerde toepassing van hetzelve moet aan de bestaande verdeeldheid voedsel geven, of nieuwe doen geboren worden. De Protestanten kunnen niet te zeer overtuigd zijn, dat de Bijbel hun eenig, wezenlijk en onwrikbaar vereenigingspunt is, Bijbelkennis hunne eerste behoefte, en het vrije onderzoek des Bijbels de weg tot meerdere eenstemmigheid: dat elke meening, welke men als Christelijke waarheid wil doen gelden, aan den Bijbel, overeenkomstig de regelen eener gezonde schriftverklaring en zonder stelselzucht, getoetst moet worden, wanneer zeker, na verschillende en bedachtzame nasporingen, eenmaal blijken

zal,

zal, wat al of niet als bestanddeel van het Christelijk geloof te beschouwen zij. Zij behooren te bedenken, dat zij, om aan zich zelven gelijk en tevens gesloten en sterk te blijven, hun beginsel steeds op den voorgrond moeten plaatsen, zonder zich over sommige gevolgen, welke hieruit voortvloeijen kunnen, te bekommeren, en, allerminst, zonder zich te laten terughouden door de vrees, van te eeniger tijd genoodzaakt te zijn, hunne begrippen over sommige gedeelten der Christelijke leer te wijzigen. Wie zich de mogelijkheid hiervan niet voorstellen durft, heeft de waarheid niet lief, of waant, dat zijne godsdienstkennis volmaakt is. Ons onderzoek der Heilige Schrift zal wel steeds in vele opzigten gebrekkig zijn, en onnaauwkeurige uitkomsten opleveren, doch vruchteloos zal het niet bevonden worden. Er rust een hooger zegen op elke loffelijke poging, om in het gebied der waarheid — veelmeer in dat der Christelijke waarheid — te dringen: want de waarheid te kennen, is evenzeer onze bestemming, als de edelste behoefte onzer natuur. Met vertrouwen mogen wij verzekeren, dat de eensluidende slotsommen onzer nasporingen trapsgewijze menigvuldiger zullen worden, waardoor de overeenstemming in dezelfde mate groeijen zal, als de verschillen verminderen zullen. En wat wij, op deze wijze, verkrijgen zullen zal blijvende waarde hebben, en door de toestemming der volgende geslachten

ge-

gestaafd worden; want indien eene waarheid geene aanbeveling voor ons ontleend van menschelijk gezag, stellen wij niettemin hoogen prijs op de uitkomsten van een vlijtig, langdurig en onbevooroordeeld onderzoek. Geene enkele goedgekweekte vrucht van het zuivere Protestantismus zal verloren gaan, en alle bezorgdheid over de voortduring van dit laatste is te minder gegrond, daar het zich onmiddellijk aan het zuivere Christendom aansluit: een waarborg van bestendigheid, tegen welken al de oorzaken, waaruit men deszelfs vernietiging zou willen voorspellen, niet opwegen kunnen. Voorzeker, het Protestantismus heeft de proef des tijds doorgestaan. Het heeft te diepe wortelen geschoten, te uitgebreiden invloed uitgeoefend op de gewigtigste belangen der menschheid, om in vergetelheid te geraken, of als een onbruikbaar denkbeeld verworpen te worden. Onder hevigen tegenstand heeft het zich, gelijk weleer het Christendom, gevestigd en uitgebreid, worstelende met talloze vijanden, waarvan de gevaarlijkste in zijn eigen schoot woelden. Wij zullen niet beweren, dat het met geene vijanden meer te kampen heeft, noch in de toekomst te strijden zal hebben. De overdrevene eischen der menschelijke rede aan de eene, en de geheele miskenning harer regten aan de andere zijde; een bekrompen ijveren voor Kerkelijke leerstelsels; de rustelooze pogingen der Roomsche Hierarchie, om haar ver-

le-

loren gezag te herwinnen; groote gebeurtenissen, welke den staatkundigen toestand van Europa met omkeering bedreigen en de beschaving doen terug gaan, dit alles kan zeker op het Protestantismus ongunstig werken, ja hetzelve, voor eenen tijd, onderdrukken; doch wie ziet niet, dat de velerlei opgenoemde tegenwerking al die waarborgen van duurzaamheid mist, welke in het Protestantismus gelegen zijn? Ook daarin is het Protestantismus aan het Evangeliesch Christendom gelijk, dat het, even als dit laatste, zijne kracht in het overwinnen van menigerlei tegenstand openbaart. Indien nu niemand het als een bewijs tegen het voortdurend bestaan van het Christendom zal laten gelden, dat het, voor eenen tijd, door onkunde, dwaling en bijgeloof verdonkerd kan worden; zoo is men evenmin geregtigd, uit de mogelijke overheersching van een, tegen het Protestantismus overgesteld, beginsel, tot deszelfs val te besluiten. Dit heeft trouwens de geschiedenis reeds aangetoond. Er zijn in ons land, en ook elders, tijden geweest, waarin het echte Protestantismus zou zijn te gronde gegaan, indien het die inwendige vastheid niet bezat, welke wij in hetzelve hebben doen opmerken.

De Kerkelijke geschiedenis der Christenen na den Apostolischen tijd laat zich in twee groote tijdvakken splitsen. In het eene heerscht menschelijk gezag, in het andere de Bijbel: in beide

de bespeurt men eene trapsgewijze voortgaande ontwikkeling van het overheerschend beginsel. Reeds bij het leven der Apostelen werd de leer der Heilige Schrift door menschelijke bijvoegselen ontsierd en verdonkerd. Het vrije onderzoek bestond, doch werd niet begrepen, en velerlei onbezonnene en ergerlijke meeningen kwamen in omloop. Weldra werd door Kerkelijk gezag vastgesteld, wat al of niet voor Christelijke waarheid te houden was, en het tijdperk van Kerkelijke regtzinnigheid en zoogenoemde ketterij nam een' aanvang. Naar mate het Kerkelijk gezag in een éénhoofdig bestuur overging, hetwelk, door de omstandigheden begunstigd, zich trapsgewijze verhief en deszelfs uitspraken als onfeilbare orakelen deed gelden, verkreeg eene menschelijke heerschappij in de Kerk uitsluitend de overhand. Het geloof regelde zich naar de bepalingen van Pausen en Kerkvergaderingen; de Bijbel werd een nutteloos, door weinigen geraadpleegd, door nog minderen verstaan, en voor de groote menigte ganschelijk gesloten boek. Tegenstand tegen het Christendom was toen tegenstand tegen eene alles overweldigende Priesterheerschappij, en elke poging tot herstelling van een zuiver Bijbelsch Christendom werd beschouwd als strafwaardige ketterij en krachtdadig bedwongen. Deze toestand kon niet duurzaam zijn. De menschelijke geest ontwaakte, en zelfs de overmaat van het kwaad bragt het geneesmiddel aan. Met de Hervor-

ming werd een nieuw tijdperk geopend, en de Bijbel verving de plaats van menschelijk gezag. De Hervormers en hunne eerste volgelingen erkenden de wettigheid van het herstelde beginsel; doch dat zij somwijlen in de toepassing van hetzelve dwaalden en de noodzakelijke gevolgen, welke er uit voortvloeiden, gebrekkig doorzagen, was even natuurlijk, als dat zij zich niet terstond van alle bekrompene begrippen, uit het Catholicismus herkomstig, konden losmaken. De heerschappij des Bijbels kon zich alleen trapsgewijze vestigen. Zij had aanvankelijk, en zij heeft nog heden in de Protestantsche Kerk, te worstelen met velerlei overblijfselen van menschelijk gezag, welke niet dan langzaam verdwijnen zullen. Bovendien onderstelt eene uitsluitende heerschappij des Bijbels onderzoek en kennis der Bijbelsche leer: en hoe groote verdiensten men, in dit opzigt, aan de Hervormers moge toekennen; zij moesten nog eenen rijken oogst voor volgende tijden overlaten. Of zal ooit het onderzoek des Bijbels, in de Christelijke Kerk op aarde, als voltooid kunnen beschouwd worden, en bewijst het groote verschil van gevoelens over de geopenbaarde leer niet inzonderheid, dat er aan dit onderzoek nog veel ontbreekt? Voorts, van het oogenblik af, dat de Bijbel op den voorgrond werd gesteld, moest tegenstand tegen het Christendom tegenstand tegen den Bijbel worden. Het was te voorzien, dat de Rede, na

de

de kluisters van menschelijke overheersching te hebben afgeschud, eerlang onwillig zou zijn, om zich aan het nieuwe gezag te onderwerpen. Dus moest dit gezag ondermijnd, de Goddelijkheid der Openbaring ontkend, en althans de leer des Bijbels aan de uitspraken der Rede worden ondergeschikt. De geschiedenis heeft reeds bewezen, dat deze tegenstand voor Bijbel en Openbaring niet gevaarlijk is, en er geen enkel duurzaam kwaad uit voortspruit, terwijl er dit blijvend goed uit voortgekomen is, dat de Protestanten zich van het gezag des Bijbels juistere begrippen hebben gevormd, en alzoo in hun gemeenschappelijk grondbeginsel zijn bevestigd geworden.

Het is de hooge bestemming van het Protestantismus, om, met krachtdadigen wederstand tegen alle menschelijk gezag en gewetensdwang in de Christelijke Kerk, de heerschappij des Bijbels, door trapsgewijze toenemenden voortgang, uit te breiden en te schragen: om het Christelijk geloof van menschelijke bijvoegselen te zuiveren, en tot deszelfs oorspronkelijke eenvoudigheid terug te voeren: om het menschdom in het bezit te stellen van al den rijkdom, welken de gewijde oorkonden van Gods Openbaringen bevatten, en de gansche aarde te doen deelen in den zegen des Evangelies: om onder de Christenen zooveel eenstemmigheid te weeg te brengen, als de verscheidenheid der menschelijke inzigten mogelijk, en de rust der

Chris-

Christenheid wenschelijk maken. Het zal, onder het bestuur van het verheerlijkt Hoofd zijner gemeente, deze bestemming vervullen, want al de voorwaarden hiertoe liggen in hetzelve opgesloten. Het zal in stand blijven, zoo lang de Bijbel voor ons de eenige kenbron zijn zal der Evangelische Openbaring, en deze de eenige regel van ons godsdienstig geloof en van onze pligtsbetrachting. Mogt het, hier of elders, met het Christendom insluimeren, het zal zeker weder met hetzelve ontwaken: het zal met het Christendom in wezen blijven en algemeen worden! Geene menschelijke magt toch zal de leer van Gods Zoon van de aarde verbannen. Wat ook verdwijne en te gronde ga,

HET WOORD DES HEEREN BLIJFT IN EEUWIGHEID!

VERHANDELING

TEN BETOOGE,

Dat het verschil van gevoelens, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft, geen' grond oplevert om vast te stellen, dat het Protestantismus zelf niet kan blijven bestaan, maar uit zijn' aard vervallen moet,

DOOR

WILHELM OTTO,

Predikant te Maagdenburg.

AAN WIEN EEN ZILVEREN EEREPRIJS

IS TOEGEWEZEN.

VERHANDELING,

TEN BETOOGE,

Dat het verschil van gevoelens, hetwelk onder de Protestanten plaats heeft, geen' grond oplevert om vast te stellen, dat het Protestantismus zelf niet kan blijven bestaan, maar uit zijn' aard vervallen moet.

Ieder, die opmerkzaam en nadenkend de Protestantsche Kerk en de bewegingen in dezelve gadeslaat, moet het opperen der vraag, welker beantwoording wij thans beproeven willen, even natuurlijk als noodzakelijk vinden. Men heeft immers gevraagd en er aan getwijfeld, of het Christendom in 't algemeen wel duurzaam zou kunnen bestaan, en aan de behoeften en eischen van den menschelijken geest en het menschelijke hart voldoen? Hoe veel te meer moet zich dan het Protestantismus zulk eene vraag laten welgevallen, daar dit, in verhouding, toch slechts een zeer klein gedeelte der Kerk van CHRISTUS omvat, en het toch wel een blijk van verregaande geloofsverwaandheid wezen zou, die vraag,

als

beleedigend of heiligschennend, gansch en al af te wijzen. Het Protestantismus is slechts eene wijze van denken en gelooven in de Christelijke Kerk en, als zoodanig, aan vergankelijkheid en wisseling onderhevig, gelijk alle andere, die zich gedurende den loop der eeuwen in de Christelijke Kerk hebben vertoond; en zelfs dan, wanneer dit de eenige ware en regte wijze mogt zijn; wanneer men Protestantismus met waar Bijbelsch Christendom voor gelijkwezig houden kon, — behoorden wij toch, zoo lang er nog tegenovergestelde gevoelens *omtrent* en wijzen *van* geloof voorhanden zijn, bereid te wezen tot onderzoek en verantwoording onzes geloofs; iets, hetwelk voor beide partijen niet dan zegenrijke gevolgen hebben kan.

En bovendien moet een degelijk antwoord op onze vraag voor allen van het hoogste gewigt zijn, omdat wij, zoo het eens bevestigend uitviel, alles moesten bijzetten, om tegen het inbrekend euvel eenen dam te leggen; in het tegenovergestelde geval echter, blijde en getroost de toekomst zouden kunnen te gemoet gaan, en den genen het zwijgen opleggen, die het nakend verval onzer Kerk voorspellen en eigenmagtig tegenhouden wilden. Zulk eene wijze van zien omtrent het Protestantismus, en zulk eene vrees omtrent deszelfs voortbestaan, is geenszins van allen grond ontbloot. Want wanneer men ziet

op

op het verschil van gevoelens onder de Protestanten zelve; wanneer men nagaat, derzelver oorsprong, verdere ontwikkeling en volledige vorming, en dan zich zelven in zoodanig eene verwarring en worsteling van zich tegensprekende en tegenstrijdige gevoelens ontwaart, dan moest men wel geheel zorgeloos en in eene strafbare onverschilligheid verzonken zijn, zoo men geenszins voor de toekomst bevreesd wierd. Toen het hervormingswerk van LUTHER geslaagd, de oude dwangheerschappij gefnuikt en de nieuwe Kerk gegrondvest was, bewoog zich in dezelve, gelijk natuurlijk was, die geest, welke haar het aanwezen gegeven had, op eene geweldige wijze, en men maakte zich de even verworven vrijheid ten nutte, om zich, deels naar binnen, deels naar buiten, te versterken. Men kende en gevoelde geene meer dringende en meer noodzakelijke behoefte, dan die, van zich tegen de aanklagten en beschuldigingen dier Kerk te regtvaardigen, van welke men zich zoo even ontslagen had; de vaak maar al te hevige Polemiek tegen de Roomsch-Katholieke Kerk en het Pausdom hield aller hoofden en pennen bezig, en in deze gemeenschappelijke bedrijvigheid, in dezen strijd van allen tegen één', vergat men de menigvuldige verschillen van gevoelens en de afwijkingen van elkander; men gevoelde zich ééns! Maar toen zich het leerbegrip der jeugdige Kerk langzamerhand

al vaster en vaster vormde, toen het getal harer aanhangeren van dag tot dag aanwies, ook in Zwitserland, door ZWINGLI, een gelijksoortig werk met gelukkig gevolg was ondernomen, en men zich, ten minste een' tijd lang, voor den aanval der wereldlijke magt beschermd en beveiligd zag, toen begonnen de Protestantsche Godgeleerden hunne blikken meer op den inwendigen toestand der Kerk te rigten, hun leerbegrip zelve verder te voltooijen, deszelfs enkele stellingen nader te bepalen en grondiger te vestigen. Hoe noodzakelijk en gewigtig nu deze bemoeijingen ook waren, zoo hadden zij toch eene bijna onafzienbare reeks van godgeleerde twisten en beroerten ten gevolge, en onder de Protestanten zelve werd er een verschil van gevoelens openbaar, als er nog nimmer had plaats gevonden; te meer, daar de tegenstelling tegen de Gereformeerde Kerk steeds krachtiger en bijtender uitkwam (1).

Intusschen zou men zeer dwalen, indien men dat toenmaals heerschend verschil van gevoelens met het hedendaagsche wilde gelijk stellen. Toen toch streed men, als ik het zoo zeggen mag, *in* het geloof, *over* het geloof. De wezenlijke grond-

(1) De Schrijver bedoelt hier wel de tegenstelling, of liever *het verschil der overige Protestantsche Kerken* van de Gereformeerde of Kalvijnschgezinde Kerk. (VERT.)

leerstellingen bleven vast en onwankelbaar staan, en elke afwijking van dezelven werd door de opmerkzame Sionswachters spoedig bespeurd; het waren meer de menschelijke opvattingswijzen van hetzelve (2), wier inhoud door allen als geldend erkend was; het waren vaak meer kleingeestige, spitsvindige schoolsche vragen, om welke men twistte. Ja, door zekere godgeleerde partij werd de vrijheid van gevoelens bijzonder beperkt, daar zij „*de woorden des zaligen Heeren* „LUTHERI" bijna hooger achtte dan die der Heilige Schrift, en altoos maar schreeuwde over de gruwelijke verraderij van het zuivere Lutherdom, doch niet van het Evangelie zelve. Dan weldra zou het anders worden! Want terwijl zich de Luthersche Godgeleerden nog altoos achter de bolwerken eener oude scholastiek verschansten, onbewust en onbekommerd, uit den goeden ouden tijd goed en kwaad, waar en onwaar, houdbaar en onhoudbaar aannamen, en zich op de zuiverheid hunner leer verhieven, was er onder de Gereformeerde Godgeleerden een nieuwe, vrijere, wetenschappelijke geest ontwaakt, die een tooneel van scheiding en afzondering opende, hetwelk voor de Luthersche Godgeleerden even onverwacht als opwekkend was. Want nu gevoelden zij de behoefte, om met den tijd voort te gaan;

(2) Namelijk van het Geloof. (VERT.)

gaan; en eene zekere ijverzucht dreef hen aan, om met die gelijk op te slaan, en velden te bebouwen, die zij tot hiertoe nog niet gekend hadden. Hierbij kwamen naderhand nog de *Piëtistische* twisten (3), die er niet weinig toe bijdroegen, om zoo wel onder de eigenlijke godgeleerden als onder de leeken een nieuw leven te verwekken en aan de steile orthodoxie voor altoos een einde te maken. Doch den voornaamsten grond tot het heerschend verschil van gevoelens onder de Protestanten leide de Wijsbegeerte. Wij bedoelen niet de *Duitsche* Wijsbegeer-

(3) *Piëtisten* zijn eigenlijk *Vroomzinnigen*; daarop wijst de beteekenis van dit in Duitschland geboren kunstwoord, en de eersten, die dus genoemd werden, waren doorgaans zulken, die meer in vroomheid van zin, in zuiverheid van gemoed, dan in zuiverheid van begrippen uitmuntten. Evenwel, in tegenstelling met hunne tegenstanders, de zoogenoemde *Rationalisten*, ook Duitschers van geboorte, noemen wij de eersten liever *Gevoelsgeloovigen*, de laatsten *Denkgeloovigen*, dat is, zulken, bij welken in het *gelooven*, of het *gevoel*, of het *verstand* meer werkzaam is. Men bezigde en bezigt, gelijk bekend is, ook nog het woord *Piëtist* veelal in eene kwade beteekenis, als in die van *dweeper*; eigenlijk onjuist, doch niet zonder grond, want men weet, dat juist onder die *gevoelsgeloovigen* de dweepers in menigte gevonden worden. De strijd overigens tusschen *Piëtisten* en *Rationalisten*, die nog steeds voortduurt, zal, onzes inziens, niet eerder een gelukkig einde nemen, voor dat de strijdenden hun eigen denk- en gevoelvermogen in harmonie gebragt hebben.

(VERT.)

geerte, die zelfs dáár, waar zij het geloof aanviel en in deszelfs grondvesten dreigde te schokken, wegens den ernst, en, men zou bijna zeggen kunnen, wegens den heiligen ijver, waarmede zij hare navorschingen en onderzoekingen dreef, toch zóó gevaarlijk niet worden kon; maar wij bedoelen die wufte *Encyclopedisterij*, die zich Wijsbegeerte noemde en zich van Frankrijk uit, over Duitschland verbreidde. Deze *Naturalistische* en *Atheistische* Wijsbegeerte dreigde de Kerk te zullen doen instorten. Want terwijl zij alles aanrandde, het heiligste zelfs aangreep en bespottelijk maakte, ging zij er niet bloot op uit, om het *Positieve* (4) den bodem in te slaan, maar ook om een volslagen Atheismus te grondvesten en in te voeren. En dat zij in de Protestantsche Kerk van Duitschland zoo vele aanhangers en blinde navolgers vond, daartoe moesten andere mannen, tegen eigen willen en weten, medewerken. De historisch-kritische onderzoekingen nopens den Kanon en de kerkelijke geschiedenis, door SEMLER en anderen begonnen, hadden veel bijval en deelneming gevonden en ook belangrijke resultaten opgeleverd. Maar hoe meer dwaling en bedrog er ontdekt, hoe meer twijfelingen er geopperd werden, des te

(4) Het *stellig geopenbaarde* of door *Overlevering* als waar en wettig aangenomene. (VERT.)

te meer werd men er toe geneigd, om het nog bestaande reeds van voren voor verdacht en onecht aan te zien. En dit juist was het verderfelijke bij elk onderzoek en iedere navorsching, dat men ze reeds aanstonds begon met het voornemen, om nieuwe dwalingen te ontdekken en een nieuw licht voor de wereld te ontsteken.

Zoo ontstond de zoogenoemde verlichting van eenen BAHRDT, van den Wolfenbüttelschen Fragmentist en anderen. Deze heeft nu, wel is waar, Gode zij dank! haar einde bereikt, maar het verschil van gevoelens is, wat het wezen der zaak betreft, hetzelfde; de twistpunten zijn dezelfde gebleven. En vooral komt in onze dagen dit heerschend verschil van gevoelens onder de Protestanten regt in het oogloopend voor den dag, en men kan wel zeggen, dat men, werwaarts men ook de handen uitstrekt, slechts zweren aanraakt. Want de beide allengs ontstane hoofdrigtingen van het *Rationalismus* en *Supranaturalismus*, zijn, hoe schoonklinkend men dezelven ook van menigen kant ontveinzen en als reeds lang uit den weg geruimd, over het hoofd moge zien, toch nog altoos dezelfden, staan nog altijd vijandelijk tegen elkander over, zoeken elkander te schande te maken en te vernietigen; en alle die genen, welke den strijd bijleggen en de strijdenden met elkander verzoenen willen, bederven het, ook bij de beste oogmerken en de

meest

meest juiste wijze van handelen, bij beide partijen. En dit is juist het ongeluk, dat het heerschend verschil van gevoelens niet in geschiedkundige of uitlegkundige twistpunten, maar eenig en alléén in leerstellige — men kan wel zeggen — vooroordeelen, zijnen grond heeft. Want deze brengt een ieder toch wel mede, die den zin der oorkonden wil uitvorschen of de geschiedenis der Kerk leeren kennen. Het kan hier natuurlijkerwijze de plaats niet zijn, deze beide tegenstellingen uitvoerig te schetsen, want dat is in onze dagen helaas! maar al te dikwijls geschied; en elk leerboek der leerstellige godgeleerdheid toont overvloedig aan, hoe verschillend de inzigten en gevoelens omtrent het leerstellige zijn; menigeen behelst enkel gevoelens over leerstellingen, geene leerstellingen zelve. Maar, buitendien, heeft zich dat hoofdverschil niet bloot in de leerstellige Godgeleerdheid doen gelden, alle Godgeleerde Wetenschappen getuigen van deszelfs invloed, en worden naar hetzelve op verschillende wijze behandeld. Hoe vele soorten van uitlegkunde en schriftverklaring hebben er zich in onze dagen niet vertoond? eene dogmatische, grammatisch-historische, philologisch-natiologische, denkgeloovige, wonderen wegverklarende, en wonderen makende, eene panharmonische, eene geloovig-diepe en helderziende, en eene ongeloo-

loovig - oppervlakkige (5)! Verder, welk een verschil van gevoelens heerscht er niet over de geschiedenis der Kerk! Hoe velen gaan toch niet altoos nog daarop uit, dat zij dezelve tot eene geschiedenis van enkel gruwelen en wanbedrijven maken; dat zij in dezelve slechts teruggang en verwijdering zien van het oorspronkelijke beeld; honen, zoo als MENZEL in zijne *Geschichte der Reformation*, hare verhevenste tijdpunten en tijdperken, terwijl zij van die mannen, door welken deze voortgebragt werden, altoos slechts de gebreken en zwakheden aan het licht brengen En als anderen eenen dieperen geest en zin in de geschiedenis der Kerk vinden, het waren van den Goddelijken Geest, niettegenstaande alle afdwalingen, in dezelve waarnemen, dan zegt men: „dat heet kerkgeschiedenis pre-

(5) Wat de Schrijver door *philologisch - natiologische* uitlegkunde verstaat, is ons duister gebleven. Wij twijfelen er ook zeer aan, of hij door deze uitdrukking bij zijne landgenooten zou begrepen zijn geworden; trouwens, *ons* is nog geen geschrift der nieuwere Hoogduitsche Godgeleerdheid bekend geworden, waaruit blijken kon, dat die uitdrukking aldaar bekend of gangbaar is. — Misschien wil de Schrijver er door aanduiden: eene uitlegkunde, welke evenzeer op taalkunde gegrond is, als zij op de eigendommelijkheid van den volksstam, *tot welken* een Schrijver van Bijbelsche geschriften behoort en *voor welken* hij schrijft, terugzigt neemt. — Even onzeker bleven wij omtrent de *panharmonische*, dat is, *alles in overeenstemming brengende* uitlegkunde. (VERT.)

prediken, niet oordeelkundig, geschiedkundig navorschen en onderzoeken." „Maar," zeggen anderen: „dat zijn alles maar nevenzaken, *in necessariis unitas*," en daarmede bedoelen zij het zoogenaamde practische, den invloed der Kerk op hare leden. Maar ook binnen dit gebied zoekt men de zoo hoog geprezene *unitas* te vergeefs. Dat de verbetering en heiliging der menschen het hoogste doel der kerke zij, daarover is men het wel eens; maar over den aard en de wijze en de middelen, om dit te bereiken, ontstaat van nieuws een strijd. Wie heeft het toch beslist, of de Kerk hiertoe slechts de prediking en de sacramenten, of ook nog eene uitwendige eeredienst, eene liturgie (6) en kerkelijke tucht noodig heeft? En schreeuwen er niet velen aanstonds over afval tot het Catholicismus, zoodra zij slechts deze laatste woorden hooren?! Maar gesteld, slechts de prediking ware noodig en heilzaam; vragen en twisten er dan niet wederom velen over, of men geloof of zedeleer en goede werken, of men kunstmatig of kunsteloos, of men *halieutisch*, *keryktisch*, *analitisch*, of *synthetisch*, of *analitisch-synthetisch* prediken zal?

Ook

(6) Eene liturgie is eigenlijk eene verzameling van kerkelijke voorschriften tot regeling van de gemeenschappelijke godsdienst.

Ook de jeugd moet in het Christendom onderwezen worden „Maar hoe?" vraagt men elkander aanstonds. „In het oude geloof der vaderen, of in het nieuwe verlichte?" Om niet te spreken van den aard en de wijze en de manier van het onderwijs zelve. En wat nu ten slotte de leer van de Kerk, hare inrigting en haar bestuur betreft, welk een verschil vertoont zich dáár, niet slechts in het bespiegelende, maar ook in de wezenlijkheid en in de beoefening! „'s Lands wijs 's lands eer" zou men ook hier wel zeggen kunnen; ieder land heeft zijne bijzondere (kerkelijke) inrigting; hier een Consistorie, daar Kerkeraden, daar Presbyteriums, Synoden, Bisschoppen, Prelaten, Generaal-Superintendenten.

En hoe verschillend de gevoelens en wenschen van enkele personen te dezen opzigte zijn, hieromtrent geeft ons elke opslag van het oog op die twisten en twistschriften inlichting, welke door de invoering der Pruisische Agende aan het licht gebragt zijn, en thans in *Baden* door dezelfde aanleiding op gelijke wijze dreigen uit te breken. De eene partij wil alles van boven af (7) *ingerigt* en *geregeld* hebben, en geeft aan het regt van den Landsheer *circa sacra* de verst mogelijke uitgestrektheid; de andere partij wil aan den Landsheer niets toestaan; volgens haar, zal hij maar

(7) Dat is, van het hoogste Staatkundige bestuur.

maar een werktuig zijn in de handen der geestelijken —, of, gelijk zij liever zeggen, der kerke —; hij zal slechts ten uitvoer brengen, wat deze verordenen, geene regten, maar wel vele pligten hebben. Ja, er laten zich thans in *Hessen* en *Saxen* stemmen hooren, die de Kerk, en met de Kerk zich zelven en den geestelijken stand, door vertegenwoordigers onder de *Landstenden* vertegenwoordigd willen hebben. Voor anderen, gelijk bij voorbeeld voor KRUG, is zoo iets geheel overbodig, want hij denkt bij de Kerk slechts aan de muren der gebouwen, en ten hoogste is zij hem eene toevallige vereeniging, een genootschap, eene *klub*. Van daar dan ook zijn groote ijver voor de opneming der Joden in dezelve, zonder terugzigt op het geloof, daar men boven die vooroordeelen, althans ver genoeg, verheven is. Mr. RICHTER te *Zwickau*, wil, eindelijk, in zijne *freie Kirche* de gansche Kerk hervormen. Zijn plan is, om *of* alle geestelijken geheel af te schaffen en mannen en vrouwen van elken stand in de Kerk te laten spreken, want de geestelijken bragten door hunnen hoogmoed en strijdzucht niets dan onheil in de Kerk; *of* hen toch ten minste tot nuttige menschen te maken, tot den akkerbouw, de ooft- en bijenteelt, tot de muzijk en dergelijke dingen meer, aan te zetten, daar zij thans voor hun zwaar inkomen veel te weinig te doen hadden, en juist

in

in deze hunne traagheid op heillooze *allotria* vervielen (8).

Waar zulk een gemengd zamenweefsel van gevoelens heerscht, daar kan het dan ook niet aan zoogenoemde Ultra's en schreeuwers ontbreken, die er aan beide zijden een geregeld handwerk van maken, om het vuur altoos weer op te rakelen en van tijd tot tijd de bazuin te blazen, te einde alles weder in rep en roer te zetten.

Terwijl de eene partij over *Mysticismus* schreeuwt, wanneer de Bijbelsche zegswijzen: *geloof*, *wedergeboorte*, *heiligmaking*, gebruikt worden, in plaats van *getrouwheid aan de overtuiging*, *verbetering*, *ijver voor de deugd*, terwijl zij niets duidelijk genoeg uitdrukken kunnen, voor dat het zoo klaar als water geworden is, leggen er zich anderen op toe, om slechts van bloed en wonden te spreken, miskennen den Christelijken geest in zijne menigvuldige vormen en uitingen, en laten zich zelfs de moeite gaarne welgevallen, om de opschriften van brieven te kritizeren, of zij Christelijk zijn of niet. (Gelijk de *Euangelische Kirchenzeitung* bij de briefwisseling van COLLENBUSCH). Al het onheil en ongeluk, wat er in de wereld maar zijn kan: *demagogie*, *revolutie*, pest, aardbeving, oorlog,

(8) *Allotria*; zaken, die niet tot hunne betrekking behooren.

log, wrijft de eene partij de andere aan, en ziet in dezelve de *materia peccans.* Ja ik geloof, wanneer er in de woning van menigen vriend des lichts, dieven en moordenaars inbraken, hij zou in den eersten schrik Mystieken, dompers, schreeuwen! en er naderhand nog op zweren, dat het ten minste vermomden geweest waren.

Hier komt nu nog bij, de Wijsbegeerte der *Hegeliaansche school*, welke zich boven alles verheft en zoo doende alles bevredigen wil. Want terwijl zij het *Rationalismus* en *Supranaturalismus* slechts voor onvolmaakte trappen van ontwikkeling, als het ware slechts voor *punten van doorgang* beschouwt, (omdat bij het eerste slechts het *abstraherende*, *raisonnerende* en *kritizerende* verstand werkzaam is, en in het andere alles op een bewusteloos, onuitsprekelijk, boven alles verheven en zich verheffend gevoel aankomt,) tracht zij zich boven beide te verheffen, wil tot de Rede zelve, tot de ware bespiegeling doordringen, in dewelke het geloof „opgeheven" dat heet, (9) *bewaard en behouden*, maar ook tevens op eenen hoogeren trap *verheven* zal worden. Maar bij eene meer naauwkeurige beschouwing vindt men dan toch, dat bij deze Wijsbegeerte, wanneer zij zich van de Christelijke

(9) Bij HEGEL.

ke geloofsleer meester maakt, het geloof, zoo wel wat den vorm als den inhoud betreft, werkelijk opgeheven, dat heet (10), *vernietigd* en *verwoest* wordt. Want in deze bespiegelende Dogmatiek, is de Heilige Schrift uit hare regten verdrongen en heeft nog slechts een schijnbaar gezag behouden. Men tracht uit haar wel de grondslagen dier stellingen te ontlenen, die op eene bespiegelende wijze gevestigd moeten worden; maar zoodra men aan de werkelijke bespiegeling komt, worden deze stellingen in het oneindig uitgestrekte gebied van zoogenoemde voorstellingen verwezen, waarin het volk naar believen ronddolen en zich zóó bezig houden kan, terwijl de Godgeleerden zich tot de wolken verheffen, en, in het bezit van den bespiegelenden inhoud, van deze nu ledig gemaakte voorstellingen uit, op hetzelve (volk) trotsch ter nederzien (11). De Schrift wordt hier dus slechts *pro forma* en om den schijn van regtvaardigheid te hebben, gebruikt; geene bespiegelende bevestiging der stellingen heeft, geheel op zich zelve, bestaan en waarheid; en hem, die juist denken en wijsgeerig redeneren kan, kan men

(10) Bij ons.

(11) *Ledig gemaakte voorstellingen*, dat is, zulke voorstellingen, waaruit de stellige begrippen zijn weggenomen, en die dus nog slechts uit ontkennende bestaan.

men ook slechts met overweldigende bewijzen het Christendom aannemelijk maken. Deze Wijsgeerige Godgeleerdheid verklaart het immers zelf, dat iets niet daarom waar is, omdat het in den Bijbel staat, maar, dat het in den Bijbel staat omdat het waar is. Maar niet enkel door deze grondbeginselen, ook door de waarlijk Babylonische taalverwarring, die uit dezelve volgt, heeft die Wijsgeerige Godgeleerdheid den strijd der partijen eerst regt hevig gemaakt. Want terwijl zij alle leerstellingen, niet slechts van den Bijbel, maar ook van het kerkelijke geloofsstelsel wijsgeerig zocht te bevestigen, hield zij, wel is waar, sluw genoeg, de oude dogmatische wijze van uitdrukking (*terminologie*) bij, maar schoof haar eene geheel andere beteekenis onder; en zoo streed men dan op leven en dood, heen en weder, voor en tegen, tot dat men eindelijk vond, dat een ieder zich iets anders dacht onder hetgene hij eigenlijk verdedigen of bestrijden wilde. Zoo spreekt zij ook van eenen God, maar bij eene meer naauwkeurige beschouwing is het: het *zijn* (12), hetwelk het *denken* is, en als zoodanig het *weten;* zij spreekt ook van eene schepping der wereld uit niets, maar dat wil zoo veel zeggen als: de wereld en de geheele natuur heeft misschien reeds van eeuwigheid

(12) Het *wezen*, *το*, *esse*.

heid af bestaan, want zij schept zich zelve; maar zoo lang er nog geene menschen waren, die dezelve *dachten*, was zij zoo goed als niet aanwezig, want het *zuivere zijn* is *het niets*. Door de Goddelijke Voorzienigheid wordt de wereld geregeerd, dat wil zeggen: de wereld der geesten, want in de Natuur gaat alles door het toeval zijnen gang, de geest der algemeene menschheid is de Wereldregeerder, waarvan dan ook de menschelijke wetenschap een wezenlijk gedeelte der Goddelijke Voorzienigheid zelve is. De verlossing is door CHRISTUS gekomen, dat is zoo veel als: de terugkeering van den bijzonderen geest der menschen tot den algemeenen geest der menschheid is tot stand gebragt. Er is eene opstanding, dat is: de mensch zal eens zijne persoonlijkheid (13) laten varen, en in den algemeenen geest opgelost worden. Er is eene onsterfelijkheid, want van dat gene, wat wij gedacht, gesproken, gedaan hebben, zal men nog na onzen dood een tijd lang spreken, en onze daden zullen hier nog gevolgen hebben. Er is een oordeel, en dat is de wereldgeschiedenis (14).

Een treurig, maar — gelijk ik hoop — een getrouw beeld van het verschil van gevoelens, zoo

(13) Zijn eigendommelijk bestaan als mensch.

(14) Reeds SCHILLER sprak het uit: „*und die Weltgeschichte ist das Weltgericht.*"

zoo als het zich in onze dagen openlijk en vrij laat hooren en overal doet gelden. Want wat iemand slechts invalt, dat zendt hij de wereld in, en de censuur laat het doorgaan, wanneer het niet openbaar tegen de godsdienst strijdt, waartoe echter al veel behoort. Want zoo streng men is, ten aanzien van gevoelens en uitdrukkingen, die slechts op eenigerlei wijze den Staat schijnen aan te vallen, zoo toegevend is men bij de godsdienst, en wanneer slechts het geloof aan God niet regelregt verworpen wordt, kan men schrijven wat men maar wil. En waarom zou men ook niet, daar er immers in de Kerk zelve, op de predik- en leerstoelen eene volslagene vrijheid van leeren heerscht? Vroeger was dat geheel anders; want bij al het verschil van gevoelens in de hoofden der godgeleerden, waren toch de leerstellingen en bepalingen der Symbolische Boeken de grenspalen, binnen welke zij zich bewogen, van dewelken zij zich niet durfden verwijderen, en die zij niet waagden te overtreden; en het is bekend genoeg, welk een geschreeuw de Orthodoxen aanhieven, toen SPENER en zijne school zich in hunne leer van de Symbolische Boeken schenen te verwijderen, toen zij het menschelijke in dezelven bijzonderlijk kenbaar deden worden en het onderscheidende der beijdenissen niet zoo streng wilden doen gelden. Hier, in de Symbolische Schriften, was eene uit-

uitlegging der Schrift gegeven, die men voor onfeilbaar hield; hier waren de voornaamste leerstellingen, waardoor men zich kenmerkend onderscheidde, met derzelver gronden en gevolgen zoo voorgesteld, dat men geloofde, daar niet ééne letter van te kunnen ontberen. Daarbij kwam nog de eed, door welken de leeraren en dienaren der Kerk, bij de aanvaarding van hun ambt, tot de leer der Symbolische Boeken verpligt werden, en die wel menig geweten bond, om ten minste niet openlijk en voor het volk, afwijkende gevoelens te doen hooren. Maar sints men dezen eed niet meer vorderde, sints de Kerk het vooronderstelde, dat geen van hare dienaren tot haren ondergang werken, en hare grondpilaren ondermijnen zou, begon men van dit vertrouwen misbruik te maken, en datgene als een regt te eischen, wat zij toch slechts als eene vrijwillige vergunning had toegestaan. En om dit te kunnen, begon men eenen strijd tegen de Symbolische Boeken zelve, greep men haar gezag, hetwelk zij als regel der kerkleer hadden, aan, en wilde men aan dezelven, ten hoogste genomen, een geschied-oudheidkundig gewigt laten behouden, gelijk elke andere oorkonde uit den ouden tijd heeft. De voortgang der schriftverklaring leverde hiertoe eenen degelijken grond; en terwijl men vele plaatsen der Heilige Schrift geheel anders verklaarde, dan zulks in de Belij-

de-

denisschriften geschied was; terwijl thans ook zoo menige bewijsvoering met hare gevolgtrekkingen niet meer goed kon geheeten worden, begon men, het „*quia consentiunt*" in een „*quatenus*" te veranderen. Maar terwijl men zoo stilzwijgend toestond, dat de Symbolische Boeken niet overal met de Heilige Schrift overeenstemden, was het aan het oordeel van een ieder overgelaten, waar hij deze overeenstemming of niet-overeenstemming vinden wilde. Wat was dus natuurlijker, dan dat velen bijkans nergens eene overeenstemming meenden te zien, zoodat hun het „*quatenus*" eene volslagene ontkenning werd. Maar lastig was en bleef het toch altoos; daarom nam men de proef, om het gezag der Symbolische Boeken geheel en al te fnuiken, en uit derzelver oorsprong en geschiedenis aan te toonen, dat hun slechts door onkunde zulk een geldend aanzien in de Kerk was toegekend. Deze vaak begonnen, en in nieuweren tijd door STEPHANI, met groot vertrouwen op eene goede uitkomst, herhaalde proeve, moest echter natuurlijkerwijze mislukken, en de onbevangenen, zoo als, bij voorbeeld, MÄRTENS, sloegen daarom eenen anderen weg in, en trachtten door wijsgeerige bewijzen en redeneringen het geldend gezag en aanzien der Symbolische Boeken te vernietigen. En in hoe verre dit gelukt is, welk eene groote vrees voor symbolischen

 dwang

dwang en voor eenen papieren Paus thans de gemoederen vervult, is bij de viering van het derde Jubelfeest der Augsburgsche Geloofsbelijdenis regt duidelijk geworden. Want hoe weinig stemmen toch werden er toen luide, die van eene „onveranderlijke waardij der Augsburgsche Confessie" spraken, (HEUBNER), of dezelve „den oogappel der Euangelische Kerk" noemden, (HARMS), of ten minste den inhoud van dezelve trachtten te redden, en tegen onverstandige aanvallen en beschimpingen poogden te beveiligen, (FUCHS, SARTORIUS); en waar zij luide werden, hoe verhieven daar niet aanstonds de kritische Pausen hunne stemmen, om het veroordeelingsvonnis uit te spreken en over Catholicismus of Obscurantismus te schreeuwen! Zoo was dan alzoo de laatste grenspaal opgeheven, en aan ieder dorpspredikant het regt gegeven, te leeren, hoe hij wilde; een geloof te prediken wat hij wilde, misschien ook wel in 't geheel geen. Hierbij komt nog eene andere belangrijke omstandigheid. Gestreden was er in de eerste tijden der Protestantsche Kerk genoeg. Polemiek beteekende immers bijna hetzelfde als Theologie, maar men bediende zich hiertoe van de geleerde taal, waarvan het volk niets verstond; en zelfs dan, wanneer men dit niet deed, wanneer er ook van de predik- en leerstoelen uit-, en in ontelbare geschriften, in de Duitsche taal ge-

twist

twist en gestreden werd, nam het volk er evenwel weinig notitie van, en de strijdenden waren er ook verre van af, om zich op hetzelve te beroepen, en als scheidsregters mede in den strijd te trekken. Dat zouden die Godgeleerden, als hen zelven en hunne wetenschap verontwaardigende beschouwd hebben, als iets, waartoe zij nimmer zouden zijn overgegaan. Men won wel de bedenkingen van Faculteiten en aanzienlijke Godgeleerden in; maar aan niet-godgeleerden veroorloofde men niet, aan den strijd deel te nemen; en het is bekend, welk een getier de zoogenaamde Orthodoxen maakten, toen de regtsgeleerde THOMASIUS het gebied der Godgeleerdheid maar van ter zijde aanroerde en slechts op een' zeer verren afstand deel scheen te nemen aan de meeningen der Piëtisten, over de Symbolische Boeken. Maar daarna is het anders geworden! want daar men niet meer over den vorm, maar over den wezenlijken inhoud des geloofs streed, trok men de leeken, of, zoo men liever wil, de niet-godgeleerden, mede in den strijd. Men dreef buitendien de zoogenoemde verlichting te vrij en te schaamteloos, schreef Bijbels in den volkstoon, droeg overal in predikatien de nieuwe leer voor, en vervaardigde niet bloot twistschriften, maar ook dogmatische leerboeken en geheele stelsels van ongeloof in de Duitsche taal. Dit was vooreerst veel gemakkelijker, en vervolgens ook

 veel

veel voordeeliger, omdat men op deze wijze het getal aanhangers aanmerkelijk vermeerderen en onder de onbeschaafden toch ook jongeren aanwerven kon, die men het allerminste versmaadde, omdat zij, ongeschikt om het valsche van het ware te onderscheiden, datgene, wat hun eenmaal als regt was voorgekomen, te vaster hielden en te heviger verdedigden. De laatste schrede deed men echter in onze dagen, waarin men de leeken geheel met opzet in den strijd trok. En zij volgden gaarne. Godgeleerden werden aangevallen door leeken, en van kettersche leerbegrippen beschuldigd; en van den anderen kant stonden er leeken op, om de aangeklaagden te verdedigen; regtsgeleerden, staatsmannen, geneeskundigen schreven hunne meeningen ter neder, enkelvoudig en drievoudig; godgeleerden zonden zendbrieven aan staatsmannen en ontvingen dezelve wederkeerig, en een onnoemelijk getal van twistschriften kwam er in de handen van het volk en liet aan hetzelve eenen blik werpen in de betrekkingen en den toestand zijner Kerk, welke het dan, of met vrees en verschrikking, of met blijdschap en vreugde vervullen moest. Of de leeken een regt hebben, om zich in godgeleerde twisten te mengen of niet, laten wij op zijn beloop; zij hebben het zich nu eenmaal aangematigd en zullen het zich zoo spoedig niet weer laten ontnemen. En dat zij het

ne-

nemen konden, dat zij in 't algemeen maar een begin gemaakt hebben, om in deze onderwerpen belang te stellen, dit is ons juist een blijk, dat het verschil van gevoelens in het Protestantismus, niet meer enkel een geleerd, theologisch verschil is, maar dat ook het volk gemerkt heeft, dat het niet meer om spitsvinnige schoolsche vragen, maar om den wezenlijken inhoud des geloofs te doen is. Ja men kan wel zeggen, dat zich de gansche niet-godgeleerde wereld in die beide godgeleerde partijen heeft verdeeld, en, even als deze, zich onderling tracht te vernietigen en uit den weg te ruimen. „Een ieder koninkrijk, dat tegen zich zelf verdeeld is, wordt verwoest, en een huis tegen zich zelf (verdeeld zijnde) valt (15)," zegt CHRISTUS, en zouden zijne woorden juist hier niet hunne toepassing vinden, zouden wij bij deze dreigende teekenen des tijds niet bekommerd worden, voor het bestaan onzer Kerk? Want is de tegenstrijdigheid, die er in de leerbegrippen heerscht, niet op te lossen, en zijn dezelve niet te vereenigen, dan zal ook de strijd onafgebroken, eeuwigdurend wezen; *een strijd*, bij welken beide partijen elkander zullen vernielen, of waarin beiden door eenen derden, magtiger, vijand overweldigd

(15) Luc. XI: 17. volgens de Staten-vertaling. Zie echter ook Matth. XII: 25 en GRIESBACH ter plaatse.

digd zullen worden. Het eerste zou dan het geval zijn, wanneer zich het Protestantismus in loutere sekten splitste; het tweede, wanneer de Roomsch-Katholieke Kerk hetzelve overwon en als het ware verslond. Want, om met het laatste te beginnen, die Roomsch-Katholieke Kerk heeft hare dreigende houding tegen het Protestantismus nog geenszins verlaten, heeft de hoop nog geenszins opgegeven, om de afgevallenen nog eens weder met zich te vereenigen, en loert slechts in stilte en met voorzigtigheid op den tijd, waarin zij met hare plannen voor den dag komen en dezelve ten uitvoer brengen kan. Niet zonder gewigt en aanbelang, is dus ook de beschuldiging van inwendige oneenigheid, welke de Protestansche Kerk reeds dikwijls van de Roomsche heeft moeten hooren; en zij, die haar deze voorwierpen, klaagden en treurden daar niet over, maar zij verblijdden zich, en zagen er voor zich een gunstig teeken in. En het is bekend, hoe in tijden, waarin de gisting en de verwarring der meeningen bijzonder groot was, de Katholieke Kerk *proselieten* zocht aan te winnen en dezelven vaak reeds halverwege ontmoette. Zoo keerde er ten tijde van SPENER, wiens tijd aan twisten ook zoo rijk was, zelfs menig Godgeleerde in den schoot der alleen-zaligmakende Kerk terug, en ook onze tijd kan op de lijst der *Apostaten* menigen niet onbeduidenden naam

naam aanwijzen. De gronden tot zulk eenen afval waren bij menigeen dikwijls onzuiver genoeg, en niets minder dan eervol voor de Roomsche Kerk, maar niet zelden kon men toch ook iemand aanhalen, die de Protestantsche Kerk (16) juist geene eere aanbragt. Want menigeen verklaarde na zijnen afval, dat hij in deze verwarring en dit gewoel van meeningen geene ware rust en geenen vrede voor zijne ziel kon vinden, dat hij met verlangen had uitgezien naar iets, dat vast en geldend was, en dat hij dit in de Roomsche Kerk en hare vaste onwankelbare leer gevonden had. Ook het zeggen van eenen Roomschen Bisschop of Prelaat, betrekkelijk de godgeleerde voorvechters en belhamels van onze dagen: „zij werken ons in de hand," toont duidelijk aan, wat de Katholieke Kerk in het schild voert, en hoe zij den toestand van het Protestantismus beschouwt. De Protestantsche Godgeleerden hebben, wel is waar, getracht, om die beschuldiging van zich af te werpen, en het duidelijk genoeg bewezen, dat men ook in de Roomsch-Katholieke Kerk geene eenheid en overeenstemming van gevoelens vinden kon. Men heeft zich hiertoe op het onnoemelijke aantal sekten en orden beroepen, die toch allen hunne bijzondere, van elkander afwijkende, statuten en re-

(16) Door zijnen afval.

gelen hadden; maar alle deze afwijkingen raken toch meer *ethische*, *ascetische* punten (17), zijn, om zoo te spreken, meer van eenen uitwendigen aard en laten de *dogmatische* grondstellingen onaangeroerd. Van waar, dat zij ook allen meer of min in de dienst der Kerke staan, en door deze, listig genoeg, voor hare belangen *gesanctioneerd* en gebruikt worden. In nieuweren tijd heeft zich, wel is waar, in de Roomsche Kerk ook zeer veel veranderd. Zij heeft hare *Rationalisten*, als VON REICHLIN-MELDEGG (18); zij heeft hare *bespiegelende Godgeleerden*, *Speculanten*, zoo als BAADER en CAROVÉ (19); zij heeft haren *Kanonieken wach-*

(17) Punten der zede- en beoefeningsleer.

(18) Thans heeft zij dezen reeds niet meer; wij hebben toch onlangs gezien, dat hij openlijk tot het Protestantsche Kerkgenootschap is overgegaan. Zie Dr. K. A. BARON VAN REICHLIN-MELDEGG's *Glaubensbekenntnisz*, in het geschrift: *Akt des Uebertritt's und der Aufnahme des* — VON REICHLIN-MELDEGG enz., VON EISENLOHR, *Freiburg* bij GROOS 1832, 8vo en vergelijk VON REICHLIN MELDEGG's *Sendschreiben an seine Gnade den Erzbisschof von Freiburg* Dr. B. BOLL, *in Beziehung auf das bei der Römisch-Katholichen Priesterweihe zu beschwörende Glaubensbekenntnisz, mit VI Beilagen*, *Freiburg* bij GROOS 1832, 8vo.

(19) CAROVÉ, van de geschiedkundigen en wijsgeerigen, onzes inziens, zeker een der geleerdsten der thans levenden. Maar zou men iemand, die zoo de grondleerstellingen van het Roomsch Catholicismus verwerpt,

wachter, ALEXANDER MÜLLER (20); zij heeft hare *gematigden*, zoo als VAN ESS; en overal beweegt zich een geest, die zich vijandig tegenover hare inzettingen plaatst en hervormingen invoeren wil (21). De Staat heeft zich tot haar leedwezen te veel aangematigd, heeft over kerkelijke zaken op landdagen willen beslissen, en zelfs in het Freiburgsche Seminarium hebben de Seminaristen een adres geteekend ter afschaffing van het *Coelibaat* (22). Maar deels erkent de Roomsche Kerk zulke mannen niet voor

werpt, als deze doet, bij voorbeeld, in zijne *allein seligmachende Kirche*, en in: *was heiszt Römisch Kath. Kirche*, nog wel onder de Roomsch Katholieken durven tellen? Ik zou ook betwijfelen, of die Kerk hem nog onder hare aanhangers telt.

(20) De titel van *Kanonicke Wachter* wordt aan A. MULLER bijgelegd, wegens zijn bekend tijdschrift der *Kanoniche Wächter*, *Leipzig* bij BROCKHAUS. Het is jammer, dat de scherpe, ja soms schimpende toon, in dit Anti-Jezuitisch en Anti-Roomsch Katholiek tijdschrift, zoo heerschende is. Ook door dezen worden grondleerstellingen der Roomsch Katholieke Kerk regelregt tegengesproken.

(21) Zie nader onze *Godgeleerde Bijdragen* van 1831, bl. 848 — 855, en van 1832, vooral, bladz. 99 — 123, en p. 379 — 403.

(22) Zie ook de *Dankadresse mehrerer Deutscher Kath. Priester an Herrn Hofrath* Dr. AMANN *zu Freiburg*, *weges seiner Bemühungen um Entfernung des gebotenen Priestercoelibats*, (*Freib.*) 1831.

voor hare leden, en doet schijnbaar, als of zij hen niet kende; deels is hun getal te klein tegenover de schaar van verdedigers der Kerk (23). En hier komt nog eene andere gewigtige omstandigheid bij. De Katholieke Kerk heeft hare bepaalde, door Concilie-besluiten geautoriseerde vertaling en uitlegging der Heilige Schrift, van dewelke geen leeraar der godgeleerdheid en geen geestelijke mag afwijken, het lezen der Schrift is den volke, zoo niet verboden, dan toch zeer moeijelijk en van de willekeur der zielzorgers afhankelijk gemaakt. Voorts staat de Katholieke dogmatiek vast, en laat geene afwijkingen toe, en op de Seminariums, in welke de Geestelijken gevormd worden, worden die oude leerboeken en Compendium's, welke van boven af voor onverdacht en orthodox verklaard zijn, tot grond gelegd, en dus doende, wordt de meer vrije geest en het wetenschappelijke navorschen in de kiem verstikt. En buitendien waakt de Katholieke Kerk met Argus-oogen voor de zuiverheid der leer; zij heeft hare strenge *censuur*; slechts met Bisschoppelijk verlof durven de Geestelijken geschriften in het licht geven, en de *indices librorum prohibitorum* veroordeelen en ver-

(23) Geleerden, die dit uit de overtuiging des harten doen, kan men leeren kennen uit SENGLER's *Katholische Kirchenzeitung*.

verbieden het kettersche vergift; en bij de *geestelijken* wordt eerder het wereldlijkste, zondigste leven, dan eene ketterij in de leer over het hoofd gezien. Verre zij het van ons, dezen geheelen toestand der Roomsch-Katholieke Kerk te billijken, en aan de Protestantsche eene gelijkvormige inrigting, als het krachtigste tegenmiddel tegen het haar dreigend verval, aan te bevelen. Slechts zoo veel wilden wij hiermede bewijzen, hetwelk ook zeker ieder onbevangene zal toestemmen, dat zich de Katholieke Kerk, als zoodanig, slechts door dit kerkbestuur tot hiertoe heeft staande gehouden, en dat zij, zonder deze waakzaamheid, zonder deze onbewegelijk stijve, vaste regels der leer, zich reeds lang in enkel kleine sekten, of in de Protestantsche Kerk zou hebben opgelost. En stemt men dit toe, zou men dan niet met te grootere bezorgdheid op de jonge, eerst drie honderd jaren oude, Protestantsche Kerk, en op het doen en drijven in dezelve, nederzien; niet vreezen, dat zij, bij hare inwendige oneenigheid, voor den uitwendig magtigeren vijand zal onderdoen, of dat deze vaderlijk zijne armen openen en de afgedwaalden weder vriendelijk zal opnemen. En, wat nog meer is, wanneer er eens al te veel van het *Naturalismus* en *Deismus* in het Protestantismus kwame, zou dan de wezenlijk Christelijke inhoud van het Catholicismus niet, als het ware, de

magneet kunnen zijn, waardoor waarlijk Christelijke gemoederen aangetrokken konden worden?

Stiet hen ook in de Katholieke Kerk menige zaak tegen de borst, *zij* zou genoeg door de vingers zien; veel toestemmen en toezeggen, zoo als zij het reeds met de Hussieten in de Bazelsche overeenkomsten maakte, ten einde slechts de uitwendige opperheerschappij te behouden. En is dan de vrees voor eene geheele splitsing van het Protestantismus, in Rationalistische, Deistische, Naturalistische, Supranaturalistische, Piëtistische, Mystieke sekten zoo van grond ontbloot en zoo dwaas als menigen het wanen? Vertoonen er zich daarvan niet reeds verschillende treurige voorboden in de zich overal vormende *Conventiculums* (24) en in de *Separatisten*, die op menige plaats, zoo als in het Badensche, het hoofd opsteken? Men moge toch over de *Conventiculums* oordeelen zoo als men wil, zoo veel is zeker, dat zij, gelijk zij zelve kranke verschijnselen zijn, even zoo zeer op eenen kranken toestand der Kerke, in welke zij ontstaan zijn, henen wijzen, en dat zij een getuigenis afleggen tegen de heerschende Kerk, welke de godsdienstige behoeften van hare leden, of geheel miskent, of dezelve niet regt weet te bevredigen en te leiden. En wanneer diergelijke partijen ook

(24) Bij ons te land *Oefeningen* genoemd.

ook geene gewelddadige omwenteling en oplossing der Kerk kunnen of willen te weegbrengen, zoo winnen zij toch vaak, door het geweld, waarmede men haar poogt te onderdrukken, eerst geduchte krachten tot tegenwerking, en kunnen allezins gevaarlijk worden.

„Men moet kerkjes in de Kerk vormen," zeide SPENER, toen hij in de Kerk van zijnen tijd een nieuw leven wilde doen ontwaken; en, in zekeren zin, had hij regt. Maar hoe spoedig deze kerkjes gevaarlijk worden voor de ware Kerk, dat heeft hij zelf helaas! maar al te spoedig moeten ondervinden, ofschoon deze kerkjes onder zijne eigene leiding en opzigt stonden. En is dan niet in onze dagen van eenen anderen kant, door Godgeleerden zelven, de voorslag gedaan, om sekten te vormen, die in eene schrappe en bijtende tegenstelling tegen elkander zouden staan; heeft men niet aangeraden, om de Rationalisten, zoo als men zich uitdrukte, in de Kerk hun ontslag te geven (25). Tot hiertoe is, wel is waar, zulk eene onderwinding van vele zijden, en met regt, afgewezen; maar wie staat er voor in, dat het na verloop van eenen langeren tijd niet nog eens herhaald en gunstiger opgenomen zal worden? En werd dit eens het geval, welk eene gisting, welk

(25) HENGSTENBERG en *Consorten.*

welk eene beweging en verwarring zoude daaruit niet voortvloeijen? Die zelfde proef, om sekten te vormen, is bovendien in onze dagen nog van eenen anderen kant door de zoogenoemde Waarheidsvrienden, *Philalethen*, genomen, welke eene Deïstische gemeenschap wilden vestigen, zonder eenige belijdenis. Hunne onderneming heeft, wel is waar, eenen niet gunstigen voortgang gehad, maar wie blijft er borg voor, dat zij in de toekomst niet meer deelnemers zal vinden? „Het is nog geen tijd, tot diergelijke „verbeteringen, alles is nog niet rijp en voor„bereid," heeft men zeer dikwijls hooren zeggen. Maar hoe, als de tijd er dan eens is, als alles eens voorbereid en rijp is, hoe dan? „Ja, „dan is het uit met het Protestantismus!" roepen thans velen met eene klagende stem, en doen tevens voorslagen, om zulk een onheil voor te komen. Men moest de onbeperkte vrijheid van godsdienstig-onderwijs op predik- en leerstoelen, afschaffen; de verpligting der Leeraren, ten aanzien der Symbolische Boeken, weder invoeren; den Staat volmagt geven om tegen de dwaalleeraren tusschen beiden te treden; dan was er nog iets te hopen. Terwijl wij zoo van den eenen kant klagten, en niets dan klagten, hooren, klinken er van de andere zijde vele blijde stemmen en roepen: „Vrede, Vrede! Waartoe, door on„noodige klagten, vrees en schrik aangejaagd?

„Slechts

„ Slechts partijzucht kan zoo ergdenkend we-„ zen!" Maar diergelijke stemmen hebben zich ten allen tijde doen vernemen, zelfs dan, wanneer het gevaar het grootste was. De blikken van velen zijn te beperkt, dan dat zij de teekenen des tijds zouden weten te verstaan en te waarderen; en anderen willen niet gaarne uit hunnen slaap en uit hunne gerustheid zijn opgewekt; vreezen zich zelven te beschuldigen, wanneer zij aan den tijd de schuld toeschrijven. „ Neen," zeggen anderen, „ wij miskennen de teekenen „ des tijds niet; maar waarom zou het Protestan-„ tismus niet blijven voortbestaan, het Catholi-„ cismus blijft immers over, en tegen het bijge-„ loof, tegen de dwalingen van dit, zullen wij „ toch eeuwiglijk moeten protesteren." Een zeer oppervlakkig antwoord, hetwelk den aard van het Protestantismus ganschelijk miskent, en, terwijl het aan de bloote woorden blijft hangen, hetzelve tot ééne bloote ontkenning vernedert. En hoe, wanneer het Catholicismus zich eens van zijne dwalingen en van zijn bijgeloof zuiverde? hoe dan? Waar zou dan het Protestantismus blijven?

Even betreurenswaardig is een ander vaak gehoord antwoord: „ het Protestantismus bestaat im-„ mers reeds drie honderd jaren, en is tot hiertoe „ uit elken strijd zegepralend voor den dag geko-„ men." Dit toch is geen geldend bewijs; het

Catholicismus heeft nog langer bestaan, en bestaat nog, en evenwel heeft de Kerkhervorming hetzelve eene wonde geslagen, die nog niet geheeld is; ja waaraan het ten laatsten, gelijk velen vol vertrouwen hopen, dood moet bloeden. Anderen gaan nog verder en beweren, dat het Protestantismus zoo oud is, als het Christendom; en zij halen voor de waarheid van hunne stelling de zoogenoemde *getuigen der waarheid* aan, die door alle eeuwen heen hunne stemmen verhieven, ten einde (26) tot het ware geloof en de ware vrijheid der Kerk terug te brengen. In zekeren zin hebben zij regt; maar in dit ons verband van zaken, is hetgene zij zeggen wel meer eene magtspreuk dan een troostwoord. Want, gedeeltelijk waren het toch altoos slechts enkelen, die zulke gevoelens uitten, terwijl thans eene gansche Kerk uit zulke enkelen bestaat, die met elkander in strijd zijn; gedeeltelijk hadden die getuigen der waarheid toch geheel andere begrippen van het geloof en van de grondslagen der Kerk, dan de tegenwoordige Protestanten die deels hebben. Wanneer men, eindelijk, zegt, dat het onmogelijk is, dat het *Protestantismus* zich zelve oplossen en uit zijnen eigenen aard zou kunnen vervallen, omdat men anders aan het voortbestaan *der waarheid* en *der* *re-*

(26) De Christenen.

rede zou moeten twijfelen, zoo is dit ook, in eenen zekeren zin, waar; in dien zin echter, waarin het uitgesproken wordt, is het onwaar. Want hier wordt slechts de *onderwerpelijke waarheid*, of beter, het voor waar houden, hier wordt slechts *de ondeelige rede* bedoeld. Deze bouwt wel stelsels op, uit hetgeen haar invalt, maar dezelve zijn vergankelijk; wat de eene partij opgebouwd heeft, rukt de andere weder omverre; en naauwelijks hebben de jongelingen ANANIAS naar buiten gedragen, of zij keeren reeds terug om SAPPHIRA te halen.

Hoe gewigtiger, hoe onafwijsbaarder ons die vraag is voorgekomen, des te grooter behoort de behoedzaamheid en voorzigtigheid te zijn, die wij bij derzelver beantwoording hebben aan te wenden, opdat wij niet *of* te ligtvaardig het dreigend gevaar over 't hoofd zien, *of* eene al te angstige vrees verwekken, dáár, waar niets te vreezen valt. Het geldt hier, wel is waar, de uitvorsching der toekomst, en voor zoo verre zou het antwoord altoos slechts voorwaardelijk kunnen zijn, en eene gissing genoemd worden. Maar juist op dit veld zijn wij toch niet zóó geheel en al aan ons zelven overgelaten, dat wij die vraag, geheel naar eigen inzigten en denkbeelden, met ja of neen zouden beantwoorden; er zijn ons hier zekere teekenen gegeven, die ons op den regten weg leiden, voor dwalingen bewaren, en

ons antwoord, zoo niet tot eene volstrekte zekerheid, dan toch wel tot eene waarschijnlijkheid zouden kunnen brengen, met welke wij te vrede moeten zijn. Reeds uit de vroeger aangehaalde antwoorden, moet het duidelijk geworden zijn, dat de begrippen en gevoelens omtrent het Protestantismus zelf, verschillende zijn, daar zich ieder antwoord telkens naar deze vormt. Wij zullen dus het regte antwoord op deze vraag niet eerder kunnen vinden, vóór wij het juiste begrip van Protestantismus gevonden hebben. Hebben wij dit, en leert ons dit de beginselen kennen, op welke het Protestantismus zelve rust, dan is er slechts eene vergelijking noodig van dat verschil van gevoelens met deze beginselen, om aanstonds het regte antwoord te kunnen geven. Wij moeten daartoe, wel is waar, een nieuw strijdperk binnen treden; maar dat kan nu eenmaal niet vermeden worden, en zal te noodzakelijker zijn, omdat het verschil van gevoelens onder de Protestanten zich tevens tot het *Protestantismus* (27) en deszelfs beginselen bepaalt en uitstrekt. „ Wat het Protestantismus is," zoo hoor ik van menige zijde uitroepen, „ dat is immers weldra gevonden; men behoeft zich slechts aan de beteekenis van het woord zelve te houden! Wij maken ons vrij van elken geloofs- en ge-

(27) Begrip van Protestantismus?

gewetensdwang in godsdienstige zaken; vrijheid des geloofs is onze leus, en wij nemen eene vijandige houding aan tegen allen, die ons deze ontrooven of dezelve maar eenigzins geweld willen aandoen. Onder het Pausdom is het geweten gebonden, daar schrijft de Kerk *en* haar Opperhoofd (28) aan een iegelijk voor, wat hij al of niet te gelooven heeft, en wat zij zegt, dat is onfeilbare waarheid, dewelke te betwijfelen voor zonde gerekend wordt. Daar heet het: één enkele kan over het geloof niet beslissen, dat moet de Kerk doen; deze kan het heiligste niet aan willekeur prijs geven, maar behoort voor de behouding van hetzelve te waken, al ware het ook dat zij daarom zelfs menschenbloed vergieten, geheele volkeren beoorlogen en verdelgen moest. Zij is daarom juist niet bloeddorstig, maar het is haar slechts te doen, om de zuivere leer en het ware geloof te behouden. Dit smaadvolle en ontëerende juk heeft LUTHER van ons afgenomen, hij heeft het bijgeloof en de dwalingen, en de heillooze inzettingen in derzelver gansche verderflijkheid voorgesteld; heeft aangetoond, hoe dat regt der Kerk en van haar Opperhoofd, slechts een aangematigd regt was, en heeft voor ons, op deze wijze, de vrijheid des geloofs en des

(28) Juister gezegd: *of* haar Opperhoofd; zie CAROVÉ, *was heiszt Röm. Kath. Kirche?*

des gewetens verworven, welke wij trachten te bewaren, terwijl wij tegen elke beperking van dezelve protesteren." Maar men miskent geheel en al het wezen van het Protestantismus, wanneer men hetzelve voor zulk eene vrijheid verklaart, die eigenlijk slechts willekeur is en eindelijk in losbandigheid ontaardt. Protestant zijn, heet waarlijk niet: in godsdienstige zaken denken en gelooven kunnen, wat men wil; misschien ook wel niets gelooven! En zelfs dan, wanneer men bij dit gevoelen nog in gedachten hield „*quod sanae rationi respondet*," zoo was daardoor de zaak nog niets beter geworden; want een ieder matigt zich eene *sana ratio* aan, een ieder wil zijne eigene invallende gedachten en meeningen gaarne voor onfeilbare waarheid uitgeven, en zelfs de Atheïst beroept zich voor zijn gevoelen op zijne *ratio*, en grimlacht over die genen, die aan derzelver *saniteit* twijfelen, als over bijgeloovige, zwakhoofdige dwazen. En toch, wie zoude zoo iemand voor eenen Protestant willen houden? Wilde men het misschien daarom doen, omdat ook hij, naar zijne manier van zien, tegen de inzettingen en de heerschappij der Roomsch-Katholieke Kerk protesteert, dan moest men Joden en Turken ook Protestanten noemen, daar zij zich in dienzelfden toestand bevinden. De naam van Protestant en Protes-

tes-

testantismus heeft eenen zuiver geschiedkundigen zin (29) en eene zuiver geschiedkundige betrekking. De Evangelische Standen van het Duitsche Rijk verkregen den naam van Protestanten, omdat zij tegen den Rijksdags-afscheid te *Spiers* protesteerden. Maar dit protesteren gold geenszins den geloofs- of gewetensdwang der Roomsch-Katholieke Kerk als zoodanig, maar het gold eene beslissing des Keizers en zijner Standen in zaken van Godsdienst. Hier was dus in 't geheel geene sprake van de leer, maar veeleer van de betrekking van den Staat tot de Kerk; de Evangelische Vorsten wilden zich *het regt* niet laten ontnemen, om in hunne landen de Kerkhervorming in te voeren (30). Op den Rijdsdag te *Spiers*, 1526, luidde de Rijksreces alzoo: dat men aan den Keizer een gezantschap zenden wilde, om hem te verzoeken, dat hij naar *Duitschland* komen en de zamenroeping eener

(29) Zeer juist bezigt hier de Schrijver het woord *zin* in plaats van *beteekenis*; het onderscheid tusschen *significatio* en *sensus* is toch hier zeer in het oogloopend.

(30) Ik zou liever zeggen: het *gezag* en de *magt*; want de Schrijver zal dit *regt* toch wel in eenen *onderwerpelijken* en niet in eenen *voorwerpelijken* zin verstaan; zóó, dat de Vorsten zich dat *regt van invoering* aanmatigden, daar het eigenlijk aan het *Corpus Ecclesiae* toekwam; hun slechts het *toelaten*, *beschermen* en *restringeren*.

eener Kerkvergadering bewerkstelligen mogt. Tot dien tijd toe, zou zich elke Stand, in zaken, die het Edikt van *Worms* betroffen, zóó jegens zijne onderdanen gedragen, als hij voor God en den Keizer zou kunnen verantwoorden; zoodoende was aan de Evangelische Standen eene zekere mate van godsdienstvrijheid toegestaan, daar zij het naar hun eigen geweten beoordeelen zouden, hoe zij zich ten aanzien der nieuwe leer en derzelver invoering te gedragen hadden. Toen men nu echter op den nieuwen Rijksdag te *Spiers*, 1529, aan de Evangelische Standen dit regt ontnemen wilde; toen men besloot, dat die Standen, die tot hiertoe bij het Edikt van *Worms*, dat is, bij de verwerping der zuivere leer, gebleven waren, ook verder daarbij blijven en hunne onderdanen daartoe aanzetten zouden, dat men bij de overige Evangelische Standen echter elke verdere nieuwe verandering tot op de Kerkvergadering zou tegengaan, en daarenboven de leer, die tegen het hoogwaardige Sacrament van het ware ligchaam (31) en bloed onzes Heeren JEZUS CHRISTUS aanliep, niet aannemen noch ook verder openlijk prediken zoude, toen protesteerden de Evangelische Standen tegen dit besluit, hetwelk niet slechts de verdere uitbreiding,

(31) *Frohnleichnam.*

ding, maar ook het verdere bestaan van hun geloof in gevaar bragt. „Eene zaak, bij welke het om de eer van God en onze zaligheid te doen was, kon niet door meerderheid van stemmen uitgemaakt worden, veel minder nog zouden zij het in hun geweten voor God kunnen verantwoorden, dat iemand, met hunne bewilliging, van de Goddelijke leer afgescheiden en aan het Edikt van *Worms* gebonden wierd, en dat in hunne landen de Mis zou gehouden worden, welke hun toch een gruwel was. Daarom protesteerden zij hiermede openlijk voor God, hunnen eigenen Schepper, Onderhouder, Verlosser en Zaligmaker, en voor alle menschen en schepselen, dat zij, om zich zelven, om de hunnen en om aller menschen wille, in alle handelingen en zoogenoemde besluiten, welke in de gemelde en ook in andere zaken tegen God en zijn heilig woord, tegen het zielenheil en het goed geweten van hen allen, mitsgaders tegen het vorige Rijksbesluit van *Spiers* voorgenomen, besloten en gemaakt werden, noch instemmen noch bewilligen wilden, maar dezelve uit aangetoonde en andere opregte gronden voor nietig en onverbindend houden, ook hunne behoeften openlijk bekend maken en Zijne Keizerlijke Majesteit daarvan grondig berigt geven; voor als nog echter zich aan het vorige Spiersche Rijks-

be-

besluit houden wilden (32)." Toen de Evangelische Standen zulk een protest indienden, waren zij er verre van af, om eene hooggeroemde wetteloosheid en willekeur in zaken van geloof voor goed te verklaren en aan iederen enkelen het regt toe te staan, zich naar zijne ondeelige en bijzondere invallen en inzigten een geloof te vormen en dat openlijk en vrij te belijden. En het is onbegrijpelijk, hoe zoo velen, met miskenning van alle getuigenissen der geschiedenis, de grondvestiging der Evangelische Kerk van dezen Spierschen Rijksdag uit dateren, en in dit Protest der Standen het grondbeginsel der Evangelische Kerk uitgesproken vonden. Zulk een armzalig protesteren, zulk een eeuwigdurend ontkennen, kan nimmer het wezen van het Protestantismus uitmaken. Een LUTHER was er ook verre van verwijderd, om voor zulk een ledig, afgetrokken begrip van vrijheid strijd te voeren (33). Toen hij zijn werk begon, moest hij zich, wel is waar, eerst ruimte maken, moest hij, wel is waar, afbreken en inrukken; maar zelfs dit dreef hij niet zoo willekeurig, als velen het

(32) Cf. J. J. MULLER, *Historie von der Evangelischen Stände Protestation und Appellation* etc., Jena 1705. p. 76. DE SCHRIJVER.

(33) Een *ledig* begrip is zulk een begrip, welks merkteekenen of kenteekenen enkel *ontkenningen* zijn.

het meenen en hetzelve wel drijven. Want als hij ook in den beginne met den Paus onderhandelen, zich in zijne uitspraken schikken, toegeven en stilzwijgen wilde, zoo als het de omstandigheden met zich bragten, zoodat het zou kunnen schijnen, als of hij slechts naar eigen luim en willekeur gehandeld had, leert echter eene onbevooroordeelde beschouwing van den weg, dien hij bij zijn werk insloeg, dat hij toch een zeker kenmerk, eenen toetssteen had, waaraan hij het valsche van het ware, het Christelijke van het onchristelijke, het Goddelijke van het menschelijke onderkende. En dat was hem de Schrift. Deze had het eerste licht in zijne ziel gebragt, hem het eerst de oogen geopend, omtrent het ontzettend verderf der Kerk, in leer en leven. Hij was, gelijk hij zelf zegt, Doctor der Schrift; nu wilde hij ook leeren hetgeen de Schrift leerde, en niet wat de Bisschoppen, Kerkvergaderingen en Pausen vastgesteld hadden. En hoe meer hij zich, door eene ernstigere, diepere studie, van den inhoud der Schrift verzekerde, des te helderder en scherper werd zijn blik, des te meer erkende hij den wortel en de bron des verderfs, daar hij het vroeger meer als uitwendig en slechts bij gedeelten beschouwd had. Daarom riep hij ook niet: „Maakt u vrij van „den Paus, en gelooft wat gij verkiest!" maar hield alleen het woord van God voor oogen, en open-

opende hetzelve voor allen, opdat zij daardoor leeren en erkennen mogten, waarom de Paus de Antichrist was; opdat zij zelve uit deze zuivere bron scheppen mogten, het geen tot hunne zaligheid noodig was. De Schrift was hem en gold hem voor het woord van God, daarom moest hij dezelve hooger achten, dan het woord van menschen; daarom moest hij alles aanvallen en omverwerpen, wat haar tegensprak en op den achtergrond plaatste. Uit haar bewees hij alle zijne stellingen, op haar beriep hij zich tegen zijne tegenstrevers, uit haar ook wilde hij wederlegd en overwonnen worden. Er had ook inderdaad een onbegrijpeiijke hoogmoed, eene verregaande verwaandheid en eene grenzelooze verwatenheid toe behoord, als een monnik, die kort te voren nog den bedelzak gedragen en den tuin van zijn klooster van onkruid gezuiverd had; als zulk een monnik, het had willen wagen, om, zonder vasten grond, waarop hij steunen kon, eenen aanval op de Kerk te doen, die hem verdrukken moest, zoodra zij zijne onderneming gewaar werd. Niet minder onbegrijpelijk zou het zijn, hoe alsdan zijne onderneming eenen zoo gunstigen voortgang had kunnen verwerven, hoe hem de gemoederen van zoo velen hadden kunnen toevallen, zoo vele Steden, Landen, Vorsten, de oude Kerk verlaten en zich aan de grootste gevaren hadden kunnen blootstellen,

wan-

wanneer het maar enkel zijne eigene ondeelige meening en wijze van zien geweest ware, die hij voordroeg, en voor welker waarheid en zekerheid verder geen gezag of waarborg kon aangevoerd worden. Maar de Schrift was de vaste en onwankelbare grond en bodem, waarop hij stond, en hare stem bragt alle zijne tegenstanders tot zwijgen en verzamelde steeds meer vrienden om hem heen. Zij had, gelijk hij zelf zegt, lang genoeg achter de bank gelegen, thans bragt hij dezelve aan den dag en opende dit zoo lang gesloten Heiligdom (34). En daarmede bragt hij ons de vrijheid aan (35). Want nu kon een ieder hetzelve binnentreden, met eigen oogen zien en zelve zijn heil zoeken; en wat hij daar dan, na een gemoedelijk, naauwkeurig en naauwgezet onderzoek vond, dat was hem waarheid, wanneer ook de menschen, en zelfs de Kerk, er zich nog zoo tegen aan kantten; want de stem van CHRISTUS en zijne Apostelen moest toch meer ge-

(34) Wij zouden er bij voegen: *tot meer algemeen gebruik*; want dat er toch, vóór Dr. LUTHER, vertalingen der *Heilige Schrift*, of van enkele gedeelten derzelve, in plat Duitsch, Nederduitsch, Vlaamsch en Fransch, bestonden, is bekend. Overigens herinnert men zich ook, *salvis semper* LUTHERI *meritis*, aan het spreukje: *si Lyra non lyrasset.*

(35) Wij zouden er bijvoegen: *hij en zijne hem, aan geest en hart, verwandte tijdgenooten.*

gewigt hebben, dan die van den Paus en de Bisschoppen; de door de Kerk zoo hoog geprezen Overlevering kon niets gelden, wanneer zij tegen het Woord van God zelve streed. Besliste echter de Schrift alles, dan mogt, ook door de Kerk, aan dezelve geene beteekenis meer ondergeschoven en geene uitlegging meer voorgeschreven worden; zij moest vrij gelaten worden; geene geloofsleer, of liever, geene menschelijke opvatting van den inhoud der Schrift mogt zich voortaan als onverbeterlijke, eeuwige waarheid verheffen, zoo zij haren grond en oorsprong niet uit dit, met vrijheid onderzochte, Goddelijke Woord aantoonen konde. Niet meer de Kerk maakte en gaf de leer- en geloofs-stellingen en stond voor derzelver waarheid en zekerheid in; maar wat in de Schrift was vervat, dat alleen verkondigde zij, als reeds op zich zelve waar zijnde en geen menschelijk gezag meer behoevende; ja, zij moest het zich zelfs laten welgevallen, dat zij uit de Schrift van dwalingen overwezen en van iets beters onderrigt werd. En daarom juist, omdat zij dwalen *kan*, mag zij het ook niet ondernemen, om de, volgens haar gevoelen, dwalenden met geweld te vervolgen en te onderdrukken, maar zij moet naar hunne stem hooren, zij moet hare eigene leeringen aan het Woord van God toetsen en dan de dwalenden te regt brengen, en als zwakken ver-

verschoonen. Dat is Protestantismus, zoo als LUTHER het wilde, en dit ware beginsel van hetzelve is naderhand ook in de belijdenisschriften der Evangelische Kerk klaar en duidelijk uitgesproken. „*Ex patrum verbis et factis non eruendi sunt articuli fidei, regulam autem aliam habemus, ut videlicet verbum Dei condat articulos fidei et praeterea nemo, ne Angelus quidem* (36). En de *formula concordiae* begint immers met: *Credimus, confitemur, et docemus, unicam regulam et normam, secundum quam omnia dogmata omnesque doctores aestimari et judicari oporteat, nullam omnino aliam esse, quam Prophetica et Apostolica scripta cum V. tum N. Testamenti,*" en vervolgens wordt de Schrift de „*Lydius lapis*" genoemd, aan welken „*omnia dogmata exigenda sunt et judicanda, an pia, an impia, an vera, an vero falsa sint* (37)." Even zoo de CONF. GALL. IV. „*hos libros agnoscimus esse canonicos i. e. ut fidei nostrae normam et regulam habemus, idque non tantum ex communi ecclesiae consensu, sed etiam multo magis ex testimoniis et intrinseca Sp. Sancti persuasione.* BELGIC. CONFESS. VII. *Credimus sacram hanc scripturam Dei*

(36) *Articul. Smalcald. II de Missa*, §. 15. p. 308.
SCHRIJVER.

(37) l. c. p. 572 et p. 632.

Dei voluntatem perfectam complecti et quodcunque ab hominibus, ut salutem consequantur, credi necesse est, in illa sufficienter edoceri.

Protestantismus is dus, die wijze van denken en gelooven, welke, met verwerping van elk menschelijk en kerkelijk *gezag* (38), alleen de Heilige Schrift als regel en rigtsnoer des geloofs en des levens beschouwt.

Maar, zal menigeen zeggen: dat is immers een zuiver *formeel beginsel*, heeft dan het Protestantismus ook niet een *stoffelijk*, materieel? Hebben dan de Kerkhervormers, toen zij dat grondbeginsel vaststelden, hetzelve ook niet gebruikt, om nu ook met der daad eenen zekeren, bepaalden inhoud, zekere, bepaalde, leeringen uit de Schrift uit te vorschen? En was dit niet de leer van de Regtvaardigmaking, alleen door het geloof? Door deze leer maakten zij immers aan alle Pelagiaansche dwalingen der Roomsche Kerk met éénen slag een einde? deze was het middelpunt en de grondpilaar van alle hare overige leeringen, met welke alle anderen staan of vallen moesten. Zij wilden immers het woordje *sola* voor geen geld van de wereld missen? zoodat alle proeven van vereeniging schipbreuk leden, zoodra de tegenpartij hetzelve slechts door omschrijvingen bemantelen en bedekken wilde! Maar is

(38) Liever: *dwang-gezag.*

is deze leer de grond en kern van het Protestantismus, hoe dan, als zij door eenigen verzwegen, door anderen verzwakt en slapper gemaakt, door nog meerderen, eindelijk, als hoogst gevaarlijk voor de zedelijkheid en als eene stelling der Joodsch-denkende en zich naar Joodsche stellingen voegende (39) Apostelen, verworpen wordt? En is op deze wijze het Protestantismus van zijne wezenlijke grondpilaren en steunsels beroofd, dan moet het immers instorten en in duigen vallen, zelfs dan, wanneer het *formeel beginsel* nog vast mogt staan. Moet derhalve bij de beantwoording dier vraag op dit *stoffelijk beginsel* niet mede terugzigt genomen worden, of moet er eene andere *bepaling* van Protestantismus worden opgezocht, die beiden in zich bevat? Dit zijn zoo vele gewigtige tegenwerpingen, welke wij thans nader behooren te beschouwen. *Vooreerst* geven wij gaarne toe, en beweren het ook, dat het Protestantismus een *stoffelijk beginsel* heeft en hebben moet. Want door die *formeele grondstelling*, moet er zich toch eens ééne leerstelling als hoofd- en grondleer der Schrift opdoen, en moet het Protestantismus toch eens eenen bepaalden inhoud des geloofs verkrijgen. *Ten anderen*, zijn wij het er geheel mede eens, dat de Kerkhervormers in de leer der Regtvaardigmaking al-

(39) Judaïzirende.

alleen door het geloof, deze grond- en hoofdleer gezien en erkend en uit dezelve alle overige leerstellingen afgeleid en bevestigd hebben. Al aanstonds het eerste punt, waarmede de twist begon, namelijk het misbruik van den Aflaat, was van dien aard, dat het, bij eene naauwkeurige beschouwing en eene zich gelijkblijvende ontwikkeling, de Pelagiaansche gronddwalingen der Roomsch Katholieke Kerk met alle hare verschrikkelijke gevolgen openbaren en tot de waarlijk Evangelische leer terugvoeren moest. Dat deed ook LUTHER; en juist daarom gelukte hem zijn hervormingswerk. Reeds vroeger hadden er wel velen gesproken van eene hervorming der Kerk *aan hoofd en leden*, maar zij bestreden *altoos* (40) slechts uitwendige misbruiken, lieten het grondeuvel onaangeroerd, en zagen het vaak ook niet met zulk eene duidelijkheid in, als LUTHER. Zoo spraken WICLEFF en HUS wel tegen de wereldlijke magt en het wereldlijk geweld van den Paus, tegen zijn uitwendig, onheilig, ergerlijk leven, tegen de Monniken en andere misbruiken; maar van de verachting en vernietiging der vrije genade Gods in CHRISTUS, door de leer der Kerk, daarvan zwegen zij. Hierin, en niet enkel in ongunstige tijdsomstandigheden, lag de grond, dat hunne pogingen voor

(40) Liever: *meestal.*

voor het Evangelie niet die luisterrijke gevolgen hadden, als die van LUTHER. En daarom geven wij ook, *ten derden*, toe, dat de Hervormers (41) het ware getroffen hebben, door dat zij dit leerstuk zoo bijzonder in het licht stelden. Het kan hier natuurlijk de plaats niet zijn, uitvoerig na te gaan, hoe alle onderscheidingsleerstellingen tusschen de beide Kerken in deze éénе verborgen liggen, en hoe zelfs de uitwendige misbruiken in het Catholicismus met deze éénе stelling staan of vallen. Zoo veel slechts willen wij opmerken, dat de leer van de Regtvaardigmaking niet bloot eene ontkennende, tegenstellige, *antithetische* zijde heeft; want als zoodanig werd zij door de Hervormers het eerst bijzonder in het licht gesteld, maar dat in haar ook de *Theses* en de *stelling* (42) ligt, dat CHRISTUS alléén de Verlosser van zonde is; eene stelling, die de eeuwige grondstelling van het gansche Evangelie is. En houden wij dit vast, dan zal het ons zonder twijfel duidelijk worden, hoe en waarom wij dat gevoelen, aan hetwelk wij zoo veel hebben ingeruimd, nu ook moeten tegenspreken. Want wil dit gevoelen ons noodzaken om dat *stoffelijk beginsel* mede in het begrip en de bepaling van het Protestan-

tis-

(41) Der XVIde Eeuw.
(42) Liever: *het stellige.*

tismus op te nemen, dan moeten wij vooreerst antwoorden, dat de vorm nooit zonder de stof, de stof nooit zonder den vorm is, en dat dus met dat *formeel beginsel* het stoffelijke reeds *eo ipso* gegeven is. Want erkennen wij de Schrift voor de rigtsnoer en den regel van ons geloof, en is de leer der Regtvaardigmaking door het geloof, de grond- en hoofdleer der Heilige Schrift, dan volgt van zelve, dat ons, naar de Schrift geregeld, geloof, deze leer tot inhoud hebben moet. En wanneer wij de zaak dus stellen, winnen wij nog een voordeel van eenen anderen aard. Want het kon toch aan menigeen bedenkelijk, en strijdig met het formeel beginsel van het Protestantismus, voorkomen, zóó maar van voren eene leer als grond- en hoofdleer vast te stellen, als het toch aan een iegelijk overgelaten moet blijven, zelf te onderzoeken en voor zich zelven uit te maken, of het met die leer inderdaad aldus gelegen is. Wilde men echter hiertegen aanmerken, waarom men juist aan het *formeel beginsel* den voorrang toekent boven het *stoffelijke*, daar toch het eerste even zoo goed in dit laatste begrepen is, als het laatste in het eerste; dan zouden wij kortelijk tweeledig antwoorden: het *formeel beginsel* verkrijgt vooreerst daarom den voorrang, omdat het in de geschiedkundige ontwikkeling van het Protestantismus het eerst aan het licht trad; maar daarna ook, ten anderen, om-

dat

dat het *stoffelijke beginsel*, als den waren inhoud van het gansche Christendom formerende, op zich zelve geen karakteristiek merkteeken van het Protestantismus wezen, en zóó, bij de beantwoording onzer vraag, niet als een *wezenlijk bedrijvend hoofdpunt* (43) optreden kan. Was dus het Protestantismus die wijze van gelooven en denken, welke, met verwerping van elk menschelijk en kerkelijk gezag, alleen de Schrift tot regel en rigtsnoer des geloofs maakt, dan laat zich onze vraag spoedig en gemakkelijk beantwoorden. Is, namelijk, het verschil van gevoelens onder de Protestanten van dien aard, dat het met het beginsel van het Protestantismus zelve strijdt en dit oplossen en vernietigen kan, dan kan ook het Protestantismus niet voortdurend bestaan, maar moet uit zijnen eigenen aard vervallen; is echter dat verschil van gevoelens van dien aard, dat het met dat beginsel niet strijdt, en hetzelve niet vernietigen kan, dan zal ook het Protestantismus, niettegenstaande al het verschil van gevoelens in hetzelve, voortdurend bestaan, en uit zijnen eigenen aard niet vervallen. Dit moeten wij thans nog verder ontwikkelen en bevestigen. Is ons beginsel van het Protestantismus het ware, dan is het wel bij den eersten oogopslag duidelijk, dat het verschil van gevoelens onder de Pro-

(43) *Moment.*

Protestanten. met dit beginsel niet meer strijdt, maar in hetzelve zijnen grond en wettigheid vindt. Want terwijl het Protestantismus al het menschelijke en kerkelijke gezag van zich verwijdert en verwerpt, terwijl het aan niemand van voren iets, als noodzakelijk te gelooven en te omhelzen, opdringt, veroorzaakt het een verschil van gevoelens en legt daartoe den onvernielbaren kiem. In het gewone leven zijn toch reeds de behoeften, de vorming, de standpunten der menschen zeer verschillende, en brengen een groot verschil van gevoelens voor den dag; zou het dan hier, omtrent de verhevenste, gewigtigste en heiligste voorwerpen anders zijn? Ieder mensch heeft toch zijne bijzondere ondeeligheid, die zich in zijn gansche leven, in al zijn denken, spreken en handelen openbaart en kenbaar maakt! Bij den eenen is het gevoel voorheerschende; zou zulk een dus niet die zijde van het Christendom vooral doen uitkomen, die hem het meeste behaagt, en waarin hij het meeste voedsel vindt? Bij den anderen is het verstand werkzamer, hij twijfelt veel, onderzoekt, vorscht, denkt liever; daarom zal ook deze rigting in zijne godsdienstige denkwijze voorheerschend zijn. Een derde heeft meer met daden op, hij gloeit van begeerte om in het leven in te grijpen, het beoefenende, in den eigenlijken zin des woords, is zijn leven; zal deze dus niet meer de beoefenen-

nen-

nende zijde van het Christendom doen uitkomen? En hoe verschillende zijn nog buitendien de wegen, waarop de Heer de menschen tot het geloof leidt (44). Terwijl *deze* in den schoot eener Christelijke familie wordt opgevoed, zoodat hij in het Christendom opwast, en het Christendom, als het ware, in hem inwast, terwijl hij geene twijfeling kent, en de parel reeds bezit zonder te zoeken, komt *gene* eerst, na lang zoeken, na menige afdwaling en menigen afweg, door bijzondere leidingen der Goddelijke genade, tot het geloof. En nu, eindelijk, de Godgeleerden! In welk een gewoel van wijsgeerige en godgeleerde stelsels werden zij niet ingetrokken, zoodat zij naauwelijks wisten hoe er weêr uit te geraken, en toch, wanneer zij er zich gelukkig doorgeworsteld hadden, werden zij geheel anderen als ze te voren waren! En gelijk zij zelve anderen geworden zijn, zoo is van de overigen wederom een ieder anders. Den eenen komt iets als hoogstgewigtig voor, wat voor den anderen zeer onbelangrijk is; de een houdt voor waar en heilzaam, wat de ander als onwaar en gevaarlijk verwerpt. Maar hebben deze allen daar-

(44) Wij kunnen niet nalaten, hierbij te herinneren aan NEANDER's Verhandeling over: *die mannigfachen Wege des Herrn in dem Werke der Bekehrung.* Zie 's mans *Gelegenheitsschriften etc.* Edit. 3. Berlin 1829. bl. 130 verv.

daarom opgehouden Protestanten te zijn, of hebben zij, met of zonder eigenlijk doel, aan den ondergang harer Kerk gewerkt? In geenen deele! Het Protestantismus bond immers hun geweten niet, het liet hunne gevoelens vrij, schreef hun niets voor van hetgeen zij aan te nemen of te verwerpen hadden. Zoo heeft hetzelve immers zelf dit verschil van gevoelens veroorzaakt; en bewerkstelligen nu deze deszelfs ondergang, dan is het de schuld van het Protestantismus zelve, niet van die genen, die ze verkondigden, want het Protestantismus zelf heeft hen er aanleiding toe gegeven, er hen toe opgevorderd, toen het vrijheid van gevoelens verkondigde. Maar deze uitdrukking, *vrijheid van gevoelens*, heeft, in deze verhouding en in dezen zamenhang, nog eene andere beteekenis; namelijk: *gelijkheid van gevoelens.* Als gevoelens, die naast elkander staan, hebben zij allen eene gelijke waarde; het eene geldt zoo veel als het andere, juist daarom, omdat zich geen menschelijk en kerkelijk gezag in dezelven mengt, en zich naar eigen welgevallen of bevooroordeelde ingenomenheid voor het eene verklaart, en het andere verwerpt en onderdrukt. Het Protestantismus, als zoodanig, houdt zich geheel onverschillig jegens allen, het prijst er geen, en laakt er geen, het billijkt er geen, en verwerpt er ook geen. Eene omstandigheid, die van het grootste aanbelang is;

want

want zoo lang het een ieder weet, dat hij niet bloot naar believen zijne stem verheffen, en zijn gevoelen uiten kan; maar dat ook zijn gevoelen en zijne stem zoo veel gelden als die van zijne tegenpartij, zal het niemand bevreemden, wanneer hij tegenstanders en wederstrevers vindt, want die bedienen zich slechts van hetzelfde regt, waarvan hij zich zoo even bediend heeft. Zoo strijden beide met gelijke wapenen eenen gelijken strijd, en die onderligt, moet het zich laten welgevallen en bekennen, dat zijne zwakheid en onmagt er schuld aan was. En juist daarom, omdat de gevoelens gelijk staan en tegen elkander opgaan, kunnen zij voor het Protestantismus niet gevaarlijk worden. Naauwelijks vertoont er zich een en wordt er een bekend, of een ander plaatst er zich vijandig tegenover; het eene ligt onder, het andere draagt de overwinning weg. Het kan, wel is waar, gebeuren, dat er gevoelens voorgedragen, denkwijzen uitgesproken worden, stelsels zich doen gelden, die niet slechts het Protestantismus, maar het Christendom in 't algemeen in gevaar brengen kunnen, maar juist, omdat in de Protestansche Kerk die vrijheid en gelijkheid heerscht, omdat daar geene dwaling geheiligd (45) en met geweld aan anderen opgedrongen wordt, terwijl elders de waarheid onder-

(45) *Sanctionirt.*

derdrukt en derzelver verdedigers vervolgd worden, zoo zijn er ook anderen — en Gode zij dank! zij worden er tot nu toe nog altoos gevonden — welke die wangevoelens wederleggen, die denkwijzen in derzelver verwerpelijkheid en dwaasheid voorstellen, die, voor eene eeuwigheid gebouwde stelsels over hoop stooten. Gewelddadige maatregelen van Kerkelijken en Staatkundigen aard, zouden niets uitgewerkt, maar veeleer eene scheuring en scheiding te weeg gebragt hebben. Maar zijn de gevoelens op deze wijze eens in hunne verwerpelijkheid ontdekt, begint men eens derzelver verschrikkelijke gevolgen te bespeuren, dan hebben zij ook hunne vrienden en verdedigers verloren. Behouden zij er dan desniettegenstaande nog eenigen, die gaarne het laatste woord hebben, en hun ongelijk niet bekennen willen, — nu, dan kan men hun dat wel gunnen; want veel onheil zullen zij niet meer stichten, omdat alle verstandigen en gematigden, wegens hunne zwakheid en dwaasheid medelijden met hen hebben. Zonder twijfel zal daarbij wel veel getwist worden, maar het twisten op zich zelve doet aan de Kerk geen nadeel; want anders moest de Christelijke Kerk in 't algemeen reeds niet meer in de wereld zijn, slechts de aard en wijze, waarop de twist gevoerd wordt, brengt de schade aan. Want hoe geheel anders zou zich het beloop der zake wijzigen, zoodra

er

er zich eens eenig menschelijk of Kerkelijk gezag op eene verhinderende of bevorderende wijze, inmengen, en eene gewelddadige beslissing geven wilde. Dan zouden de hartstogten eerst regt wakker, de onderdrukten eerst regt verbitterd worden, geene middelen schuwen om hunne gevoelens te doen gelden en doortezetten; zij zouden steeds hardnekkiger op hunnen kop staan, den strijd altoos weêr van nieuws aan beginnen, en, ten laatsten overweldigd zijnde, de gewenschte gelegenheid verkrijgen, om zich als martelaars voor de waarheid voortestellen. Maar ook de begunstigden worden maar al te spoedig trotsch en opgeblazen, mengen er eigene bijzondere hartstogten en personeelheden in (46), en zijn meer bedacht op de vernietiging hunner vijanden, dan op die der vijandelijke meening. Wij beklagen wel het tijdvak der Christelijke Kerk, onder en na CONSTANTYN den Grooten, niet, wegens de twisten op zich zelve, die het te voorschijn riep, maar eenig en alleen daarom, omdat de twistenden er onbevoegde scheidsregters bijriepen; omdat men door meerderheid van stemmen, door Concilie-besluiten van dweepzuchtige Bisschoppen de waarheid uitvorschen en bevestigen wilde; omdat men, door wereldsche hartstogten gedreven, er de wereldlijke magt meê introk,

(46) *Privatleidenschaften und Persönlichkeiten.*

trok, door deze de bijzondere gevoelens van enkelen wilde doen gelden en te vuur en te zwaard in de Kerk wilde brengen. Deze wijze van twisten bragt die menigte van verdeeldheden, die wederkeerige verbittering te weeg, en werd zoo wel voor het uitwendige als voor het inwendige welzijn der Kerk nadeelig. Dit juist was ook het nadeelige van het Pausdom (47), dat dáár menschelijke gevoelens en inzettingen als onfeilbare waarheden geheiligd waren. Aan eene uitvorsching der waarheid, welke toch het doel van elken strijd en de hoogste trap is, tot welke zich de eigene meening behoort te verheffen, was dáár niet te denken. Ieder die het waagde, er zich tegen te verzetten en anders te gevoelen als de Kerk het had voorgeschreven, werd verdrukt. Zoodoende mengden er zich dan ook overal menschelijke hartstogten, kabalen en intrigues, van allerleien aard tusschen, en wijzigden het oordeel over zulke voorgewende ketters en vijanden der Kerk. Niet anders was het in de eerste tijden der Protestansche Kerk zelve. Die onafzienbare reeks van twisten op zich zelve, zou niet zoo veel schade aangebragt en de ontwikkeling der Kerk niet zoo zeer tegengehouden hebben, zelfs de

(47) Zoo meenen wij de dubbelzinnige Hoogduitsche woorden, *das schlimme im Pabstthume* te moeten opvatten.

de ruwe, dikwijls gemeene taal van eenen FLACIUS en OSIANDER, zouden geen nadeel aangebragt hebben, — want dat was toen zoo de manier. — Maar men zocht gewelddadige, eigenmagtige beslissingen aan te brengen, het volk op te ruijen, Vorsten op zijne zijde te krijgen, ten einde door hun aanzien, niet zoo zeer het gevoelen van den tegenstander te vernietigen, als wel den tegenstander zelven om zijn ambt te brengen, en hem aan hoon, schande en ellende ten prooi te geven. Dat was de bron van alle ellende, dat blies den laatsten, reeds stervenden vonk des strijds altoos weder van nieuws aan tot lichtelaaije vlammen; dat prikkelde de gewelddadig onderdrukten, om nu ook van hunne zijde op geen vieren meer te zien en hunne denkwijze door te zetten, al ware het ook dat de Kerk daarbij te gronde ging. De strijdenden hielden op Protestanten te wezen, daarom werd hun verschil van gevoelens en de twist over hetzelve zoo gevaarlijk als onheilbarend. Zoo lang slechts de grondstellingen van vrijheid en gelijkheid van gevoelens in het Protestantismus vaststaan, kan derzelver verschil geen gevaar opleveren en het Protestantismus niet doen instorten; ja, dit verschil is juist een teeken en het beste bewijs, dat hetzelve nog bestaat en uit zijnen aard nog niet vervallen is. Daarom verhief zich dan ook in onze dagen die gewel-

 di-

dige strijd tegen de genen, welke er zich mede onledig hielden, om deze vrijheid en gelijkheid van gevoelens te beperken, of, wat meer is, de wereldlijke magt te bewegen, om tusschen beiden te treden en de Godgeleerde geschillen uit den weg te ruimen. Want als zulk een toeleg ooit of ooit gelukte, dan was het Protestantismus *ipso facto* vernietigd, en het gevoelen van eene zekere partij omtrent de Schrift, tot rigtsnoer des geloofs verheven. Daarom traden ook die genen, die anders vijandig tegen elkander overstonden, zoodra deze bedoelingen luide werden, te zamen; daarom spannen nog steeds allen als één man zamen, al zijn zij ook van de meest tegen elkander overstaande partijen, wanneer het er op aan komt, de aanvallen der Roomsch-Katholieke Kerk te bestrijden, omdat zij allen weten, dat het met hun bestaan uit heeft, wanneer deze overwint. Maar hierbij komt nog eene andere omstandigheid, die ons de zaak in een geheel ander licht vertoont. Te weten, wanneer het Protestantismus de gevoelens vrij laat, en dezelve als zoodanig ook voor gelijkgeldend verklaart, stemt het daardoor nog geenszins toe, dat het aan de waarheid zelve wanhoopt, en dat aan hetzelve, om deze reden en in zoo verre, elk gevoelen als even waar en even juist gelden zou; want dit zou eene volslagene onverschilligheid, *indifferentismus*, zijn; maar het heeft en ziet in

de

de Schrift de waarheid, en heeft deze daarom ook tot regel en rigtsnoer des geloofs gesteld; zij moet het beslissen, welk gevoelen waar, welk onwaar, welk toegelaten en welk verworpen moet worden. Maar verschil van gevoelens kan niet zonder strijd en twist plaats vinden; want terwijl het een iedere enkele, evenmin als geheele partijen, niet bloot te doen is, om zijne denkwijze en gevoelens voor zich zelven alleen te bezitten en uit te spreken, maar zij dezelve ook algemeen willen doen erkennen en aannemen; moeten zij natuurlijkerwijze tegenspraak vinden en met hunne tegenstanders in twist geraken. Waar twist is, daar is ook eene beslissing noodig; daar moet een regter wezen, aan wien zich beide partijen onderwerpen, en wiens regterlijke uitspraak zij voor geldend erkennen, anders wordt het een eindeloos twisten, waarbij ten laatste beide partijen moede worden, en de zaak slechts laten rusten, om ze ter gelegener tijd weder op te vatten. Zulk eenen, alles wikkenden, bepalenden, beslissenden regter nu heeft de Protestansche Kerk *slechts* in de Heilige Schrift. Die vrijheid dus, waarvan wij vroeger spraken, is geene willekeur, wetteloosheid, ongebondenheid, maar zij is door *noodzakelijkheid* bepaald en beperkt, en dus de ware vrijheid (48). Wel is waar, ie-

(48) Het woord noodzakelijkheid, *Nothwendigkeit*, is hier wel min gelukkig gekozen, en maakt den zin duister.

ieder kan denken en gelooven wat hij wil, maar zoodra hij zijne gevoelens uit, moet hij zich aan dat gezag onderwerpen, en zijne gevoelens aan dezen toetssteen laten toetsen; zoodra hij met anderen in strijd geraakt, moet hij zich naar de beslissende uitspraak der Schrift rigten, en naar dezelve zijne gevoelens herroepen of verbeteren. Gevoelens zijn van menschen afkomstig, en menschen kunnen dwalen, en zoo kan het ook niet missen, dat er gevoelens voor den dag gebragt worden, die dwaas en valsch en strijdig met de waarheid zijn, gelijk zij dan ook eenen strijd tegen dezelve beginnen en zich de heerschappij zoeken aantematigen. Maar deze heerschappij is slechts eene aangematigde, en daarom ook niet van langen duur. De Schrift, het Woord van God, bestaat, en velt het oordeel. Deze Schrift staat vast, onbewegelijk en onwankelbaar; verheft zij hare stem, dan is het valsche ook reeds veroordeeld en het ware voor waar erkend. Wel is waar, het door haar veroordeelde kan zich nog wel eene wijle staande houden, en zich velen aanhang en vele vrienden verwerven, maar het draagt de kiem des doods toch reeds met zich rond, en eindelijk slaat de ure, waarin het overweldigd en der vergetelheid ter prooi gegeven wordt. En waar anders, dan in de Schrift, heeft men bij de veelvuldige, nooit eindigende geschillen de beslissing gezocht? Tot

haar

haar hebben alle partijen hunne toevlugt genomen, op haar hebben zich allen beroepen, ook dan, wanneer zij met dezelve in de scherpste tegenstelling stonden. Een ieder wil Bijbelsch zijn. Nu, dan moet hij zich ook gevangen geven, als de Bijbel tegen hem getuigt; dan moet hij ook zwijgen, wanneer hij uit denzelven van eene dwaling overtuigd wordt. De waarheid komt aan het licht en behoudt de overwinning!

„Maar," zou men kunnen tegenwerpen, „daar beroepen er zich toch zoo velen, slechts om den schijn te hebben, op den Bijbel, hebbende in de Rede, in menschelijke wijsheid, den regel en de rigtsnoer van hun geloof en leven; hunne beroeping op de Schrift is slechts bittere *Ironie*". Dat weten wij wel! maar zij beroepen zich toch op de Schrift binden zich op deze wijze zelve de handen vast, en moeten zich ten laatsten toch laten wederleggen en beschaamd maken. „Maar," dus vaart men voort, „het is evenwel begoocheling. Hoe toch, zoo zij het masker eens afwerpen, en het openlijk en vrijuit verklaren, dat hun de Schrift niets meer geldt (49); wanneer zij de opbouwing der Kerk zoo ver voltooid hebben, dat zij het geschiedkun-

(49). De Schrijver wil hierdoor waarschijnlijk zeggen: *dat het verbindend gezag der Heilige Schrift, als kenbron en rigtsnoer des geloofs, hun niets meer geldt.*

kundige hulsel der Godsdienstige waarheden afstrijken en, in plaats van dit, slechts de kern behouden, moet dan het Protestantismus niet vallen, omdat het in deszelfs grondvesten geschokt is?" Wij antwoorden met twee tegenvragen: „Zullen alle Protestanten dat doen?" en, „maken de Protestansche Godgeleerden de Protersantsche Kerk uit, of behoort er het volk ook niet toe?" Nooit zouden zich toch allen met zulk een gevoelen vereenigen, en zij zouden Protestanten blijven, al noemden zich de afvalligen zoo als zij wilden. Wanneer men echter zeggen wilde, het is toch een mogelijk geval, dat alle leden der Protestansche Kerk, Godgeleerden en leken, dit gevoelen omtrent de Schrift ronduit verklaarden, — en op dit mogelijk geval moest men toch ook terugzigt nemen, — dan zou men zulk eenen lastigen vrager antwoorden: als alle leden der Protestansche Kerk dus gezind zijn, dan valt zonder twijfel het Protestantismus; maar, wel te verstaan, niet door *verschil*, maar door *éénheid van gevoelens*. Dat was intusschen zulk een mogelijk geval, hetwelk eigenlijk onmogelijk is. Waarom? dat zal zich weldra uitwijzen. Wij banen ons daartoe den weg door de beschouwing van eene nieuwe gewigtige tegenwerping. Er wordt toegegeven, zegt men, dat het Protestantismus, niettegenstaande al het verschil van gevoelens, voortdurend kan bestaan, wanneer door het reg-

ter-

terlijk gezag der Schrift de waarde en de waarheid der gevoelens uitgevorscht en de twisten uit den weg geruimd worden. Maar, is dan deze voorwaarde reeds vervuld, en zal zij in het toekomstige altoos vervuld kunnen worden? Moet niet de Schrift een groot verschil van gevoelens over zich laten geworden? Er verheft zich een geweldige strijd, over den Canon en de echtheid der deelen, waaruit hij is te zamen gesteld; anderen, die zich om dezen niet bekommeren, maken, in de Schrift zelve, een merkelijk onderscheid tusschen het Oude en het Nieuwe Testament, tusschen de woorden van CHRISTUS en die der Apostelen, en willen slechts de eersten als beslissend laten gelden. Anderen trachten aan te toonen, dat de Bijbelsche Schrijvers zich onderling tegenspreken; de een houdt het met PAULUS en het geloof, de ander met JACOBUS en de werken; de een roemt PAULUS als den redder van het *Universalismus*, en een ander, — STEPHANI, in zijne *Winken zur Vervollkommnung des Confirmanden Unterrichts*, — zegt: ,, de Apostel PAULUS heeft zich door zijn joodsch Christendom bij de Apostelen van CHRISTUS ingedrongen, heeft het zuiver Christelijke, door JEZUS zelve voorgedragene, weder verdrongen, en door zijne verzoeningsleer de Kerk van CHRISTUS in een zondaarsgild herschapen!" Eindelijk, leggen allen de Schrift uit, zoo als zij willen,

len, laten haar zeggen, wat zij van haar willen gezegd hebben, draaijen, fatsoeneren, knutselen aan hare woorden, zoo als het hen maar invalt. Men behoeft slechts twee dogmatische leerboeken van de tegenovergestelde partijen ter hand te nemen, en men zal vinden, hoe beiden zich, voor de meest tegenovergestelde gevoelens, op plaatsen der Schrift, vaak op dezelfde, beroepen; ja, men zal er over verbaasd staan, wanneer men ziet, hoe beiden al verklaren en hunne verklaringen aannemelijk trachten te maken. De een verdedigt het bestaan van den Duivel, en beroept zich op plaatsen der Schrift; de ander loochent hetzelve, want van den Duivel wordt altoos slechts in leenspreukige zegswijzen gewaagd, en CHRISTUS zelf zegt: „ Gij hebt „ hem zien nedervallen."

De een verdedigt de leer van de erfzonde door Bijbelplaatsen, en zijne tegenpartij zegt: zóó hebben slechts groote zondaars, zoo als DAVID en PAULUS, gesproken; CHRISTUS zegt: zoo gij u niet bekeert en wordt als de kinderkens! — Het begin van het Evangelium van JOHANNES spreekt duideijk van de *eeuwige generatie* des Zoons (50), en een hooggeroemd Uitlegkundige vertaalt het *dictum probans*, *het Woord is vleesch*

(50) Hier zullen wel bij gedacht moeten worden de woorden: *zoo zegt iemand*, of: *zoo zegt de een.*

vleesch geworden, alzoo: „de menschheid kwam tot redelijkheid (51)," en Joh. XVII: *gij hebt mij lief gehad voor de grondlegging der wereld:* „gij hebt mij lief gehad vóór de *schepping* van het menschelijk geslacht." Velen beweren, dat de Zoon éénwezig is met den Vader, en anderen zeggen: Neen! CHRISTUS bidt tot den Vader, weet de ure niet, die de Vader weet, enz. Kortom, wij kunnen geene leerstelling in oogenschouw nemen, zonder dit verschil van uitlegging en toepassing der Schrift op te merken. Is dit nu zoodanig geschapen, moet dan niet onze geheele vorige bewijsvoering als nul en van geene waarde voorkomen; zijn wij dan niet geheel en al aan willekeur prijs gegeven, en is het niet even zoo goed, ja is het niet nog veel erger, dan in het geheel geenen regter te hebben? Want, kan zijne uitspraak, die toch boven alles moet gelden en beslissen, gedraaid en uitgelegd worden, zoo als het ieder het meeste behaagt, dan valt er aan eene uitvorsching der waarheid niet te denken, dan kan de waarde der gevoelens niet afgewogen en bepaald, dan kan de strijd, waarin zij met elkander geraken, niet beslecht, het inbrekend ongeloof niet geweerd, en eindelijk het gezag der Schrift zelve niet meer staande gehouden worden. Want wie zou het ons ten kwade

(51) *ward vernünftig.*

de duiden, wanneer wij zulk eenen onzekeren en wankelen gids van ons afstieten en naar eenen anderen omzagen? Zoo moet dan ten laatsten het Protestantismus uit zijnen eigenen aard vervallen; zoo moet er een bajert van gevoelens ontstaan, in welken niemand den weg, en uit welken niemand eene uitkomst vinden kan; zoo moet ook de laatste band, die de ongelukkige Protestanten nog omstrengeld, verbreken en eene tweede verstrooijing, διασπορὰ, beginnen. Droevig hartverscheurend vooruitzigt voor onze Kerk! en heeft niet nog onlangs, bij die gedachte aan dit dreigend onheil, eene welmeenende stem geroepen: „Zoo lang gij de Protestansche Kerk op de Schrift bouwt, is zij op eenen zandgrond gebouwd; bouwt haar op het Apostoliesche Symbolum, dan staat zij op eene rots! want dit was de grondslag der oude Kerk, dit bevat den wezenlijken inhoud onzes geloofs, dat is niet aan zoo vele verdraaijngen en misvormingen onderworpen." Zie DELBRÜCK in: PHILIPP MELANCHTHON, *der Glaubenslehrer*. Wij zullen eerst dit voorgeslagen geneesmiddel beschouwen, hetzelve zal ons dieper in den aard der zaak inleiden en, naar wij hoopen, geruststelling en troost doen vinden en een blijder vooruitzigt openen. Om met het laatste voordeel, dat het Apostolische Symbolum zou hebben, te beginnen, zoo ziet het er, op de keper beschouwd, zeer deerlijk me-

mede uit. Kan toch Gods Woord zelve verdraaid worden, waarom dan ook niet het woord van menschen; waarom niet het woord van menschen veel eerder? Hebben dan de vermoedelijke opstellers van het Symbolum misschien bijzondere *cautiën* gesteld, alles zoo hoogst naauwkeurig, juist en bepaald uitgedrukt, dat aan hunne woorden geene andere beteekenis kan ondergeschoven worden, dan die welke zij bedoelden? In geenen deele! Een scherpzinnige *dialecticus* heeft het immers in onze dagen willen bewijzen, dat men zich bij vele stellingen van dit Symbolum niets bepaalds kon denken, en dat men het, juist om die reden, ook getroost aannemen en in de gemeenten voorlezen kon, aan welke partij men ook toegedaan ware. En wat nu de volledigheid betreft, deze is waarlijk niet groot! Wel is waar, PONTIUS PILATUS is ook in dat *Credo* ingekomen; — hij weet wel niet hoe? — maar over God, weet hetzelve niets meer te zeggen, dan dat hij de Schepper van hemel en van aarde is; den Heiligen Geest noemt het slechts bij name, en over de Drieëenheid, *Trinität*, de erfzonde, de orde des heils, meldt het eigenlijk niets. Dat, eindelijk, de eerste Kerk zich op dezen regel des geloofs gegrond zou hebben, is eene stelling, welks ongegrondheid door LÜCKE, in zijn *Sendschreiben*, voldoende en voor eeuwige tijden in het licht is gesteld, zoodat

wij

wij niet noodig hebben, het door hem gezegde te herhalen. Die onduidelijke, onvolledige regel des geloofs, dat woord van menschen, van hetwelk niet eens kan uitgevorscht worden, aan wien het zijnen oorsprong verschuldigd is; hetwelk even zoo goed als eenig ander aan verdraaijing, inlassching, onderschuiving, is blootgesteld, kan het Protestantismus nimmermeer voor zijnen val behoeden. Maar moet dit dan vallen? Kwaad was, wel is waar, het vooruitzigt, dat zich voor ons opende, maar wij willen de schrikbarende woorden nader beschouwen. Men haalt vooreerst de onzekerheid van den *Canon* aan. „De „echtheid van bijna alle schriften des Nieuwen „Testaments ligt in het onzekere, men kan zich „op geene plaats met zekerheid beroepen; want, „eer men omziet, treed er een tegenstander op, „oppert twijfelingen omtrent de echtheid van het „geheele boek, en het gansche bewijs valt in „duigen." Dat er zoodanig eene praktijk in de Protestantsche Kerk heerscht, kunnen wij niet loochenen. Want, afgezien van de schriften des Ouden Verbonds, die hier minder in aanmerking komen, hoewel zij door de kritiek veel geleden hebben, zoo behoeven wij slechts de eerste de beste Inleiding in de schriften des Nieuwen Testaments, bij voorbeeld, die van DE WETTE, op te slaan, en wij zullen bijna geen geschrift vinden, tegen welks echtheid niet twij-

fe-

felingen geopperd waren. Vroeger verhief men slechts twijfelingen tegen de beide eerste Hoofdstukken van MATTHEUS, maar DE WETTE zegt, §. 98. bl. 176, „of een Evangelie, hetwelk op eene Evangelische overlevering rust, hetwelk wankele *sagen* en oppervlakkige berigten behelst, daarentegen geene sporen van eigene aanschouwing bevat, het woord van eenen Apostel kan zijn, is eene vraag, die voor den navorschenden beoordeelaar (52) niet op eene volkomen bevredigende wijze kan beantwoord worden." Bij MARCUS is het eene groote vraag, of de overlevering, van den invloed van PETRUS op dit Evangelie, nog eenige beteekenis en geldigheid behouden kan, omdat naauwkeurige onderzoekingen geleerd hebben, dat MARCUS de algemeene voorstelling van het Evangelie, met gebruikmaking van de Evangelien van MATTHEUS en LUCAS, ter neêrgeschreven heeft, bl. 179. „LUCAS was sleehts een Pauliaan; niet een onmiddellijk discipel van den Apostel PAULUS," bl 182. Bij het Evangelie van JOHANNES behoeven wij ons slechts BRETSCHNEIDER's *Probabilia* te herinneren, en DE WETTE meent ook, dat de echtheid van dit Evangelie niet boven allen twijfel verheven is, bl. 196. Onder de Brieven van den Apostel

PAU-

(52) *Kritiker.*

PAULUS is de tweede aan de Thessalonicensen en die aan de Ephesen zeer verdacht. Die aan TITUS en TIMOTHEUS kan men noch uitlegkundig noch geschiedkundig verstaan. Van den Brief aan de Hebreeën, is het, na BLEEK, zoo goed als uitgemaakt, dat hij APOLLOS tot maker heeft. Slechts de Handelingen der Apostelen, de Brieven aan de Romeinen, Corinthen, Galaten, Philippensen en Colossensen, zijn boven allen twijfel verheven."

Onder zulke omstandigheden schijnt zeker eene beroeping op de Schrift vruchteloos en dwaas te zijn; en wie kan er buitendien borg voor blijven, dat de onderzoekingen hierbij zullen blijven stilstaan, en niet ook nog de overige boeken der Schrift aangrijpen en betwijfelen? In het Catholicismus wijzigt zich, wel is waar, alles geheel anders! Hier maakt de Kerk zelve den Canon, en waarborgt door haar aanzien de echtheid der Schriften; ja, de Katholieke Godgeleerden hebben beweerd, dat de Heilige Schrift in 't geheel geen Goddelijk gezag had, wanneer de Kerk het haar niet gaf, zonder welke zij niet meer waard was, dan de fabelen van AESOPUS. En terwijl de Kerk zoodoende bepaalt, wat Kanoniek zal zijn, kan er van een verder onderzoek geene sprake meer wezen; en wanneer zulks desniettegenstaande wordt ingesteld, geschiedt het altoos slechts, om de uitspraken der

Kerk

Kerk te bevestigen, de gemaakte tegenwerpingen, zoo goed als het gaan wil, te wederleggen, gelijk wij het bij JAHN en HUG zien. Maar ook hier heeft het Protestantismus aan het onderzoek en de navorsching vrije speelruimte gegeven. Hetzelve ging hierbij van eene tweeledige vooronderstelling uit; vooreerst van deze: dat eene Kerk aan de Schrift noch eene *fides humana*, noch eene *divina* kon geven; maar vervolgens ook van deze: dat de Schrift zich door hare eigene kracht eene *fides divina* verwerft, zelfs dan, wanneer de *fides humana* hier en daar wankel mogt zijn. Wat nu de eerste vooronderstelling aanbelangt, deze is geheel juist. Voor de *fides humana*, dat is, *echtheid*, *ongeschondenheid* en *geloofwaardigheid* der Heilige Schrift (53), kan de Kerk geen borg zijn; zij staat op veel te verren afstand van die tijden verwijderd, in welke de Schriften ontstonden; zij heeft het overgeleverde *bona fide* aangenomen, en zich niet verder op een onderzoek ingelaten, en voor een grooter getuigenis kan dit haar geloof niet gelden Ja zelfs het getuigenis der oudste Kerk, voor de echtheid der Schriften, geldt in zekeren opzigte slechts zoo veel. als elk ander geschiedkundig getuigenis van gelijktijdige Heidenen

(53) *Authentie*, *Integrität*, *Axiopistie*.

nen en Ketters (54). Maar evenmin kan de Protestantsche Kerk de *fides divina* der Heilige Schrift bewijzen. Want het zou toch waarlijk de grootste tegenstrijdigheid zijn, wanneer zij eerst de Overlevering verwierp wegens de Goddelijkheid der Schrift, en dan wederom de Goddelijkheid der Schrift enkel op het getuigenis der Kerk, nopens de echtheid, wilde staven. Bevat de Schrift het woord van God, dan moet dit toch op zich zelven meer gezag en kracht hebben, dan de Kerk, die eerst door het woord van God gevormd wordt. De Kerk leidt ons slechts naar de Schrift, maar mag zich niet boven haar plaatsen, dezelve niet eerst goedkeuren, en, om dezer goedkeuring wille, een onvoorwaardelijk geloof van ons vorderen. „De Kerk," zegt LUTHER, „is de dochter, die uit het Woord van God geboren is, en niet de moeder van het Woord." — *Edit.* WALCH's, I. bl. 837. En, op eene andere plaats, *Ausführliche Erklärung des Briefes an die Galater*, bij WALCH, VIII. bl. 1661. — „Zij zeggen, de Kerk heeft niet meer dan vier Evangelien goedgekeurd en aangenomen, daarom zijn er ook maar vier aanwezig, en had zij er meer aangenomen, dan waren er ook meer. Nu echter de Kerk magt heeft gehad, om naar welgevallen en goedvinden Evange-

(54) *Haeretici.*

gelies aan te nemen en goed te keuren, zoodanige en zoo vele als zij verkoos, volgt hieruit, dat ook de magt der Kerk boven het Evangelie is. Dat sluit, zoo juist als het maar kan, even als een vuist op het oog. Eilieve, wat is dat toch voor eene gevolgtrekking: ik neem de Schrift aan en keur ze goed, dat is, belijde, dat zij waar en het woord van God is, derhalve heb ik magt en gezag over dezelve? Insgelijks, JOHANNES de Dooper approbeert, dat is, *belijdt* CHRISTUS, neemt Hem aan, en getuigt van Hem, dat Hij de Messias en de Verlosser der wereld is; daarom nu is hij meer dan CHRISTUS, en heeft magt over Hem? Insgelijks, de Kerk approbeert de leer en het geloof van CHRISTUS, dat is, zij neemt het aan, gelooft en belijdt, dat het waar is; hieruit volgt, dat de Kerk boven de leer en het geloof van CHRISTUS staat? O fijne, konstelijke, meesterlijke *dialectica*!" Op eene andere wijze maakt dit J. GERHARD, in zijne *Exegesis*, I. 3. 39, aanschouwelijk: „*Auctoritas scripturae quoad nos, nihil aliud est, quam manifestatio et cognitio unicae illius divinae auctoritatis, quae scripturae est interna et insita. Ecclesia igitur non confert scripturae novam aliquam auctoritatem, quoad nos, sed testificatione sua ad agnitionem illius veritatis nos deducit. Quemadmodum enim litterarum regiarum auctoritas non pendet ex tabularii, eas*

 af-

afferentis, *testimonio*, *ita quoque scripturae auctoritas non pendet ex ecclesiae de ea testificantis auctoritate.*" De tweede vooronderstelling van het Protestantismus is deze, dat de Schrift zich door hare eigene kracht eene *fides divina* verwerft, zelfs dan, wanneer de *fides humana* ook hier en daar wankel mogt zijn. De *fides humana* en de *fides divina* oefenen zeker hier en daar eenen wederkeerigen invloed op elkander uit; maar deze is geenszins zoodanig, dat de *fides humana*, de volstrekt noodzakelijke grond der *fides divina* zou zijn. Want het komt niet slechts op de makers, maar ook op den inhoud der Schriften aan. En is deze Goddelijk en het woord van God, dan zal men het, zoo als LUTHER zegt, aan eene Schrift wel merken, of zij door den Heiligen Geest opgesteld is of niet, en men zal ze houden van Goddelijken oorsprong te wezen, zelfs dan, wanneer ook niet alle geopperde kritische twijfelingen uit den weg mogten geruimd kunnen worden. Dit punt behooren wij wél in aanmerking te nemen, wanneer wij over het verschil van gevoelens, te dezen opzigte, een juist oordeel willen vellen. Vooreerst moeten wij hetzelve voor gegrond in het beginsel van het Protestantismus, en vervolgens, juist daarom, voor niet gevaarlijk voor het Protestantismus verklaren. Het is gegrond in den aard van het Protestantismus,

het-

hetwelk nergens iets door dwang, door gezag en magtspreuken wil doorzetten, en hetwelk te veel vertrouwen stelt op den Goddelijken inhoud der Heilige Schrift, dan dat het zou noodig achten, denzelven door menschelijke inzettingen te beschermen. Daarom liet het hier ook vrije ruimte voor onderzoek en navorsching; ja, LUTHER zelf ging met zijn voorbeeld vooraan. In zijne uitgaven van het Nieuwe Testament, scheidde hij den brief aan de Hebreën van de overige Paulinische brieven af, en plaatste hem, met de brieven van JACOBUS en JUDAS en de Openbaring achter *de regte, zekere hoofdboeken*, *Edit.* WALCH, XIV. bl. 146 verv. ,, Tot hiertoe hebben wij de regte, zekere hoofdboeken des Nieuwen Testaments gehad; deze vier volgende echter, hebben in oude tijden een ander gezag gehad. En wat het eerste aangaat, dat deze brief aan de Hebreën niet van PAULUS, noch van eenig Apostel zij, wordt daardoor bewezen, dat in het IIe Hoofdst. het 3^e^ vers staat: deze leer is door diegenen, die het zelf van den Heere gehoord hebben, tot ons gekomen en bij ons gebleven (55). Daardoor wordt het duidelijk, dat

(55) Hoofdst. II: 3*b* staat eigenlijk: dewelke — zaligheid — begonnen zijnde verkondigd te worden door den Heer, *aan ons bevestigd is geworden, door de genen die — Hem — gehoord hebben*, zie Staten-Vertaling. LUTHERS *Bijbelvertaling* komt hier ter plaatse met de Staten Vertaling overeen.

dat hij van de Apostelen spreekt als een discipel, tot wien zoodanig eene leer van de Apostelen overgekomen is, misschien eerst langen tijd daarna." De brief van JACOBUS houdt hij voor geen geschrift van eenen Apostel, maar voor *eenen brief van stroo.* Van den brief van JUDAS kan niemand loochenen, dat hij een uittreksel of afschrift is van den tweeden brief van PETRUS. „De *Openbaring van* JOHANNES houde ik, noch voor Profetisch noch voor Apostolisch, maar stel haar bijna gelijk met het IVe boek van EZRA, en kan in geenerlei opzigte bespeuren, dat zij door den Heiligen Geest is opgesteld. Een iegelijk houde er zoo veel van als zijn geest hem ingeeft; mijn geest kan zich in dat boek niet schikken." Anderen zijn hem gevolgd, en hebben veelvuldige, vaak zeer scherpzinnige onderzoekingen ingesteld, over de echtheid der Heilige Schriften. De Kerk liet dat toe, en bleef er onbezorgd bij. Want vooreerst is zij overtuigd, dat elk onderzoek, wat het wezenlijke betreft, toch geen ander resultaat oplevert, dan dat, hetwelk zij reeds heeft en bezit; vervolgens neemt zij, juist om deze reden, ook verder geene notitie van die pogingen; voor haar blijft de Schrift, wat zij is. Of hield de Protestantsche Kerk, toen BRETSCHNEIDERS *Probabilia* verschenen waren, misschien op, om in predikatien plaatsen uit het Evangelie van

JO-

JOHANNES tot grondslag te leggen, of (56) die leerstellingen, die in dit Evangelie hunne *dicta probantia* vinden, als onzeker ter zijde te leggen. In geenen deele! Zij ging bedaard haren gang, in de blijde hoop, dat uit haar midden wel verdedigers der waarheid zouden optreden. En ook om de niet-godgeleerden, om het volk, was zij niet bekommerd; want eer bij dezen zulk een gevoelen over een Bijbelsch boek ingang vindt en wortels schiet, is het op eenen wetenschappelijken weg reeds lang wederlegd. Buitendien vooronderstelt de Kerk van hare leden, dat slechts verlangen naar waarheid en zekerheid, niet ijdele zucht tot twijfelen of misdadige moedwilligheid, hen tot zoodanige nasporingen aanzet; en zij heet dezelve welkom, omdat zij er slechts voordeel en winst van hoopt in te oogsten. En zij bedriegt zich niet! Want, van de vroegste dagen der Kerk af, zijn de gevoelens over den Canon verdeeld geweest, en toch is hij, wat zijnen wezenlijken inhoud aanbelangt, staande gebleven, en alle aanvallen, die in nieuweren tijd op enkele boeken der Heilige Schrift gemaakt zijn, hebben er slechts toe bijgedragen, om hare echtheid nog meer te versterken en te bevestigen. De geschiedenis van het Evangelie van

(56) Hier zal moeten tusschen gevoegd worden: *begon zij toen.*

van JOHANNES is het beste bewijs voor onze stelling. Welk eenen geweldigen aanval deed toch niet BRETSCHNEIDER in zijne *Probabilia*! En wat heeft hij er mede uitgerigt? Tien tegenstanders traden er na elkander tegen hem op, en gaven hem zoodanig de laag, dat hij alles herroepen, en openlijk verklaren moest, dat hij geene kwade bedoelingen tegen het Evangelie had gehad, maar slechts op eenige, nog twijfelachtige, en niet genoegzaam afgehandelde punten, had willen opmerkzaam maken. Dat is dan ook volmaakt gelukt; de getuigenissen der oude Kerk zijn nog eens naauwkeuriger nagespoord en doordacht, de inwendige gronden voor de echtheid scherpzinniger ontwikkeld (57), menige moeijelijke plaats van het Evangelie zelf, daar men anders oppervlakkig over heen liep, is nader toegelicht en naauwkeuriger verklaard, zoodat het gezag van dit Evangelie thans vaster staat en almeener wordt erkend dan vroeger. Op gelijke wijze is het gegaan met den brief aan TIMOTHEUS. SCHLEIERMACHER begon twijfelingen te opperen; zij waren meer van eenen *philo-*

lo-

(57) Men zie vooral de, onder Prof. HERINGA uitgekomene, *Dissertatio Theolog. Inauguralis: de* JOHANNIS *Euangelio non prorsus dissimili prioribus Euangeliis nec ob dissimilitudinem repudiando, auctore* J. PARÉ, Trajecti ad Rhen. 1828. 8°.

logisch-grammatischen aard; PLANCK en BECKHAUS losten dezelven, op eenen *phililogisch-grammatischen* weg op. De WETTE kan dezen brief, geschiedkundig, niet verstaan, en reeds hebben er zich anderen opgedaan, welke pogen, denzelven geschiedkundig te begrijpen. Wel is waar, slechts door eene *Hypothese*; maar deze heeft toch even zoo veel waarde, als die twijfelingen, en zij heeft toch de mogelijkheid aangetoond, om den knoop op te lossen, zonder hem door te hakken. Ja, wanneer er zelfs, zoo als, bij voorbeeld, bij den brief aan de Hebreeën, aangetoond kon worden, dat de maker geen Apostel was geweest, zou hier het woord van LUTHER nog gelden: „wat CHRISTUS predikt, is Apostolisch, al ware het ook door HANNAS of CAJAPHAS opgesteld." En, houden wij hieraan vast, dan mogen er altoos nog eenige vragen onuitgemaakt blijven, de grond toch des geloofs zal vast en onwankelbaar blijven staan. De inwendige kracht van Gods woord zelve, zal steeds haren invloed op de menschen uitoefenen, en hen juist daarvan overtuigen, dat hetgeen zij hooren en lezen het woord van God is; deze zal hen gerust stellen, omtrent de nog niet opgeloste twijfelingen en onbeantwoorde vragen, zal ons den grond hiervan doen vinden, niet in de Schrift, maar in ons zelven, of in toevallig gebrek aan berigten, en zoo zal het Pro-

testantismus, niettegenstaande al die onderzoekingen en twijfelingen, vast staan, omdat het op dien onwankelbaren bodem gegrondvest is.

Wij komen thans tot het tweede punt, tot het verschil in uitlegging. Het is waar, deze is hoogstverschillende; verschillende in hare beginselen, en verschillende ook in resultaten, gelijk wij reeds vroeger gezien hebben. De Kerkhervormers vonden ook reeds veelvuldige uitleggingen aanwezig, eene *allegorische*, *mystische*, *anagogische* enz., en zagen daarin den grond van het verderf, dat in de Kerk was ingebroken. „Het gaat niet aan," zegt LUTHER, — *Opp.* T. III. p. 1030. *edit.* WALCH, — „dat een „iegelijk met zijn hoofd maar zóó in de Heilige „Schrift invalt, en daarin al mijmerende en dich„tende navorscht zoo als hij verkiest. Niemand „mag zich zulks onderstaan, het zij dan, dat hij „den Heiligen Geest hebbe." „En" PAULUS heeft Rom. XII: 7, gezegd: „Wil iemand Prophetiën doen, zoo moeten zij overeenkomstig zijn met het geloof, *analogia fidei* (58)." Die geheimzinnige uitleggingen maken wil, zie toe, dat hij uitlegge tot den geloove, opdat zij rijmen

(58) De Cansteinsche druk, edit. V, Halle 1797, 4°, heeft: *Hat jemand Weissagung so sey sie dem Glauben ähnlich.* Onze Staten-Vertaling: (so laet ons die gaven besteden) *het zij Prophetie, na de mate des geloofs.*

men met het geloof." „Dat zeg ik daarom, „omdat ik zelf veel tijds met GREGORIUS, „HIERONYMUS, CYPRIANUS, AUGUSTI-„NUS, ORIGENES, vermorst en verloren heb. „Want de vaderen hebben toen ter tijd eene bij-„zondere lust en liefde tot *Allegoriën* gehad, „zij reisden daarmede rond en hebben er alle „boeken mede volgeklad. ORIGENES is bijna „een vorst en koning over de *Allegoriën*, en „heeft doorloopende den geheelen Bijbel aange-„vuld met zulke geheimzinnige uitlegselen, die „geen drek waard zijn. Want ligtzinnige kop-„pen, die het Goddelijke woord zat en moede „waren, leidden er zich alleen op toe, om vele „*Allegoriën* te zoeken, en zoo kon men het „woord van God, van die uitlegselen schier niet „meer onderscheiden. Dat was eene kostelijke „zaak, en daarmeê maakte men de menschen den „mond los!" Daarom stelden ook de Kerkhervormers het grondbeginsel vast, dat elke plaats der Schrift maar éénen zin had, en zij waarschuwden, waar zij slechts konden, tegen deze mystische allegorische *wanwerkelijkheid* (59). En volgens dit beginsel verklaarden zij ook zelve de Schrift. Wel is waar, zij waren zich hierbij niet van bepaalde regels en uitlegkundige voorschriften bewust; een zeker gevoel, een zeker soort

(59) Hoogd. *Unfug.*

soort van vasten slag leidde hen, ofschoon deze hen niet voor alle dwalingen beveiligen kon. En geheel op dezelfde wijze ging men nog langen tijd na hen te werk. Wel is waar, FLACIUS brak door zijnen *Clavis* eene nieuwe baan, maar dezelve werd slechts door weinigen bewandeld, en zelfs GLASSIUS was omtrent hetgeen hij wilde, met zich zelven nog niet op het reine, en kende nog geen doortastend beginsel. *Philologia Sacra* noemde men de uitlegkunde der Heilige Schrift, en onder deze *Philologia* dacht men zich slechts eene ongeregelde, willekeurige handelwijze, waarbij het woord *sacra*, alle slechts mogelijke onregelmatigheden, uitzonderingen, afwijkingen en ongerijmdheden bedekken en bewimpelen moest. En thans zelfs is men het, noch in de Theorie, noch in de praktijk geheel eens, omtrent de grondbeginselen eener goede schriftverklaring. Met dogmatische of ondogmatische, wijsgeerige of onwijsgeerige vooroordeelen, gaat men aan het werk, en heeft dikwijls reeds van voren een *Postulaat* vastgesteld, aan hetwelk men in ieder geval wil voldoen, het ga hoe het ga. Hierbij komt nu nog de deelsgewijze duisterheid der Schrift. Het Christendom, trad, hoewel voorbereid, toch als een betrekkelijk nieuw verschijnsel in de wereld op, bragt nieuwe gedachten, begrippen en denkbeelden onder de menschen, en schiep zich, wor-

ste-

stelende met de oude taal, een nieuw taaleigen (60), hetwelk, juist om deze reden, zijne bijzondere moeijelijkheden en duisterheden moest hebben. Buitendien waren de opstellers der Heilige Schriften geene beschaafde, geleerde mannen, die een wetenschappelijk of *aesthetisch* kunstgewrocht wilden leveren. Zij schreven voor het tegenwoordige oogenblik, zoo als het de behoeften hunner gemeenten en de tijdsomstandigheden met zich bragten, zonder te weten, wat de Voorzienigheid over hunne schriften besloten had. Daarom kon het hen ook niet invallen, ook dan niet, wanneer zij er toe in staat waren geweest, om den stijl te beschaven en te polijsten, of op mogelijk misverstand terugzigt te nemen. Geen wonder dus, dat ons menig iets duister is, en dat men van menige plaats vier tot vijf, ja van ééne enkele bij de driehonderd uitleggingen heeft (61); geen wonder, dat de Schrift dikwijls zeggen *moet*, wat zij eigenlijk niet zeggen *wil*, en dat hij, die haar 't laatst laat spreken, regt blijft houden, vooral wanneer hij een meester is in de *sofistiek*. Maar, naauwkeuriger beschouwd, ziet het er met deze zaak toch geheel anders uit dan het bij den eersten oogopslag wel schijnen mogt. Want reeds met het begin-

(60) *Sprachidiom*.
(61) Gal. III: 21.

ginsel, dat elke plaats der Schrift slechts éénen zin kan hebben, is onnoemelijk veel gewonnen. Die grenzelooze willekeur, die alle slechts denkbare dwaasheden in de Schrift inbragt, om ze er naderhand als Goddelijke waarheden weder uit te halen, en die eigenlijk het wederleggen onmogelijk maakte, heeft thans een einde. Elke plaats heeft slechts éénen zin, en zoodoende is ook maar één de ware; de overigen zijn valsch. En waarom zou dan juist deze zin niet uitgevonden kunnen worden, daar wij toch in dezelfde taal zoo vele geschriften der Oudheid hebben, wier zin wij wel degelijk kunnen uitvorschen? Wel is waar, wij hebben hier *heilige* Schriften voor ons, maar zouden wij daarom bij hunne uitlegging andere beginselen volgen, dan bij de uitlegging der overige Schrijvers? In vroeger tijd was men wel algemeen van gevoelen, dat de Heilige Schriften op eene geheel bijzondere wijze moesten uitgelegd worden; maar dit was wederom een gevaarlijk gevoelen, hetwelk voor de willekeur deur en drempel opende. Thans echter is men het bijkans algemeen hierover ééns, dat ook de uitlegging der Heilige Schriften grammatisch-historisch wezen moet, even zoo als die der ongewijde Schrijvers (62); thans toch is men begonnen, om de dogmatische uitlegging van

(62) *Profanscribenten.*

van de grammatische af te scheiden en aan de laatstgenoemde volkomen regt te laten wedervaren. Eene meer gezuiverde, meer redelijke Theorie der *Goddelijke ingeving* (63) heeft geleerd, dat de Apostelen, niettegenstaande de inwerking des Goddelijken Geestes, hunne menschelijke ondeeligheid behielden en dezelve in hunne geschriften openbaren, en dat wij aan den Goddelijken oorsprong en den Goddelijken inhoud hunner werken geenszins te kort doen, wanneer wij tot wél verstand van dezelven die zelfde middelen bezigen, welke wij bij zuiver menschelijke geschriften aanwenden. Welke geldigheid en gezag de zin en gedachte hebbe, die op zulk eene wijze is uitgevorscht, — waartoe dezelve ten nutte gemaakt of bewerkt, gebruikt of gemisbruikt kan worden, is eene zaak op zich zelven, die voor den uitlegger, als zoodanig, verder geen belang heeft. Hij spoort slechts den zin op, door de hem ten dienste staande middelen; wat er dan verder gebeurt, daarvoor behoeft hij niet in te staan en dat heeft hij niet te verantwoorden. Wat belang heeft er toch de bergwerker bij, tot wat einde het goud, dat hij uit de mijnen voor den dag brengt, gebruikt of gemisbruikt zal worden! Wel is waar, hier, in ons gebied, treedt het geval in, dat de uitlegger en de bewerker

van

(63) *Inspiration.*

van den zin, beiden, in één persoon vereenigd zijn, en dat de een niet zonder invloed op den anderen zal zijn. Maar juist deze splitsing wijst het aanstonds uit, wanneer de een op eene onbevoegde wijze in het ambt van den anderen ingrijpt; en over 't algemeen is met deze splitsing van grammatische en dogmatische uitlegging de weg gebaand, die alleen tot het regte doel kan geleiden. Want al zijn nu ook de uitleggingen verschillende, er zijn toch regels en wetten van uitlegging voorhanden, op welken men zich kan beroepen, omdat zij algemeen erkend en bij de uitlegging van elken Schrijver geldig zijn. Dit was in vroeger tijd niet het geval. De dogmatische uitlegging, die zich voor de alléén ware uitgaf, moest tot de grootste geweldadigheden hare toevlugt nemen, om er den reeds van voren bepaalden zin uit te halen; en zoo kon zij, in de bewustheid harer zwakte en bij het gevoel van haar onvermogen, aan de ligtvaardige neologische schriftverklaring, van welke zij maar al te vaak in taalkunde overtroffen werd, het hoofd niet bieden.

Maar dit laatste voortegt, hebben deze neologische schriftverklaarders in onze dagen geheel en al verloren. De uitleggers moeten thans in de talen naauwkeurige en grondige nasporingen hebben gedaan, zoo zij er niet met hoon en schande af willen komen. Buitendien is men ook die-

dieper in den geest der talen doorgedrongen, men heeft steeds meer bouwstoffen tot ware schriftverklaring bijeengebragt, en het begrijpen van dezelve steeds gemakkelijker en zekerder gemaakt. En hoe geheel anders heeft zich daardoor de uitlegkunde der Heilige Schriften gevormd!! De uitlegkunde van eenen ECKERMANN en PAULUS, waar men, te zijner tijd, zóó *met verbazing tegen opzag*, heeft in onze dagen al haar crediet verloren (64), wordt in eenen geheel anderen zin *met verbazing beschouwd*, en heeft voor de grondige en waarlijk wetenschappelijk-taalkundige uitleggingen van eenen WINER en anderen, plaats moeten maken. Ja, men begint reeds in te zien, dat deze grammatisch-historische schriftverklaring, zoo zij slechts onbevooroordeeld te werk gaat, op haren weg, ligter en zekerder tot hetzelfde resultaat voert, dan hetwelk de dogmatische vroeger met geweld verkrijgen wilde. Juist de talen, en de met haar noodzakelijk verbondene wetenschappen, waarborgen het Protestantismus een voortdurend bestaan; want zij laten niet toe, dat de ware zin der Schrift bedekt of verduisterd worde; integendeel, hoe meer derzelver beoefening bloeit, des te spoediger moeten de ongezoutene, verdraaide, onzinnige schriftverklaringen der wel-

ver-

(64) Grootendeels haar crediet verloren.

verdiende vergetelheid en verachting ten deele vallen, en een des te helderder licht zal zich over de Heilige Schrift verspreiden. Dat wist LUTHER ook heel wel, en daarom prees hij de talen zoo bij uitnemendheid, en drong op derzelver beoefening zoo bijzonder aan. „Zoo lief „ons nu het Evangelie is," zegt hij (65), „zoo „streng laat ons omtrent de talen wezen; want „God heeft zijne schrift niet te vergeefs in „twee talen laten beschrijven, het Oude Testa- „ment in de Hebreeuwsche, het Nieuwe Testa- „ment in de Grieksche; die gene nu, die God „niet veracht, maar tot zijn woord heeft uitge- „kozen boven alle andere, moeten ook wij bo- „ven alle andere hoogachten. En laat ons wel „bedenken, dat wij het Evangelie kwalijk zul- „len behouden zonder de talen. — Men ziet „niet veel, dat de Duivel toegelaten heeft, dat „deze zich door de scholen en kloosters ontwik- „kelden; ja hij heeft er altoos ten hoogsten te- „gen gebolderd en boldert ook nog. Want de „Duivel rook die lont wel, dat, waar de talen „opkwamen, zijn rijk eene spleet zoude krijgen, „welke hij niet gemakkelijk weer zou kunnen „stoppen; daar hij nu echter niet heeft kunnen „weren, dat zij opkwamen, denkt hij ze toch „zoo kort te houden, dat ze van zelve weder „zul-

(65) Ed. WALCH, X. 545.

„ zullen vergaan en vallen. — Ook moet ons dit
„ niet op den dwaalweg brengen, dat eenigen zich
„ beroemen den Geest te hebben en de Schrift
„ minachten; anderen, zoo als de Waldenzische
„ broeders, de talen niet voor nuttig houden.
„ Maar mijn lieve vriend, het zij met dien geest
„ zoo als het wil! Ik ben ook in den geest ge-
„ weest en heb ook den geest opgemerkt. —
„ Ook heeft mijn geest iets aangetoond, terwijl
„ hun geest in den hoek zich wel zeer stil houdt.
„ Maar dit weet ik wel, dat ik, ofschoon de
„ geest bijna alles alleen doet, toch zeer ver van
„ huis zou geweest zijn, zoo de talen mij niet
„ geholpen, mij in de Schrift niet zeker en vast
„ gemaakt hadden. Ik had ook wel vroom kun-
„ nen zijn en in stilte zeer goed prediken; maar
„ dan zou ik den Paus en de Sofisten met het
„ gansche antichristelijke regiment hebben moe-
„ ten laten blijven, wat zij zijn. De Duivel telt
„ mijnen geest niet zoo veel, als mijne taal en
„ pen in de Schrift; want mijn geest berooft
„ hem van niets, dan alleen van mijn persoon,
„ maar de Heilige Schrift en de talen maken het
„ hem te benaauwd in de wereld en doen hem
„ schade in zijn rijk." Hierop bouwt, ja hierop
roemt nog het Protestantismus tot op den huidi-
gen dag; daarom geeft het geene *authentieke*
schriftverklaring of vertaling, gelijk de Room-
sche Kerk; neemt zelfs de uitleggingen der Sym-

 bo-

bolische Boeken niet als onfeilbaar aan, maar laat de uitlegging vrij. En tot heden toe heeft het hierover nog geene reden van berouw gehad, want tot hiertoe is uit deze vrijheid slechts zegen voortgevloeid. — Maar men beroept zich op de duisterheid der Schrift. Doch zulk een beroepen moet men hier wel zeer ongelukkig noemen; want het zijn immers geene, met opzet dubbelzinnig gestelde, orakelspreuken; het zijn immers geene Sybillijnsche boeken, die wij voor ons hebben, en op welke wij al onze kunst en scherpzinnigheid moeten uitputten? Integendeel, de Kerk beweert uitdrukkelijk de duidelijkheid der Schrift, zoo wel wat de woorden als wat de denkbeelden betreft. En dat met regt!

Wel is waar, misverstaan — het zij met of zonder opzet — kan ieder, ook nog zoo duidelijk geschreven boek, worden. Dat hebben wij bij SPINOZA en KANT ervaren, die toch duidelijk genoeg schreven. Maar niettegenstaande al het misverstand, kennen wij hunne stelsels zeer goed; en dat niet slechts in het algemeen en in grove grondtrekken, maar in al derzelver deelen en bijzondere gedachten. Zoo gaat het ook met de Schrift. Er mogen, wel is waar, enkele moeijelijke plaatsen gevonden worden, en bij menigeen mogen zelfs alle proeven van uitlegging schipbreuk lijden; maar die moeijelijkheden en duisterheden zijn toch altoos meer van eenen

uit-

uitwendigen, geschiedkundigen, aardrijkskundigen aard, en doen aan de zaak zelve, aan den eigenlijken inhoud der gedachten, geen nadeel. Eenvoudig en ongekunsteld is de taal der Heilige Schrift, verstaanbaar zelfs voor den gemeenen man; en de gedachten, die zij voorstelt, hoe diepzinnig ook, zijn toch — ik zou haast zeggen juist om deze reden — van dien aard, dat ieder dezelven vatten en begrijpen kan. Wat zou dat ook voor eene Openbaring wezen, die, eigenlijk gezegd, niets openbaarde, omdat men niet begrijpen kon hetgeen zij openbaarde? Velen drijven slechts een loos spel, wanneer zij de Schrift duister noemen, en willen anderen er slechts toe bepraten, om aan hunne eigene invallen een des gewilliger gehoor te verschaffen. En verwarren ook niet in 't algemeen velen duidelijkheid met *begrijpelijkheid*? Zij verstaan wel, wat de Heilige Schrift bedoelt en zeggen wil, maar omdat zij niet *begrijpen* kunnen, hoe het daarmede zit en toegaat, verklaren zij de Schrift voor duister. Maar deze zoogenoemde mysterien, geloofsgeheimenissen, welke de Schrift bevat, zullen ons zoo lang duister, dat is, *onbegrijpelijk blijven*, tot dat wij van het geloof tot het aanschouwen doorgedrongen zijn. En aan deze onbegrijpelijkheid zouden wij ons ergeren, en daaruit eene beschuldiging ontleenen tegen de Schrift? Nimmermeer! — En wanneer desniettegenstaande

eenigen dit doen mogten, dan kan men zulken slechts op hun eigen stelsel, dat toch voor duidelijk en begrijpelijk uitgegeven wordt, wijzen, als waarin stellingen omtrent God, zijn wezen en eigenschappen aangetroffen worden, die, naauwkeurig genomen, niets begrijpelijker zijn, dan de leer der Drieëenheid (66), der vereeniging van beide naturen in CHRISTUS, en dergelijke meer. Uitgevorscht kan de zin der Schrift wél worden, want zij verklaart zich zelve. Het Nieuwe Testament bestaat immers niet uit één geschrift van éénen Schrijver, die ons, bij voorbeeld, slechts een stelsel van het Christendom als afgewerkt en voltooid voorstelt; maar het bestaat uit meer afzonderlijke geschriften van verschillende Schrijvers, die allen wel één' en hetzelfde onderwerp behandelen, maar dit ook van de verschillendste zijden toelichten, en op alle betrekkingen des levens toepassen. Op deze wijze, completeert de een zich zelven en tevens de anderen, en helderen zij zich onderling op; hetgeen bij den eenen duister is uitgedrukt, heeft de ander des te duidelijker; een besluit of eene gevolgtrekking, die op de eene plaats niet is aangewezen, is op eene andere breedvoerig uit elkander gezet, en zóó heldert de eene Schrijver den anderen, de eene plaats de andere op, en completeren zij zich onderling. En juist hierin zien

(66) *Trinität.*

zien wij een werk der Goddelijke Voorzienigheid, dat niet bloot één Evangelie of één brief van PAULUS, maar vier Evangelien en vele brieven van PAULUS, PETRUS, JOHANNES en JACOBUS tot ons overgekomen zijn, opdat wij, door vergelijking van die allen, elken in 't bijzonder te grondiger zouden kunnen verstaan en ons van zijnen inhoud vergewissen. En hier zouden wij nog van onduidelijkheid der Schrift willen spreken en hare verklaring een werk van *Sisyphus* noemen? De ware zin der Schrift is eigenlijk reeds gevonden, en slechts de kwaadwilligheid der menschen verduistert hem altoos weder van nieuws, zoodat hij eerst na lang zoeken en strijden wedergevonden kan worden. Daarom zal het ook niemand invallen, den Bijbel vaarwel te zeggen, en naar eenen anderen meer veiligen gids om te zien, maar onze eigene dwaasheid, ons eigen onverstand hebben wij te beklagen, ons zelven de schuld aan te rekenen, dat wij met ziende oogen niet zien, en met hoorende ooren niet hooren.

Maar wij gaan nog eene schrede verder! Wanneer wij tot hiertoe van de duidelijkheid der Schrift spraken, bedoelden wij daardoor wel niet eene duidelijkheid, enkel voor de Theologen en Godgeleerden, maar eene algemeene duidelijkheid ook voor niet godgeleerden en leeken. Wel is waar, de Heilige Schrift is in eene

vreemde, doode taal geschreven, en, voor zoo verre, slechts toegankelijk voor den geleerden, maar daarvoor verspreidt de Protestantsche Kerk ook vertalingen van het Goddelijke Woord onder het volk, en wij Duitschers hebben, Gode zij dank! in de Luthersche eene zoodanige, die, niettegenstaande menige fout en vlak, tot hiertoe nog onbereikt en onovertroffen dáár staat en verder dáár staan zal (67). De Bijbel is dus in de handen des volks; en zoo moet het wezen. Want de Protestantsche Kerk eischt er een iegelijk dringend toe op, om zelf in het Goddelijke Woord te zoeken en na te vorschen en met eigen oogen te zien, wat CHRISTUS en de Apostelen geleerd hebben; en wel niet juist daarom, omdat zij reeds vooraf weet, dat de leeken in de Schrift toch niets vinden, derzelver zin toch niet verstaan en begrijpen kunnen; maar daarom, omdat zij overtuigd is, dat ieder, zelfs de onbeschaafdste, uit haar leeren en ontleenen kan, wat tot zijne zaligheid noodig is. Duister en onverstaanbaar is, wel is waar, ook in de vertaling, menige plaats; maar daarvoor schitteren ook weder de

(67) Men geve dit den Schrijver toe, wanneer hij LUTHER's vertaling verheft, boven anderen in Duitschland; maar hij trede toch niet op onzen bodem, en wage het niet zijnen *Luther* met onze *Staten* in het strijdperk te doen treden!

de hoofdplaatsen in zonneklaarheid het zoekend oog zoodanig te gemoet, dat alle geleerde uitlegkunde dezelven niet verdonkeren kan. Daaraan houden zich dan ook de leeken, onbekommerd om de uitleggingswijzen der Godgeleerden, wier woordenvitterijen en spitsvinnigheden zij dikwijls niet eens begrijpen. En komen die zoutelooze neologische uitleggingen soms ook eens ter oore van het volk, dan kan het daar wel niet met geleerde gronden tegen strijden, maar zulks is ook niet noodig; want deels zijn diergelijke uitleggingen reeds in het gebied der wetenschap wederlegd, en hebben zich hier heen slechts als zeldzaamheden (68) verdwaald; deels is de oude, ware zin aan het volk te lief en dierbaar geworden, dan dat het die zoo spoedig zoude opgeven; deels is het woord van God zelve te klaar, te duidelijk, te krachtig, dan dat zelfs leeken zulke verdraaijingen der Schrift niet door andere, meer duidelijke getuigenissen der Schrift, kort en bondig zouden kunnen van de hand wijzen. Op deze wijze zijn zij, hoewel ongeleerd, toch regters over de geleerde uitlegkunde, zoodat geen Predikant van de duidelijke woorden der Schrift afwijken en derzelver zin verdraaijen en misvormen kan, zonder vroeg of laat van zijne bedriegerij en vervalsching overtuigd te worden.

(68) *Raritäten.*

den. Hij kan, wel is waar, van den zin des Bijbels geheel en al zwijgen, hij kan er geheel mede ophouden de Schrift te verklaren, kan, in plaats daarvan, menschelijke wijsheid beginnen voor te stellen, maar onopgemerkt en onberispt zal het niet blijven, omdat er toch altoos nog anderen zijn, die het woord van God rein en zuiver verkondigen en uitleggen. Ja, wij willen zelfs eens aannemen, dat zulk eene heillooze praktijk op alle predikstoelen heerschte, dan was en bleef toch de Bijbel nog in de handen der leeken, dan zouden deze toch nog in hunne huizen vinden, wat zij in de kerken te vergeefs zochten, en reeds bij het lezen van het Goddelijk Woord, zou de Goddelijke Geest werkzaam zijn, om het ware geloof op te wekken en te voeden, tot Hij de in de eenzaamheid verworven kracht luide openbaarde, en door haar het woord van God ook weder op de predikstoelen bragt. LUTHER zeide: „Het ga met den geest zoo als het wil (69)!" wij zeggen: het ga met de gevoelens zoo als het wil! wij hebben het duidelijke woord van God voor ons, daarnaar kan een iegelijk zelve vonnissen, daarnaar beoordeelen, of er juist geleerd wordt of niet, daaruit voor zich zelven putten, wat tot zijn heil noodig is. Daarom vreezen wij ook niet voor die genen, die

(69) *Geist hin, Geist her!*

die eene tegenstrijdigheid onder de Heilige Schrijveren aantoonen en het Goddelijk Woord met zich zelven in tegenspraak brengen willen. Wel is waar, het zou erg wezen, zoo CHRISTUS iets anders leerde dan PAULUS; en PAULUS anders dan JACOBUS en PETRUS; want in dat geval zouden wij niet één', maar twee, drie, vier regters hebben, die met elkander overhoop lagen, zoodat men het geen' van allen naar den zin zou kunnen maken, men mogt dan hooren, wien men wilde. Maar deze tegenstrijdigheid der Bijbelsche Schrijvers, is immers niet slechts eene uitvinding van enkele Godgeleerden uit den nieuweren tijd; eene uitvinding aan welker algemeene omhelzing en erkenning nog veel ontbreekt; maar er hebben zich ook krachtige stemmen verheven, die voor de eenheid der leere in de Heilige Schrift spraken (70). De verdere uit elkander zetting der gronden voor deze eenheid behoort niet in den kring onzer beschouwingen, zij zou een boekwerk op zich zelven vereischen. Tot ons oogmerk is het voldoende te weten, dat die wijze van zien hare tegenstanders en wederleggers gevonden heeft en nog vindt, en vervolgens, dat de

(70) Men vergelijke vooral de Verhandeling van onzen beroemden landgenoot V. D. WILLIGEN, *over de Schijnstrijdigheid der Evangelisten*, in de Werken van het Haagsch Genootschap, 1826.

de Christelijke Kerk in 't algemeen, afgezien van het Protestantische gedeelte in dezelve, in de wereld gegrondvest is, bestaan heeft, en nog bestaat; een verschijnsel, dat zonder de eenheid der leere in de Schrift, geheel onverklaarbaar en onbegrijpelijk wezen zou. Daarom is ook het Protestantismus te dezen opzigte geheel onbekommerd en onbezorgd, en weert ook die genen niet, die zich liever op de eigen uitspraken van CHRISTUS, dan op die van zijne Apostelen beroepen. Want wilde het zulk een *beroepen* weren, dan zou het een wantrouwen in zijne eigene goede zaak verraden en een gevoel van zwakte en onmagt aan den dag leggen, waartoe het noch grond noch aanleiding heeft. Daarom laat het, in de vaste overtuiging van de eenheid der schriftleer, dit *beroepen* toe, opdat zij, die zich op CHRISTUS beroepen, door CHRISTUS zelve wederlegd en van hunne dwaling overtuigd mogen worden. Maar terwijl het Protestantismus op deze wijze aan de éénheid in de leer der Heilige Schrift vasthoudt, ontkent het toch daarom de menigvuldige vormen en ontwikkelingen van den Christelijken geest in de Christelijke leer niet, gelijk die in de schriften der Apostelen buiten kijf gevonden worden. Juist daarom, omdat CHRISTUS, als Zoon des menschen en Zoon van God tevens, geene menschelijke ondeeligheid had, maar alle menschelijke on-

ondeeligheden in zich vereenigde en concentreerde, vonden zich alle menschelijke ondeeligheden ook in Hem weder, en gevoelden zich in Hem bevredigd. Zoo stonden alle zijne jongeren tot Hem in even naauwe betrekking, hoewel ieder van hen in 't bijzonder meende met Hem het naauwste verbonden te zijn, omdat elk juist zijne eigene ondeeligheid bij zijnen meester wedervond, en zich door dezelve aangetrokken gevoelde. Daar van daan dan ook in hunne geschriften die verschillende vormen, opvattingswijzen en voorstellingen van zijn leven en leer, dewelke niet met elkander in strijd staan, maar altoos slechts ééne zijde van den Goddelijken Meester en zijn werk bijzonder doen uitkomen, en die slechts vereenigd een volkomen denkbeeld van het oorspronkelijke beeld (71) verschaffen kunnen. Zoo vinden wij dan ook thans nog velerlei voorstellingen en opvattingswijzen van de persoonlijkheid, het leven en de leer van CHRISTUS; maar wanneer in alle dezen slechts dezelfde CHRISTUS aanwezig is, zal ook in allen dezelfde geest werkzaam zijn, en het enkele afzonderlijke, zal zich wederkeerig ophelderen en completeren.

Hier kunnen dan ook die genen troost halen, die wegens het *stoffelijk beginsel* van het Protestan-

(71) *Urbild.*

tantismus zoo bezorgd waren. Deszelfs tegenstellige (72) zijde tegen de Roomsch-Katholieke Kerk, staat tot nu toe nog vast, en wordt door allen erkend en verdedigd; zijn stellig (73), *thetisch* gehalte, door velen verworpen. Maar wij zouden toch aan velen onregt doen, zoo wij hun deswegens eene tegen CHRISTUS vijandige gezindheid wilden toeschrijven, want juist zij zoeken, gelijk zij zeggen, de eer van CHRISTUS en willen van dezelve een vlak en rimpel afwissen, die door de schuld van onverstandige menschen aan dezelve hecht. Beijveren zij zich nu ook, zoo als de Apostel PAULUS zegt, met onverstand, dan zal toch ook voor hen de tijd komen, waarin hun de oogen geopend worden, en waarin Hij, op wien zij zich beroepen, tegen hen getuigen zal; want is de regtvaardigmaking door het geloof, de grondleer van het geheele Nieuwe Testament, of is het de stem des Evangelies, dat JEZUS alleen de Verlosser van zonde is, dan moet het toch eindelijk in de ziel van andersdenkenden en andersleerenden helder worden, te meer, wanneer zij slechts uit zwakheid, en niet uit boosaardig opzet, falen; dan moeten zij toch eindelijk erkennen, wat zij zoo lang miskend hebben. Hierbij komen nu nog

(72) *Antithetische.*
(73) *Positiv.*

nog twee andere, niet onbelangrijke omstandigheden, die echter tot hiertoe in de hitte van den strijd en uit partijzucht helaas! maar al te vaak over het hoofd gezien werden. Vooreerst namelijk, moeten wij toch toegeven, dat de vijandige gezindheid van velen tegen de leer der regtvaardigmaking alleen door het geloof, hare aanleiding meer in menschelijke, bespiegelende leerstellige *Theorieën* over dezelve, dan in de eenvoudige bepalingen der Schrift, verkregen heeft. Want nu eens is het AUGUSTINUS, dan ANSELMUS, dan GROTIUS, waar men tegen strijdt, en niet tegen de Schrift. Het tweede, hetwelk met het eerste in een naauw verband staat, is dit, dat de stelling: CHRISTUS alleen is Verlosser van zonden, door niemand geloochend en omvergestoten wordt. Wel is waar, deze stelling wordt onvolkomen opgevat, wanneer men ze alleen tot de leer en het voorbeeld van CHRISTUS bepaalt, maar van zulk eene onvolkomene opvatting, den val en de ontbinding der geheele Protestantsche Kerk af te leiden en als zeker te voorspellen, is toch wel wat te veel gewaagd. Wij willen hiermede niet het *Indifferentismus* voorspreken, en nog veel minder de waarde der leere verkleinen, maar slechts het wankelende vertrouwen van velen versterken. Want wij leven in de vaste overtuiging, dat, wanneer CHRISTUS ook slechts op die onvol-

volkomene wijze opgevat en gepredikt wordt, de zegen toch niet achter blijven kan; ja, wij houden het voor een' grooten vooruitgang van onzen tijd, dat men CHRISTUS toch ten minsten weder als Profeet predikt, en niet meer eenen KANT, of eene *populaire Filozofie of Diatetiek.* Als Profeet trad CHRISTUS het eerste op, en daarna eerst als Priester, en wanneer slechts zijne leer in hare geheele zedelijke gestrengheid en stiptheid opgevat en gepredikt; — wanneer zijn heilig toonbeeld en voorbeeld aan allen regt, en als een spiegel voorgehouden wordt, dan zullen zij hunne onmagt en zwakte, om die leer na te leven en dat voorbeeld te bereiken, weldra met smart gevoelen, hakend naar eenen Verlosser verlangen, en dien ten laatsten in den bewonderden Profeet aantreffen. Moet dan CHRISTUS juist eerst Verlosser en dan toonbeeld en voorbeeld wezen, en kan de Heer onzen tijd niet op eenen omgekeerden weg ten doele willen voeren, namelijk, van het toonbeeld en voorbeeld tot den Verlosser? Predikt dan alleen de wet boete, en is zij alleen een tuchtmeester tot CHRISTUS, of is niet ook een volmaakt heilige en Verlosser van zonden, eene, als ik zoo zeggen mag, *concrete* en levendige boetpredikatie voor allen, die Hem beschouwen en zich met Hem vergelijken, en kan CHRISTUS niet in zoo verre een tuchtmeester tot zich zelven worden?

Thans

Thans zouden wij, het Resultaat van het tot hiertoe verhandelde, kort zamentrekkende, kunnen afbreken; want de vraag luidde slechts: „of het verschil van gevoelens onder de Protestanten eenigen grond opleverde voor de stelling, dat het Protestantismus niet voortdurend kon bestaan, maar uit zijnen eigenen aard vervallen moest;" en die hebben wij, gelijk wij hopen, voldoende beantwoord. Maar ons antwoord is, naauwkeurig beschouwd, toch slechts een ontkennend antwoord, terwijl het niets anders zegt, dan dat het verschil van gevoelens aan het Protestantismus niet schaden en deszelfs verval niet bewerkstelligen kan. „Maar," zoo hoor ik menigeen zeggen, „wat hebben wij daar dan eigenlijk mede gewonnen? Wanneer wij de waarheid zeggen zullen, weinig of niets! Ten opzigte van het Katholicismus hebben wij te dezen niet het geringste vooruit, maar blijven nog ver achter hetzelve. Dit toch heeft, en kent dat verschil van gevoelens niet, wordt door geene twisten en oneenigheden verontrust, en komt bezoodoende, langs eenen geheel anderen, veel beteren weg, even zoo ver, als wij. En zoodoende zou het, zeer zeker, schijnen kunnen, als of het verschil van gevoelens in het Protestantismus slechts een noodzakelijk kwaad ware, hetwelk zich dit door eigen schuld had berokkend, en hetwelk het zoodra mogelijk weder

ver-

verwijderen moest. Maar de zaak van het Protestantismus staat beter, en daarom moeten wij thans nog ten besluite, de stellige nuttigheid van dat verschil van gevoelens voor het Protestantismus, van naderbij beschouwen. Vooreerst toch, zullen wij wel moeten toegeven, dat dit verschil van gevoelens onder de Protestanten een gewigtig bewijs is, van de deelneming *aan* en de belangstelling *in* het geloof; van het opgewekte wetenschappelijke leven en drijven in het Protestantismus zelve. Want om onbelangrijke zaken bekommert zich niemand; eerst dan, wanneer wij de waarde en het belang van een voorwerp hebben ingezien, beginnen wij hetzelve van naderbij en naauwkeuriger te beschouwen; eerst dan, wanneer ons eene zaak lief en dierbaar geworden is, nemen wij er belangstellend deel aan, en nemen die genen eene vijandige houding aan, die ons derzelver genot verbitteren, of ons zelfs uit derzelver bezit weg willen dringen. Zoo is dan ook dit verschil van gevoelens onder de Protestanten een heugelijk teeken, dat men het gewigt en de waardij van het Evangelie ingezien, en zijne gedachten en pogingen, zijne nasporingen en zijne vlijt op dit voorwerp, het grootste, dierbaarste kleinood des menschen, gerigt en bepaald heeft. En hoe grooter het verschil van gevoelens is, des te grooter moet toch ook het aantal van die genen zijn, die belangstelling en deel-

deelneming voor het Evangelie openbaren en aan den dag leggen. En is nu zulk eene algemeene en levendige belangstelling niet van den rijksten zegen voor de wetenschap en voor het godsdienstige leven in de Kerk? De geschiedenis der Christelijke Kerk voert ons tijden voor den geest, in welke eenheid van gevoelens heerschte, maar waarlijk, dat waren geene gezegende tijden. Want een hoogst kras en onbewegelijk stijf *dogmatismus*, en eene leven- en krachteloze *orthodoxie* boeiden den geest en verlamden hare vlugt en werkzaamheid. Men vergoodde verouderde stelsels en zegswijzen, men was trotsch op zijne regtzinnigheid, men waande in onbegrensden hoogmoed reeds alle waarheid gevonden te hebben, en rustte op zijne lauweren. Al het nasporen en zoeken naar wetenschap had een einde. Waartoe ook nog dergelijke navorschingen en onderzoekingen? Een ander resultaat, dan hetgeen men reeds had, konden zij toch niet opleveren, tot eene zuiverder leer, tot een klaarder, vaster geloof, dan dat waarin men reeds leefde, konden zij toch niet voeren! Ja, het heette twijfelen aan de zuiverheid der leer en aan de regtzinnigheid der Kerk en des tijds, wanneer men het ook maar waagde, van nieuws aan eenig wetenschappelijk onderzoek te beginnen; daar schuilde reeds de eene of andere ketterij achter. En even droevig als met de weten-

 schap,

schap, stond het ook met het kerkelijke, godsdienstige leven. Juist omdat het doode inzettingen waren, die men verkondigde, omdat de Godgeleerden zelve opgehouden hadden te leven; hield ook het leven in de Kerk op. Alles daalde tot op een *opus operatum* neder, en de hooggeroemde regtzinnigheid, die men zich door huichelarij weldra kon eigen maken, was, naauwkeuriger beschouwd, een geraamte zonder leven, kracht en pit, uit hetwelk ook nog de laatste levenskiem dreigde te verdwijnen. Of het was die *Neologie*, welke, tuk op zoogenaamde verlichting, eene hevige tijrannij over de gemoederen uitoefende, en alle andersdenkenden tot zwijgen bragt, omdat zij niet gaarne voor bijgeloovigen, dwazen, duisterlingen, Jezuiten wilden uitgescholden zijn. Zoo kwam er ook hier eene eenigheid van gevoelens tot stand, welker gevolgen niet veel beter waren, dan die der eerste; want die ellendige, doch tallooze menigte van blinde napraters en navolgers, verliet zich enkel op zijne aanvoerders en toongevers; was blijde, dat die zoo luide voor hen spraken, dat zij gerust en op hun gemak toehooren of ook van tijd tot tijd, zonder veel moeite, slechts medeschreeuwen mogten. Zoo brak er een grenzeloos *indifferentismus* los, en kernlooze, oppervlakkige redeneringen namen de plaats in van ware wetenschappelijkheid; want iedereen had in

in zijn eigen hoofd en in een paar armzalige formules alle wijsheid, als in één middelpunt, vereenigd, en door een enkel geestig woord, of door eene magtspreuk of smaadrede, werd soms een werk van veeljarig en diep onderzoek verworpen en gebrandmerkt. Was het zoodoende vreemd, dat het volk zich aan *indifferentismus* overgaf? Onder de *Firma* der *verlichtte godsdienst*, had men aan hetzelve immers het lafste, ellendigste tuig toegediend; kon men het den volke dan wel ten kwade duiden, wanneer het zich met walging afwendde van deze, slechts in naam bestaande, godsdienst; wanneer het onverschillig werd omtrent alles, en zich deze laauwheid ten nutte maakte, om zich geheel in den schoot der wereld te werpen en al het geloof en alle godsvrucht te verachten? Zoo werden de kerken steeds lediger en lediger, en zedeloosheid, ja, opzettelijke heiligschennis nam altoos meer de overhand! De Godgeleerden lieten wel van tijd tot tijd klaagliederen hooren, en schoven alle schuld op het volk, maar door eigen schuld hadden zij dezen tijd des slaaps en der verslapping doen geboren worden. Mogten deze voorbeelden uit de geschiedenis der Protestantsche Kerk zelve nog ongenoegzaam geacht worden, — dan behoeven wij slechts eenen blik op het Catholicismus te werpen, ten einde ons van de waarheid onzer stelling volkomen te over-

 tui-

tuigen. Wel is waar, het Catholicismus heeft aan den hevig bewogenen en beroerden tijd geen' tegenstand kunnen bieden, het heeft van zijne vroegere stijfheid en onbewegelijkheid veel verlooren, maar desniettemin heerscht in hetzelve toch eene eenigheid van gevoelens, zoo als er in de Protestantsche Kerk bijkans nooit eene geweest is. Maar met deze eenigheid van gevoelens, met deze stijfheid en onbewegelijkheid, welk eene grenzelooze onwetendheid tevens bij Priesters en leken! De wetenschap ligt in de Roomsche Kerk bijna geheel aan kant, en is sints eene reeks van jaren geene schrede vooruitgegaan; en men zou in verzoeking komen, van de Katholieke Godgeleerdheid met eenen hinkenden bode te vergelijken, die den ver vooruitgesnelden Protestantschen wel gaarne zou inhalen, maar, na vele moeite en groote inspanning, altoos eerst dan ter plaatse aankomt, als de Protestantsche er reeds lang geweest is. Daarom staan dan ook de werken der Katholieke Godgeleerden, in vergelijking met de Protestantsche, zoo verre beneden deze, zijn dikwijls slechts gebrekkige, hoewel van kettersch gift bevrijdde, uittreksels uit dezelven. En waar zou ook in die Kerk de levendige ijver voor de wetenschap van daan komen? De Geestelijken, zoo zij ook, in den zin hunner Kerk, ware geloovigen zijn, kunnen en mogen denzelven niet bezitten, en zien, buiten-

dien,

dien, ook geene nuttigheid en geene gevolgen van hunne wetenschappelijke vlijt. Want zoo zij ook nieuwe ontdekkingen in 't gebied der wetenschap mogten doen, zijn deze toch misschien niet naar den zin der Kerk, en zoodoende moeten zij verborgen blijven; waar de Kerk spreekt, moet de wetenschap zwijgen, en in 't gebied van deze, kan roem en eer slechts met verlies van regtzinnigheid gekocht worden. Daar van daan dan ook die angstige en bedrukte houding bij de Katholieke Godgeleerden; daar van daan die pijnelijke voorzigtigheid, waarmede zij elken, slechts mogelijken aanstoot trachten te vermijden, en overal *clausulae* en *cautelae* te plaatsen. En wanneer er nog maar overal zoo onderzocht en nagespoord, zoo wetenschappelijk gewerkt werd! Maar hoe vele Katholieke Priesters zijn onwetender en onbeschaafder dan de leken! De Mis lezen kan immers een ieder, zelfs wanneer hij geen Latijn verstaat, en het prediken is slechts nevenzaak. Daarom heerscht er dan ook bij het volk het grofste bijgeloof en de grootste onkunde in de waarheden des heils, en bij de beschaafden volslagene onverschilligheid. Verschil van gevoelens, is een blijk van ijver en belangstelling voor het Evangelie, is een bewijs van wetenschappelijk leven en werken, dit is uitgemaakt. Maar het voert ook verder, het leidt tot uitvinding, bevestiging en

 meer

meer algemeene waardering der waarheid zelve. Want terwijl een gevoelen zich tegenover het andere plaatst en zich wil doen gelden, geeft het aan andersdenkenden aanleiding, om hunne meening te verdedigen, daartoe altoos dieper te onderzoeken en naar nieuwe gronden om te zien. Zóó kan het niet missen, of bij deze wederkeerige werking van gevoelens op elkander, moeten er nieuwe ontdekkingen gedaan, onopgemerkte schatten aan de vergetelheid ontrukt, moeijelijke onderwerpen van verschillende zijden toegelicht en nog onbekende velden bebouwd worden. Daar van daan dan ook die glans, waarmede thans de Protestantsche Godgeleerdheid in alle hare deelen en wetenschappen schittert. En zulk een bloei der wetenschap, kan ook slechts van den grootsten zegen zijn voor de Kerk en het godsdienstig-zedelijke leven des volks in dezelve. Want hoe meer de zoo wetenschappelijk vooruitgegane tijd van de Godgeleerden eischt, des te meer behooren dezen zich in te spannen, om aan die eischen eenigermate te voldoen, en gelijken tred te houden met den tijd, indien zij niet voor domooren (74) willen gehouden worden. Zoo komen zij dan ook reeds geheel anders toegerust en voorbereid in het ambt, verzamelen zich daar, terwijl zij in de wetenschap le-

(74) *Idioten.*

leven, nieuwe stof van Christelijke wijsheid en leere, worden door het praktische, alledaagsche leven niet vermoeid en stomp, maar keeren van de wetenschap altoos met nieuwen lust, met nieuwen ijver, met nieuwe kracht tot het praktische leven terug. En dat het volk er niet kwalijk aan toe is, als het degelijk gevormde en beschaafde Predikanten heeft, die het Woord regt weten te verkondigen en op alle betrekkingen en tijdsomstandigheden met vaardigheid en kracht aan te wenden; dat het hierdoor tot kerkelijkheid gebragt, in het geloof verlicht en bevestigd, en in 't algemeen mede opgewekt en opgebouwd wordt, dit behoeft wel geen breedvoerig betoog.

Het kan, wel is waar, niet missen, of de gevoelens, die met elkander in strijd en op eene wederkeerige vernietiging bedacht zijn, moeten tot uitersten vervallen en ontaarden. Maar ook hieruit kan voor het Protestantismus slechts zegen voortspruiten. Want juist dan, wanneer de tegenstrijdige gevoelens tot uitersten gekomen zijn, is niet slechts hun val nabij, maar ook de waarheid treedt alsdan, met helderer glans dan ooit, in het midden van beide ter nederzinkenden, voor den dag, en vindt meer vrienden en meer waardering dan te voren; want dan zien immers allen het in, werwaarts die beide uitersten voeren, dan hebben reeds allen de kwade gevolgen dezer overdrijvingen met smarte gevoeld

 en

en ondervonden, en zijn daarom ook te genegener elkander de hand te reiken en toe te geven; dan, door ondervinding wijs geworden, ontdoen zich velen van hunnen haat, hunne partijzucht, hunnen hoogmoed en hunne ijdelheid, zijn voor de toekomst op hunne hoede en geven der waarheid de eere. Zoo ontstaat en ontwaakt er alsdan een nieuw werkzaam leven, waar allen hand aan hand naar één doel loopen, en — niet vruchteloos. Moge dan ook de volmaakte waarheid nog niet gevonden zijn, mogen er van tijd tot tijd nieuwe strijdgevechten beginnen — wij leven nu eens in de *ecclesia militans* — en de waarheid kan slechts uit zulk eene verwarring en strijd voor den dag treden, slechts uit die uitersten opgedolven worden. Dat wisten ook de Kerkhervormers zeer wel, en daarom wilde LUTHER, dat de geesten tegen elkander botsen zouden, om daardoor dien heerlijken zegen te doen geboren worden. Het was dus niet zwakte van het Protestantismus, dat het dit verschil van gevoelens toeliet, ook gevoelde het niet, dat het dit niet zou kunnen verhinderen, het vreesde ook niet, het met alle partijen te zullen verderven, toen het maatregelen en voorbehoedmiddelen beraamde, en was niet onkundig omtrent de middelen, ten einde dit gewaande onheil te weren, maar met opzet wilde het dit verschil van gevoelens verwekken, omdat het hoopte, hieruit den

den grootsten zegen te zullen erlangen. Het Protestantismus zelf was immers uit zulk een verschil van gevoelens en uit zulke strijdgevechten voortgesproten. Wat verwarring en gewoel van gevoelens over geloof en Kerk; wat aantal van sekten bestond er toch niet in de dagen der Kerkhervorming! En waren het niet deze, die voor de hervorming den weg baanden, en dezelve in het aanzijn riepen? Men zou de verdiensten van LUTHER al te hoog schatten, zoo men deze voorloopers en voorbereiders geheel en al vergeten of als onbelangrijk op den achtergrond plaatsen wilde. Waren zij er niet geweest, hadden zij het oordeel over den Paus en de heerschende Kerk bij velen niet reeds anders gestemd, velen in hun geloof aan het wankelen gebragt, of hen ten minsten, tot een onderzoek en eene nasporing, gelijk tot dus verre onbekend was, aangezet, — waarlijk de stem van LUTHER zou ongehoord verdwenen, of weldra tot zwijgen gebragt zijn, omdat zij iets nieuws en ongehoords verkondigd had. En ook in de geschiedenis der Protestantsche Kerk ontbrak het niet aan bewijzen, hoe zegenrijk voor wetenschap en leven dit verschil van gevoelens gewerkt had. Wij zwijgen hier van de eerste groote tegenstelling in het Protestantismus tusschen Lutheranen en Gereformeerden. Ook deze heeft het Protestantismus doorgestaan, en, niettegenstaande al der-

zelver droevige gevolgen, was zij toch van eenen zeer uitgebreiden zegen, dewijl de eenzijdigheid van de eene de eenzijdigheid der andere ophief, dewijl zij nu op eene tegenhoudende, dan op eene bevorderende wijze, naar het de tijd en de behoeften der Kerk vereischten, onder de leiding des Heeren, op elkander werkten, en zoodoende, als ik het zoo zeggen mag, eene mengeling voor den dag bragten, die aan beiden het bestaan verzekerde en de Kerk zelve opbeurde en verder voerde. Maar de ons naderbij liggende tijden, durven wij niet onopgemerkt laten, wij bedoelen de dagen van SPENER. Kort voor dat deze optrad, was de *Polemiek* tegen de Roomsch-Katholieke Kerk zoo tamelijk ten einde geloopen, want het bestaan der Protestantsche Kerk was gewaarborgd, ook de strijd tegen de Calvinisten rustte eenigzins, de inwendige twisten waren niet van veel aanbelang, en zoo was er een toestand van rust ingetreden. Hoe het in dezen tijd, van stijve onverdraagzame orthodoxie, met met de Kerk gesteld was, hebben wij vroeger gezien; want juist van dezen tijd hebben wij een tafereel opgehangen In dien tijd trad SPENER op, en wekte de slapenden uit hunne trage rust. Ontelbare twisten namen eenen aanvang, en werden met de grootste hevigheid en verbittering van beide zijden gevoerd; er vertoonde zich een verschil van gevoelens, dat bijna alle punten der God-

Godgeleerdheid trof, en daarom te gewigtiger was, omdat het zich bij allen om het praktische belang draaide. En evenwel droeg dit verschil van gevoelens niets bij, tot den val van het Protestantismus; integendeel, het bevorderde deszelfs bestaan, hoewel er ten dezen tijde voor de Evangelische Kerk een nieuw tijdperk begon, dat waarlijk geen teruggang mag genoemd worden; want reeds de stelling van SPENER, dat niet enkel het weten en de geleerdheid den Godgeleerden uitmaakt, maar dat er op het hart en den heiligen zin ook iets aankomt, gaf aan de heerschende Godgeleerdheid eene nieuwe rigting, en bragt in dezelve een nieuw leven. Voorts werd de uitlegging der Heilige Schrift, die tot hiertoe als geheel vergeten en in minachting ter nederlag, van de boeijen der dogmatiek bevrijd en het voorwerp eener diepere, vrijere beoefening. Men leerde de geschiedenis der Christelijke Kerk, die tot dus verre slechts met een beperkt en bevooroordeeld oog was beschouwd en slechts uit polemische oogmerken was behandeld, sints ARNOLD ook uit een ander oogpunt kennen, en zelfs, als velen zoo ver nog niet komen konden, beoefenden zij toch naauwgezetter de geschiedenis, om, zoo mogelijk, nog nieuwe ketters in dezelve te ontdekken, waarmede SPENER en zijne vrienden zouden kunnen vergeleken worden, en om tevens ARNOLD te weder-

derleggen, en den smaad, dien hij de heerschende Kerk had aangedaan, weder uit te wisschen. En nu eindelijk de dogmatiek, hoe oneindig veel heeft zij door dat verschil van gevoelens en die Pietistische twisten niet gewonnen! Hier werd aan de scholastiek met hare nietsbeduidende spitsvinnige formules en onderscheidingen, de beslissende knak gegeven; hier de ware bron der geloofsleer weder aangewezen en geopend; aan de wijsbegeerte (75) het door haar aangématigde regt ontnomen, en het gezag der Symbolische Boeken, die zich niet minder boven de Schrift verhieven, op eene behoorlijke wijze beperkt. Met de geloofsleer won ook de Christelijke zedeleer, welker grondbeginselen buitendien, ten tijde der *Adiaphoristische* twisten verder opgespoord en ontwikkeld werden en veel van hunne losheid verloren. Ten laatsten, voor het praktische, voor de Kerk en het leven in dezelve, was dat verschil van gevoelens bijkans nog zegenrijker, dan voor de wetenschap; want, geheel afgezien van de zoo heilzame gisting der gemoederen, zag men thans het verderflijke van die doode regtzinnigheid in, en werd tot een levendig, praktisch Christendom geleid; de dogmatische Polemiek, de drooge, stijve Homiletiek, verdween van de predikstoelen, en er kwam

(75) *Philosophie.*

kwam in derzelver plaats eene meer eenvoudige, meer bedaarde, meer praktische uitlegging der Schrift, die toen wel ongehoord was, maar daarom ook met te meer zegen voor het Godsrijk werkte, en te dieper in het leven ingreep. Men zou, wel is waar, kunnen zeggen, dat dit verschil van gevoelens, hetwelk door SPENER was verwekt, geenszins vijandig tegen het Protestantismus, evenmin als tegen het Christendom in 't algemeen overstond, dat het integendeel een verschil was, hetwelk zich in beiden bewoog en daarom dien zegen teweegbragt; dat de zaak geheel anders zoude worden, wanneer zich in het Protestantismus zelve een aan hetzelve vijandig verschil van gevoelens vertoonde en wilde doen gelden. Maar wij behoeven in de geschiedenis der Protestantsche Kerk slechts ééne schrede verder te gaan, om aanstonds de nietigheid van deze tegenwerping te ontdekken. Wij bedoelen namelijk dat tijdvak van verlichting, hetwelk door de Fransche Encyclopedisten, door REIMARUS, BAHRDT en anderen verwezenlijkt werd. Had men ooit grond van vreeze voor het voortbestaan van het Protestantismus, dan was het toen, toen men dagelijks eene Proclamatie van het Naturalismus en Atheismus te wachten had. Maar hoe zegepralend is niet uit dezen strijd van gevoelens de waarheid aan het licht getreden, en hoeveel beter staat het in onze dagen

gen niet met het Protestantismus dan toen ter tijd! Want toen men die verlichtingszuchtige, naturalistische grondbeginselen begon te verkondigen, al het bestaande en stellige (76) voor bijgeloof en dwaasheid verklaarde, en de gansche wereld hervormen, of, juister gesproken, het gansche Christendom afschaffen wilde, toen nam wel menige Staat voorbehoedmaatregelen, ten einde het rondom zich grijpend kwaad te weren. Door enkele Predikanten af te zetten, door instelling van Commissien tot onderzoek van de regtzinnigheid der Candidaten, wilde men de Kerk en het ware geloof beveiligen; maar zulke maatregelen waren niet geschikt, om het ongeloof tot den wortel toe te vernietigen; zij verbitterden de gemoederen, kweekten huichelarij en haat der Partijen, en maakten het kwaad nog erger. Er sprongen, wel is waar, ook vele Godgeleerden voor het Evangelie en de grondbeginselen der Kerk in de bres, en zochten te redden en te verdedigen, hetgeen zij zoo hevig aangevallen zagen. Maar deels hoorden de naar nieuwigheden hakenden (77), in hunnen hoogmoed en eigenwaan, niet naar deze stemmen, en zochten door spot en hoon dat gene belagchelijk te maken, wat zij niet

(76) *Positieve.*
(77) *Neueren.*

niet wederleggen konden; deels was ook de verdediging der Evangelische leer zelve van dien aard, dat zij niet in staat was, vele ongeloovigen te bekeeren of tot zwijgen te brengen. Door magtspreuken slechts wilde men ter neder vellen, door hoogdravende woorden (78) bedwelmen, door klaagliederen (79) medelijden en verschooning verwekken; maar grondig wederleggen verstond men niet, omdat men het harnas der oude Polemiek, hetwelk door langdurigheid van tijd bros was geworden en bij den eersten aanval leemten vertoonde, weder aanschoot. Maar, wat gebeurde er toen? Dronken van overwinning, gingen de naar nieuwigheden hakenden altoos verder, rukten steeds meer omver, en dreven alles tot het uiterste. Maar toen ook naderden zij met reuzenschreden tot hunnen val. Toen werd het velen eerst regt duidelijk, wat zij eigenlijk wilden; toen begon men het reeds met smart te gevoelen, werwaarts die trotsche wijsheid henenvoerde, men schrikte voor hare gevolgen en wendde zich af van haar. Middelerwijl echter, waren ook de vrienden der Evangelische waarheid niet onwerkzaam geweest. Hunne onmagt inziende, waren zij op betere verdedigingsmiddelen bedacht geweest, en hadden die ook gevon-

(78) *Declamatiën.*
(79) *Jeremiaden.*

vonden. Toegerust met eene meer grondige uitlegkunde en geschiedkennis, en zich ten nutte makende de resultaten der wijsbegeerte, welke zich toen krachtig verhief; traden zij op, om den reeds waggelenden vijànd den laatsten stoot te geven en hem voor altoos te vernietigen. Zoo werd niet slechts het dreigend gevaar afgewend, maar er ontwaakte ook weder eene nieuwe liefde tot het zoo lang verachte geloof, en, in de Protestantsche Kerk vertoont zich weder overal een nieuw wetenschappelijk en grondiger streven. — Dat oppervlakkige redeneren, hetwelk men wetenschap noemde, heeft voor eene diepere studie; dat stoute veroordeelen, hetwelk voor Kritiek doorging, heeft voor een bedachtzaam wikken en onderzoeken; die ligtzinnige, godslasterlijke toon, welken men voor geestigheid hield, heeft voor een ernstigeren, godsdienstigeren zin, plaats moeten maken. En zelfs die genen, welke het Christendom, wat deszelfs wezen aangaat, volgens zulke beginselen aankleven, willen toch niet voor navolgers van die beruchte verlichters doorgaan, drijven hun werk toch met eene geheel andere, meer waardige gezindheid, en met eene meer grondige geleerdheid.

Ook onder het volk beweegt zich een andere, Christelijke geest, die iets verheveners speurt en begeert, en met hoe menig Predikant, die toenmaals

maals verheerlijkt werd, zouden de tegenwoordige gemeenten medelijden hebben, en over hem grimlagchen, wanneer hij zijne, vroeger met verbazing bewonderde en begeerig gehoorde voorzigtigheidsregelen, enz., van den predikstoel ten beste wilde geven. En zoo zien wij dan ook thans zonder vrees en beving op het leven en bedrijf der Protestantsche Kerk. Groot is het verschil van gevoelens in dezelve — wij zouden bijna zeggen — grooter dan ooit; schrapper en scherper hebben de tegenstellingen wel nimmer tegen elkander over gestaan, dan tegenwoordig. Maar wij weten ook, hoe alles afloopen, en werwaarts het henen leiden zal. Het meer opgewekte, heerlijke, wetenschappelijke leven, dat in de Protestantsche Kerk heerscht, en de slapenden noodzakelijk uit hunnen slaap moet wekken, kan en zal, zoo het geen doodslaap is, niet zonder den grootsten zegen blijven. Wel is waar, dit wetenschappelijk leven en streven is een leven en streven in tegenstellingen, en zoodoende niet zonder menige smart en droevige ervaring, niet zonder menig nadeel voor de rust der Kerk en het heil der gemeenten, die juist in deze tegenstellingen, waarmede zij als het ware overladen, overspannen en tot het uiterste gejaagd worden, schijnbaar moeten te onder gaan. Maar wij houden deze smart slechts voor de noodzakelijke pijnen der nieuwe geboorte. Deze

 is

is reeds lang voorbereid, de tegenstellingen zijn reeds tot de uitersten genaderd, zoo is ook hunne verzoening nabij, en het morgenrood van eenen nieuwen, beteren tijd zal voor de Protestantsche Kerk aanbreken. Wanneer die tijd wezenlijk beginen zal, vroeger of later, of *wij* het beleven zullen, al dan niet, kunnen wij niet bepalen. Den tijd en de ure te weten, is ons ook hier niet vergund. Maar bedriegen wij ons niet geheel, dan is die tijd wél nabij. Reeds zien velen hakend uit naar deszelfs aanbreken, reeds hebben er zich van alle kanten gewigtige stemmen doen vernemen, die om den vrede riepen; reeds hebben er velen met scherpe kritiek de heerschende gebreken en dwalingen aangevallen, en opmerkenswaardige voorstellen gedaan tot eene nieuwe inrigting en organisatie (80). Die stemmen zullen niet verdwijnen, zonder gevolgen achter te laten. Want waar heen de uitersten voeren, hebben wij allen — thans wil ik niet zeggen *helaas!* maar, *Gode zij dank!* — ondervonden, dat hebben alle scholen van het koude, dorre Rationalismus, even als van het overspannene, in hooger kringen dweepende Mysticismus en Pietismus zelve beleefd en doorgeloopen. Zouden wij dan nu niet hakend uitzien naar rust en vrede, zouden onze harten niet omhelzen

(80) Van?

zen het vaste Profetische woord, wanneer de Heer het, met eene groote schare van Evangelisten, in eenen uitwendig gerusteren, vreedzameren tijd tot ons zendt! Wel is waar, het kan gebeuren, dat vóór dien tijd nog menige tegenwerking (81) en misgreep van beide zijden het onderlinge bijleggen vertraagt, maar onderdrukken — kunnen zij het niet. Slechts vrijheid en gelijkheid van gevoelens moeten wij op alle mogelijke wijze trachten te behouden en te bewaren, dan zal alles een gelukkig einde nemen. Daarom durven wij ook aan die genen geen gehoor geven, die door eenig geweld, van welken aard ook, iets trachten door te zetten en eigenmagtig en willekeurig in te grijpen in den gang van ontwikkeling, dien de Heer voor zijne Kerk bepaalde. Zoo is er beperking der vrijheid van (82) onderwijs voorgeslagen. Maar wat kan zij baten, zoo lang er nog door geschriften gewerkt kan worden? zij zou de wetenschap benadeelen, de gemoederen verbitteren, en de opsporing en de zegepraal der waarheid slechts tegenhouden. Wanneer men, in plaats daarvan, op elke Universiteit, ieder der verschillende stelsels door een' van deszelfs verdedigers laat vertegenwoordigen, en deze naast elkander laat werken, komt

(81) *Reaction.*
(82) Godsdienstig

komt men gemakkelijker en geruster tot het doel en weert tevens eenzijdigheid. Of zouden wij de verpligting, ten aanzien van de Symbolische Boeken, weder invoeren, zoo als menigeen het wenschte? Helaas! zoo het woord van God het geweten niet boeijen en het opzettelijke kwaad niet stieren kan, dan vermag het woord van menschen zulks nog veel minder. De ondervinding heeft het geleerd. Of zouden wij, wat meer is, aan de wereldlijke magt eene beslissende stem geven? Vorstenheerschappij (83) is hier nog erger dan de Roomsche! Neen! weg met alle zulke voorstellen! De Heer zal zijne Kerk wel leiden en regeren, en een nieuw heerlijk leven aan het licht brengen. Aard en wijze waarop? zijn nog verborgen voor onze oogen; wij kunnen slechts gissen. Maar alle gissingen kunnen slechts dit ééne doel en einde hebben: voortdurend bestaan in eenen nieuwen glans en met nieuwe kracht. Want zoo de eene partij zich geheel wilde vrij maken van de Schrift, en zich zoo doende *de facto* afscheiden van de Protestantsche Kerk, dan zouden de achterblijvenden eene gezuiverde en gelouterde Protestantsche Kerk uitmaken, en de afgescheidenen als zulken beschouwen, aan welken het Evangelie wederom van nieuws moest verkondigd worden, om hen weder

(83) *Caesareopapie.*

der voor het Godsrijk te winnen. Mogt echter die nieuwe tijd zonder zulk eene gewelddadige scheuring, en slechts door vereeniging en vreedzame verzoening aangebragt worden, dan des te beter! Want omdat de strijdenden elkander door gronden overwonnen hebben, omdat zij zich niet met eene bloot toevallige, willekeurig opgevatte liefde over de twistpunten hebben henen gezet, maar alles hebben doorgeworsteld, zal er zoo gemakkelijk niet weer eene schuinsche verhouding ontstaan, maar een te hechter band zal de nu vereenigden omstrengelen. Buitendien hebben beide Partijen zich in den strijd leeren waarderen en achten, en tevens hunne eigene zwakheid en onmagt tegen eenen Hoogeren, tegen den Heer der Kerk en zijn Woord ingezien; daarom houden zij zich nu ook naauwer aan elkander, werken te eendragtiger met elkander, en nu wordt bij hen eerst wezenlijk vervuld: *in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus autem charitas.* Of, eindelijk, zou misschien het leven, dat hier en daar in het Catholicismus ontwaakt, niet zonder werking en invloed op het Protestantismus blijven, zou het eene toenadering of wel eene vereeniging van beiden aanvoeren? dan had het Protestantismus zeker de heerlijkste overwinning weggedragen! Wel is waar, den naam zou hij er bij inschieten. Maar wat zijn namen, en wat is juist deze naam? Zijn fonda-

da-

dament, de Heilige Schrift, zou toch blijven staan, allen zouden zich rondom het woord van God scharen, voor Hem zich alle knieën buigen, en zóó alles ééne kudde en één herder worden.

„Groote hope, vermetele, al te vermetele „verwachting!" zal menigeen denken; maar wij kunnen niet anders, wij moeten haar koesteren en ontboezemen. Niet op menschelijke magt, op menschelijk aanzien, op eens menschen woord hebben wij ze gebouwd, maar alleen op het woord van God; en de hope, die daarop gebouwd is, zal ons niet beschaamd maken. Het onzigtbare hoofd onzer Kerk, de Zoon van God en de mond der waarheid zelve heeft het gezegd, dat hemel en aarde zullen voorbijgaan, maar zijne woorden niet. Op zijn woord is het Protestantismus gegrondvest, daarom kunnen de poorten der helle het niet overweldigen!

ZINSPREUK:

ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν.

Ev. Matthaei XVI: 18.

Date Due

